

บทที่ 2

สังคมไทยในสมัยอยุธยา

วิໄຄเดชา ดาวรชานสาร

สังคมไทยในสมัยอุบัติ

ในกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่มีลักษณะความเป็นอยู่ หน้าที่และความรับผิดชอบแตกต่างกัน ออกไป และประกอบขึ้นเป็นสังคมของอุบัติ สามารถจัดแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่มคือ พวกรเข้านาย ทุนนา ไฟร์ และห้าส พระมหาภัตตริย์ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าว ใน การบริหารประเทศ บุคคลในกลุ่มเหล่านี้แม้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามต่างกันไป แต่ส่วนมีความสำคัญ ต่อความอยู่รอดของอาณาจักรทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะ อานาจ หน้าที่ และความเป็นอยู่ ของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

พวกรเข้านาย

เจ้านายคือผู้ที่สืบทอดสายจากพระมหาภัตตริย์ หรือที่เรียกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ผู้ ที่สืบทอดสายจากพระมหาภัตตริย์นี้ จะได้รับการยกย่องให้เป็นเจ้านายทุกคนไปก็ตามไม่ ในสมัย อุบัติ ผู้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นเจ้านายมีอยู่เพียง 3 ชั่วคน นับจากพระมหาภัตตริย์ลงมา คือ ในชั่วสุชา หลานและเดلن เป็นอย่างมากที่สุดเท่านั้น ผู้ที่สืบทอดสายนับเป็นชั่วที่ 4 แล้วไม่ถือว่า เป็นเจ้านายจะไม่มีคหหรือสิทธิอย่างเจ้านาย ถือเป็นเพียงผู้มีเชื้อสายเจ้านายเท่านั้น เหตุที่มีการ กำหนดเช่นนี้ เพื่อเป็นการจำกัดจำนวนเจ้านายมิให้มีมากเกินไป อันเป็นนโยบายของพระมหาภัตตริย์ ในสมัยอุบัติที่จะริบ้อนอำนาจของฝ่ายเจ้านายลงบ้าง ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั่นเอง

ความสูงศักดิ์ของเจ้านาย

เจ้านายมีความสูงศักดิ์ไม่เท่ากัน มีลูกหลานลงไปเป็นชั้นตอน ทั้งนี้ขึ้นกับกำเนิดของเจ้านาย เหล่านั้นว่าจะมีพระราชบิดาและพระราชนารดาเป็นใคร ความสูงศักดิ์ของเจ้านายจะต้องขึ้นกับ ฐานะของทั้งพระราชบิดาและพระราชนารดา นอกจากนี้ยังขึ้นกับบทบาทหน้าที่ ความดีความช่อบ ภายหลังกำเนิดและอีกด้วย

สำดับความสูงศักดิ์ของเจ้านาย ในระยะแรก ๆ ของอุบัติมีหลักฐานไม่แน่นัด ต่อมา ภายหลังนับแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกาจักร (พ.ศ. 1991 - พ.ศ. 2031) มาแล้ว ได้มี การกำหนดสำดับขั้นของเจ้านายลงไปในกฎหมายที่เรียกว่า กฎหมายเตี้ยราก และ ทรงอัยการทำหนัง นาพลเรือน จึงพอมีหลักฐานได้ศึกษาเกี่ยวกับความสูงศักดิ์ของเจ้านายสมัยอุบัติได้มากขึ้น

ดังที่กำหนดความสูงศักดิ์ของเจ้านายคือ ขค ยกเจ้านายสามารถจะจำแนกออกได้เป็น 2 ชนิด คือ สกุลยก ซึ่งเป็นยกที่ได้จากการถือกำเนิด และ อิสริยก คือยกที่ได้ภายหลังเมื่อได้ทำการราชการ มีความดีความช่อบแล้ว¹ อิสริยกจะได้สูงต่าเพียงใจกันอยู่กับสกุลยกด้วยเดิม และความดีความช่อบ นั้นด้วย

บทของเจ้านายในสมัยอุบัติ ก่อนหน้าที่จะมีการตรากฎหมายเตี้ยรากขึ้นในรัชสมัยสมเด็จ พระบรมไตรโลกาจักร ยกของเจ้านายจะมีเป็นประการได้มีหลักฐานแน่นัด สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงสั่นนิชฐานว่า คงจะเรียกเจ้านายกันว่า เจ้า เช่น เจ้าร้ายพระยา เจ้าชัยพระยา เป็นต้น และถ้า

เจ้าได้ครองเมืองแล้วก็เรียกว่า พระ เช่น พระรามคัว เป็นต้น² ต่อมานิสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในกฎหมายเตียรบาลได้กำหนดโดยคำของเจ้านายไว้เป็นลำดับ ยศที่ปรากฏนี้ “ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า เป็นยศที่ได้รับตั้งแต่ประสูติหรือว่าเป็นยศที่สถาปนาให้ในภายหลัง ในกฎหมายเตียรบาลกำหนดไว้กว่า³

1. พระราชนอรสของพระมหากษัตริย์ ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี มียศเป็น สมเด็จ หม่อพระพุทธเจ้า

2. พระราชนอรส ที่ประสูติจากพระมเหสีที่มีตำแหน่งเป็นแม่ยังเมือง หรือ พระสนมเอก มียศเป็น พระมหาอุปราช

3. พระราชนอรสที่ประสูติจากพระมารดา ซึ่งทรงเป็นพระราชนิศาดของพระมหากษัตริย์ ที่เรียกันว่า เป็นลูกหลวง จะได้ “กินเมืองเอก” หรือครองเมืองเอก หรือที่เรียกเป็น ลูกหลวงเอก⁴

4. พระราชนอรสที่ประสูติจากพระราชนิศาดที่เป็นพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์ ที่เรียกันว่าเป็น หลานหลวง จะได้กินเมืองโถ หรือที่สืบว่า มีฐานันดรศักดิ์เป็น ลูกหลวง⁵

5. พระราชนอรสที่ประสูติจากพระมารดาที่เป็นพระสนม หรือที่เรียกันในสมัยรัตนโกสินธ์ว่า เจ้าอ่อน จะมียศเป็นพระเยาวราช ซึ่งสืบว่าเป็นยศต่ำสุดของบรรดาพระราชนอรสพระมหากษัตริย์ ทั้งหมด

ในบรรดาพระราชนอรสที่มียศต่าง ๆ ทั้ง 5 ชั้นนี้ ถือว่า สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า ทรงมี ความสูงศักดิ์ที่สุด เพราะทรงมีพระราชนิศาดเป็นพระอัครมเหสี ในที่นี้จึงเห็นว่า ยศของพระราชนิศาด จะเป็นเครื่องกำหนดโดยคำของพระราชนอรสพระมหากษัตริย์ ในกฎหมายเตียรบาล “ได้กำหนดให้ พระ ไกรสยศ ต่ำกว่า เคราพพระไกรสยศ สูงกว่า ไกรสยศ”

“พระลูกเรือกินเมือง ถวายบังคมแก่สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า พระเยาวราชถวายบังคม แก่พระเจ้าลูกเรือกินเมือง”⁶

ในการสืบราชสมบัติ สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า จึงมักจะได้ทรงเป็นรัชทายาท และอันดับ รองลงมา คือ พระมหาอุปราช แต่ในกฎหมายเตียรบาลก็มิได้ระบุถึงการสืบราชสมบัติหรือตำแหน่ง รัชทายาทไว้อย่างแจ่มชัด ดังนั้น จะเห็นว่าในระยะแรกนี้จะเห็นว่า ยศ พระมหาอุปราช ยังมิได้มีความหมายถึงผู้ที่จะเป็นรัชทายาท ตามความหมายในระยะต่อ ๆ มาแต่อย่างไร เท่าที่ปรากฏ หลักฐานในทางประวัติศาสตร์พระราชนอรสที่ได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า มีอยู่พระองค์เดียว คือ สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า หรือ สมเด็จหน่อพุทธางกูรในรัชกาลของสมเด็จ พระราชนิศาดที่ 2 ต่อมากลายหลัง ยศสมเด็จหน่อพุทธางกูรก็หายไป สันนิษฐานว่า เนื่องจาก ในระยะเวลาต่อมา พระมหากษัตริย์มิได้ทรงสถาปนาพระมเหสีองค์ใดขึ้นเป็นพระอัครมเหสีอีก จึงมิได้มีพระไกรสยศได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า ทั้งนี้อาจเป็นพระพระมหากษัตริย์ อาจมิต้องการสถาปนาให้พระไกรสยศในฐานันดรศักดิ์ที่สูงเช่นนั้น เพราทรงเกรงจะเป็นอันตราย ต่อราชบัลลังค์⁷

เมื่อตำแหน่งหน่อพระพุทธเจ้าหมดไปแล้ว เจ้านายยศสูงสุด ก็จะเป็นพระมหาอุปราช

ส่วนเหตุนี้ ผู้ที่เป็นพระมหาอุปราชก็มักจะได้เป็นรัชทายาท พระมหาอุปราชในเวลาต่อมา จึงมีความหมายถึงรัชทายาทด้วย ต่อมาจึงปรากฏว่า คำว่า พระมหาอุปราช มีความหมายถึงตำแหน่งรัชทายาท ซึ่งพระมหาภัตตริย์จะสถาปนาให้ภายหลังสุดแล้ว แต่พระองค์จะเลือกสรรเจ้านายองค์ใดขึ้นเป็นพระมหาอุปราช อาจเป็นพระอนุชาได้ หรือ พระโอรสก็ได้ มิจำเป็นต้องเป็นพระโอรสเสมอไป พระมหาอุปราชจึงกลายเป็นอิสตริยศัณสูงสุด จะเห็นหลักฐานได้จากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231) เมื่อได้มีการบันทึกพงศาวดาร (คือประพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ) ผู้บันทึกได้เขียนถึงเหตุการณ์ในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อมีการสถาปนาพระโอรสที่ทรงเป็นสมเด็จหน่อพุทธาง្កูรขึ้นเป็นรัชทายาทไว้ว่า “ครั้งนั้น ประดิษฐานสมเด็จหน่อพุทธาง្កูรเข้าในที่อุปราช และให้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิชณ์โลกา”⁸ จะเห็นได้ชัดเจนว่า อุปราชในที่นี้ หมายถึงองค์รัชทายาท และผู้ที่ได้เป็นรัชทายาท ก็อสมเด็จหน่อพุทธาง្កูร คำว่า อุปราชในระยะสมเด็จพระนารายณ์จึงใช้ในความหมายที่ผิดไปจากเดิมแล้ว แต่เดิมพระมหาอุปราช เป็นยศของพระโอรสที่สำคัญกว่าสมเด็จหน่อพุทธาง្កูรเสียอีก

ตามที่กำหนดในกฎหมายเทียบบานนี้ พระโอรสในยศหน่อพุทธาง្កูรและพระมหาอุปราช จะประทับอยู่ในเมืองหลวงและให้บรรดาเจ้านายที่เป็น ลูกหลวงออก หรือ ลูกหลวง ไปครองเมืองขึ้นออก ขันโภ ข้างนอก แต่ตามความเป็นจริงปรากฏว่า ทั้งสมเด็จหน่อพุทธาง្កูรและพระมหาอุปราชได้ไปครองเมืองเอกสารข้างนอก ดังเช่น สมเด็จหน่อพุทธาง្កูรในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้ไปครองเมืองพิชณ์โลกา เป็นต้น

สำหรับพระราชนารายณ์ หรือ พระเจ้าลูกช่อ ทั้งหลายนี้ พระมหาภัตตริย์ได้กำหนดเครื่องเกียรติยศให้ตามยศศักดิ์ที่สอดคล้องกันไป เครื่องเกียรติยศเหล่านี้ ได้แก่ พระอภิรุณ ที่นั่งพระราชนายาน ข้าราชบริพาร ที่รวมแล้วเรียกว่าเป็นกรม ขบวนตามสืบสาน ข้างทรง ม้าทรง เครื่องหมาย เครื่องเสวยต่าง ๆ เครื่องทรงต่าง ๆ เป็นต้น⁹

การกำหนดเดยศเหล่านี้ กำหนดไว้เฉพาะพระราชนารายณ์ พระมหาภัตตริย์เท่านั้น ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า พระราชนัดดา จะมียศอย่างไร

ต่อมาภายหลัง การให้ยศเจ้านายในสมัยอยุธยาไว้ล้วนๆ การไปอึก แต่จะเกิดขึ้นตอนใดในสมัยอยุธยาไม่มีหลักฐานแน่ชัด กล่าวคือ มีการกำหนดสกุลยศของเจ้านายเป็น เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ตามลำดับ

การให้ยศ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้านี้ มีหลักฐานชัดเจนที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น จากหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีรายละเอียดว่า

เจ้าฟ้า เป็นสกุลยศของพระราชนารายณ์ ราชธิดา พระมหาภัตตริย์ที่ประสูติจากอัครมเหสี พระองค์เจ้า เป็นสกุลยศของพระราชนารายณ์ ราชธิดาของพระมหาภัตตริย์ที่ประสูติจากพระมเหสีหรือพระโอรส พระธิดาของเจ้าฟ้า

หม่อมเจ้า เป็นสกุลยศของพระโอรส พระธิดาของพระองค์เจ้า

(ส่วนยศ หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ในสมัยอยุธยาถังไม่เกิดขึ้น ยังคงสองนี้ กำหนด

ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีความหมายดังนี้ หม่อมราชวงศ์ หมายถึง โ/or ส.
ธิดา ของหม่อมเจ้า หม่อมหลวง หมายถึง บุตรและธิดาของหม่อมราชวงศ์ เจ้านายที่มีค่าทั้งสองนี้
ไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเจ้านาย)

รายละเอียดเกี่ยวกับคุณของเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังระบุไว้ด้วยว่า ในบรรดาเจ้าฟ้า
พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ยังมีการแบ่งลำดับเป็น เจ้าฟ้าชั้นหนึ่ง ชั้นสอง หรือพระองค์เจ้า
หรือหม่อมเจ้าชั้นหนึ่ง ชั้นสอง อีกด้วย ในสมัยอยุธยาจะแบ่งกัน เช่นรัตนโกสินทร์หรือเปล่า ไม่
มีหลักฐาน แต่จากคล่าวถึงรายละเอียดเรื่องนี้ไว้ ณ ที่นี่เสียที่เดียวคือ

เจ้าฟ้าชั้นหนึ่ง “ได้แก่เจ้าฟ้าที่ประสูติจากอัครมเหสีที่ทรงเป็นพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์
เจ้าฟ้าชั้นสอง คือ เจ้าฟ้าที่ประสูติจากอัครมเหสีที่มิได้ทรงเป็นราชธิดาของกษัตริย์
พระองค์เจ้าชั้นหนึ่ง คือ พระองค์เจ้าที่เป็นพระโอรสและพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์
พระองค์เจ้าชั้นสอง คือ พระโอรสธิดาของเจ้าฟ้า และมีพระราชมารดาเป็นเจ้าฟ้าด้วย
พระองค์เจ้าชั้นสาม คือ พระโอรส ธิดาของเจ้าฟ้า แต่มีพระราชมารดาไม่ใช่เจ้าฟ้า และ
ผู้ที่มีพระราชบิดาและพระราชมารดาเป็นพระองค์เจ้า ทั้งสองพระองค์ ก็ได้รับยกเป็นพระองค์เจ้า
ชั้นสามด้วยเช่นกัน¹⁰

เจ้านายคเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้านี้แม้จะเป็นเจ้าฟ้าเหมือนกัน หรือ พระองค์เจ้าเหมือนกัน
แต่มีตำแหน่งแตกต่างกัน เช่น เจ้าฟ้าที่มีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ และ
เจ้าฟ้าที่มีตำแหน่งเป็นพระเจ้าลูกเธอของพระมหากษัตริย์ ก็มีความสูงศักดิ์ไม่เท่ากันได้ เห็นได้
จากมีศักดินาซึ่งเป็นเครื่องหมายบ่งถึงความสูงศักดิ์ไว้ไม่เท่ากัน ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน
มีกำหนดไว้ดังนี้

เจ้าฟ้าที่เป็นพระอนุชาธิราช ถือศักดินา 20,000 ไร่

เจ้าฟ้าที่เป็นพระเจ้าลูกเธอ ถือศักดินา 15,000 ไร่

พระองค์เจ้าที่เป็นพระอนุชา ถือศักดินา 7,000 ไร่

พระองค์เจ้าที่เป็นพระเจ้าลูกเธอ ถือศักดินา 6,000 ไร่

พระองค์เจ้าที่เป็นสมเด็จพระเจ้าล้านเธอ ถือศักดินา 4,000 ไร่

หม่อมเจ้า ถือศักดินา 1,500 ไร่¹¹

จะเห็นได้ว่าเจ้านายที่อยู่ในฐานะพระอนุชาธิราช จะมีความสูงศักดิ์กว่าเจ้านายที่เป็นพระเจ้า
ลูกเธอ

พระสกุลยศของเจ้านายในระยะหลัง จะมีค่าเจ้าฟ้าเป็นยศที่สูงสุด เจ้านายที่ได้รับการ
สถาปนาเป็นพระมหาอุปราชมักษัจจะได้แก่ผู้มีค่าเจ้าฟ้า นักวิชาการแบ่งความหมายของคำว่าเจ้าฟ้า
แตกต่างกันไป บางคนว่า เจ้าฟ้า หมายถึง เจ้าจากพื้น หรือ เจ้าผู้ปกครอง ซึ่งมีความหมายตรงกับ
คำว่า ชอบ¹² ซึ่งเป็นยศของเจ้านายพม่าและจาน นักวิชาการของไทยเห็นว่า เจ้าฟ้ามีความหมายซึ่ง
เจ้าผู้ปกครองสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า พ้า และพ้ามีความหมายซึ่งแคร้นหรือรัฐ มิได้มีความหมายเหมือน
ดังในปัจจุบัน (พ้าในความหมายปัจจุบันนี้ ในสมัยอยุธยาเรียกว่า หวาน จึงเรียกพระมหากษัตริย์ว่า

พระเจ้าหา (เลยเพี้ยนมาเป็น พระเจ้าหาในเวลาต่อมา) จะนั้น เจ้าฟ้าจังหมายถึง ผู้ที่กรองเหตุการณ์ หรือผู้ที่กรองเมือง¹³ และในชั้นแรกเป็นยศสำหรับเจ้านายชั้นรองที่ได้ปักครองเมืองเท่านั้น มิใช่ ยศของเจ้านายชั้นสูงสุด

การให้อิสริยยศแก่เจ้านายในสมัยอยุธยา

การให้อิสริยยศแก่เจ้านายคือการเลื่อนยศให้ภายหลังจากที่ประสูติและเดิบโตามา จนกระทั่ง ทำความดีความชอบได้แล้ว การให้อิสริยยศอาจเป็นการเลื่อนสกุลยศแต่เดิม เช่น เลื่อนหม่อมเจ้า ให้เป็นพระองค์เจ้า เป็นต้น อิทธิพลนี้คือการให้ทรงกวน หรือให้ที่กรองกวนสำหรับเจ้านายที่นั้นเอง

ที่มาของการทรงกวน แต่เดิม เจ้านายชั้นสูงของอยุธยาได้รับมอบหมายให้ออกไปปักครอง เมืองสำคัญรายล้อมอยุธยา ประเพณีนี้เป็นประเพณีของอาณาจักรไทยมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่ม ใน ขณะที่มีนโยบาย “สร้างบ้านสร้างเมือง” พระมหาภัตตริย์มีนโยบายส่งพระโอรส นัดดา ออกไป ปักครองเมืองหรือสร้างเมืองแห่งใหม่โดยรอบเป็นการขยายขอบเขตของอาณาจักรให้กว้างขวาง ออกไป และให้มีอย่างล้อมนั้นทำหน้าที่เหมือนดำเนินการป้องกันการรุกรานจากภายนอกด้วย ต่อมานิสมัยสุโขทัยและอยุธยา ก็ยังมีประเพณีนี้ออยู่ แต่ภายหลังปรากฏว่า เจ้านายที่ส่งออกไป ปักครองเมืองที่เรียกว่าเมืองถูกหลง หรือหลานหลงนี้ มักจะแข่งขันอำนาจกับเมืองหลวงเป็น ประจำตั้งได้กล่าวแล้วในบทที่ว่าด้วยการปักครอง ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลก จึงทรงเริ่มตรุกน อำนาจเจ้านายโดยมิให้ออกไปปักครองดินแดนรายล้อมหรือที่เรียกว่าเขตเมืองชั้นใน หรือเขตราชธานีอีก (แต่สำหรับหัวเมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหานคร พระมหาภัตตริย์ยังส่งเจ้านาย ที่ทรงไว้วางพระทัยออกไปปักครองออย) ให้เจ้านายประทับอยู่ในเมืองหลวง เพื่อที่พระมหาภัตตริย์ จะได้ทรงสอดส่องถูกการกระทำของเจ้านายได้ เจ้านายจึงหมดอำนาจจากการที่ได้เคยปักครองเมือง เก็บภาษีชาวเมือง และเกณฑ์กำลังประชาชนในเมืองนั้นใช้ เพื่อเป็นทางด้วยมิให้เจ้านายสูญเสีย อำนาจและเกียรติศักดิ์จนกินไป ซึ่งจะเป็นเหตุให้พากบุนนาคมีอำนาจแต่ฝ่ายเดียว พระมหาภัตตริย์ เลยให้เจ้านายได้บังคับบัญชากรรมกอง ซึ่งในชั้นต้น อาจเป็นกรรมกองชั้นๆ เช่น กรรมช้าง กรรมน้ำ กรรมช้าง ทั้งหลายเป็นต้น หรือไม่เช่นนั้นก็ให้ปักครองกวนที่ปักกอบด้วยกำลังคนงานหนึ่ง เท่านั้น ไม่มีหน้าที่โดยเฉพาะแต่อย่างใด¹⁴ คงมีหน้าที่ตามแต่เจ้านายผู้บังคับบัญชานั้นจะสั่งให้ ทำ เรียกว่า มีหน้าที่ทำงานส่วนตัวให้เจ้านายนั้นเอง กำลังคนในกรรมของเจ้านายปักกอบด้วย บุนนาคช่างหนึ่งซึ่งทำหน้าที่เป็น เจ้ากรรม ปลัดกรรม สมุหนายชีกรรม เหมือนด้วยกรรมของทาง ราชการ แต่กำลังส่วนใหญ่ของกรรมมาจากไพร์พลประจำกวนนั้น ไพร์เหล่านี้คือพวกไพร์สม หรือ ไพร์ที่สังกัดกับเจ้านาย (ด้วยรายละเอียดที่จะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อที่ว่าด้วยเรื่องไพร) ไพร์เหล่านี้ จะเป็นแรงงานสำคัญสำหรับเจ้านาย เช่น เจ้านายอาจใช้ในการเพาะปลูกหรือในการค้าขาย เพื่อ หารายได้ให้แก่เจ้านายก็ได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การที่เจ้านายได้ทรงกวน หรือปักครองกวนก็เพื่อเป็นการชดเชยกับ การเสียอำนาจและผลประโยชน์เพรีะไม่ได้รับอนุญาตให้ครองเมืองอีก ตามกฎหมายของไทย กรณีจึงมีฐานะเทียบเท่ากับเมือง¹⁵ คือมีลักษณะเป็นเมืองที่ไม่มีเขตแดน มีแต่ประชากรเท่านั้น

(คือไฟร์ส์มิในสังกัด) แต่ในสมัยอยุธยา การได้ปักครองคนก็หมายถึงได้มีอำนาจและความมั่งคั่ง กำลังคนในสมัยอยุธยานั้น ถือว่ามีความสำคัญยิ่งกว่าที่คิดซึ่งมีอยู่อย่างเหลือเพื่อ

ในสมัยต่อมา การทรงกรรมของเจ้านายมีการจัดลำดับชั้นไว้ด้วย ขั้นของการทรงกรรมมี ขั้นสูงสุดลดหลั่นลงเป็นเจิงชั้นต่ำ ดังนี้

1. กรมพระ มีอยู่ 2 ระดับคือ

กรมพระราชวังบวร หรือวังหน้า การทรงกรรมในชั้นนี้ จะให้กับเจ้านายที่เป็นพระมหาอุปราช¹⁶ เจ้านายพระองค์ใดได้รับการสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวร จึงถือกันว่า ทรงเป็นองค์รัชทายาทด้วย กรมพระราชวังบวรแต่ละพระองค์ จะมีพระราชทินนามเฉพาะพระองค์ไป

2. กรมพระราชวังบวรสถานกิมุขฝ่ายหลัง เป็นขั้นของการทรงกรรมที่รองลงมา เรียกกัน สั้น ๆ ว่า กรมพระราชวังหลัง หรือ วังหลัง พระมหาชนชัตريย์อาจทรงแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใด ที่เห็นสมควร เช่น พระอนุชา พระบุตรลูก ให้เป็นกรมพระราชวังหลังก็ได้

3. กรมสมเด็จพระ การทรงกรรมในชั้นนี้ พระมหาชนชัตريย์มักทรงพระราชทานให้แก่สมเด็จ พระราชนารดา

4. กรมหลวง

5. กรมขุน

6. กรมหนึ่ง¹⁷

การที่เจ้านายจะได้เริ่มทรงกรรมในชั้นใดนั้น ต้องขึ้นกับสกุลยศด้วย สำหรับหมื่นเจ้าจะ ได้ทรงกรรมต่อเมื่อได้เลื่อนสกุลยศเป็นพระองค์เจ้าก่อน เมื่อได้ทรงกรรมแล้วพระมหาชนชัตريย์จะ พระราชทานพระราชทินนามต่อท้ายให้ด้วยตั้ง เช่น กรมหมื่นเทพหพิชฯ กรมหมื่นอัตรสุนทราบ เทพหพิช และ อัตรสุนทราบ คือพระราชทินนามของเจ้านายที่ได้ทรงกรรม และถ้าทำความดีความชอบอีก ก็ได้ เลื่อนขั้นของการทรงกรรมขึ้นไป

เจ้านายที่ได้ทรงกรรมจะมีความสูงศักดิ์เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งจะเห็นได้จากศักดินาที่ได้รับพระราชทาน จะเพิ่มขึ้น จำนวนไฟร์ พลบริวาร ตลอดจนเครื่องเกียรติยศอื่น ๆ จะได้เพิ่มขึ้นดังนี้

เจ้าฟ้าที่เป็นพระอนุชาธิราช เมื่อยังไม่ได้ทรงกรรม ศักดินา 20,000 ไร่ ทรงกรรมแล้ว ศักดินา 50,000 ไร่

เจ้าฟ้าที่เป็นพระเจ้าลูกเธอ เมื่อยังไม่ได้ทรงกรรม ศักดินา 15,000 ไร่ ทรงกรรมแล้ว ศักดินา 40,000 ไร่

เจ้าฟ้าที่ได้ทรงกรรมชั้นสูงสุดคือกรมพระราชวังบวรจะมีศักดินา 100,000 ไร่

พระองค์เจ้าที่เป็นพระอนุชา ยังไม่ได้ทรงกรรม ศักดินา 7,000 ไร่ ทรงกรรมแล้ว 15,000 ไร่ พระองค์เจ้าที่เป็นพระเจ้าลูกเธอ ยังไม่ได้ทรงกรรม ศักดินา 6,000 ไร่ ทรงกรรมแล้ว 15,000 ไร่

พระองค์เจ้าที่เป็นพระเจ้าหลานเธอ ยังไม่ได้ทรงกรรม ศักดินา 4,000 ไร่ ทรงกรรมแล้ว 11,000 ไร่¹⁸

ในกรณีของเจ้านายนี้ มีข้าราชการดำรงตำแหน่งเจ้ากรมและตำแหน่งรองลงไป เจ้ากรมจะมีศักดิ์เป็นชุน หลวง พระ พระยา อวย่างไรสุดแล้วแต่ความสำคัญของเจ้านายที่ทรงเป็นผู้บังคับบัญชา กรณั้น ๆ (ภายหลังนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อมีการยกเลิกยศ กรมพระราชวังบวร แล้ว โดยมีตำแหน่งพระบรมโอรสชาธิราชมงกุฎราชกุมารขึ้นมาแทนที่ ลำดับขั้นของการทรงกรมได้เพิ่ม กรมพระยาขึ้นมาอีก และจะเรียงลำดับจากสูงไปหาต่ำดังนี้คือ กรมพระยา กรมพระ กรมหลวง กรมชุน และกรมหมื่น)

สำหรับเจ้านายผู้หัญชิ่ง ก็มีศักดิ์และได้ทรงกรมเช่นเดียวกับเจ้านายผู้ชาย

นักวิชาการบางท่านยังเชื่อว่า พระราชทินนามของเจ้านายที่ได้ทรงกรมจะเป็นชื่อเดียวกับราชทินนามของข้าราชการในกรมด้วย ดังเช่น กรมหลวงโยธาทิพ และกรมหลวงโยธาเทพ ซึ่ง เป็นพระน้องนางเธอและพระราชนัดดาของสมเด็จพระนารายณ์ตามลำดับเช่นว่า ได้พระราชทินนาม โยธาทิพ และ โยธาเทพ มาจากเจ้ากรมซึ่งอาจเป็นหลวงโยธาทิพ และหลวงโยธาเทพ ตามลำดับ เพราะคำว่า โยธาทิพและโยธาเทพนี้ เป็นราชทินนามของข้าราชการทหารซึ่งต้องเป็นชาย มิใช่ชื่อสำหรับผู้หญิงแต่อย่างใด¹⁹

ในกฎหมายเดียบนาล้มช้อกำหนดอย่างหนึ่งว่า ราชทินนามที่ให้แก่ข้าราชการในกรณีของเจ้านายนี้จะไปเข้ากับข้าราชการในกรมกอนในสังกัดของพระมหากษัตริย์ไม่ได้²⁰

ลำดับชั้นของการทรงกรม ดังที่ได้กล่าวข้างต้น จะมีตั้งแต่สมัยได้ประกูลหลักฐาน แต่ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีหลักฐานว่ามีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเพชรราช (พ.ศ. 2231 - 2246) เมื่อทรงแต่งตั้งให้ชุนหลวงสรศักดิ์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล²¹

คำว่า พระราชวังบวรสถานมงคลนี้ เดิมเป็นชื่อพระราชวังของสมเด็จพระนารายณ์ และ สมเด็จพระเพชรราชมาตีมคำว่ากรมลงไป ตามระเบียบการตั้งกรมเจ้านาย ทำให้มีความหมายถึง กลุ่มข้าราชการที่สังกัดในกรมนี้ด้วย²²

เหตุใดจึงให้เจ้านายทรงกรม

ได้มีนักวิชาการสรุปเหตุผลของการให้เจ้านายทรงกรมไว้ดังนี้

1. เพื่อให้เจ้านายได้ปกครองไฟร์พลจำนวนหนึ่ง อันเป็นการชดเชยสิทธิที่เจ้านายได้เคยปกครองเมืองมาแต่ก่อน

2. เพื่อผลประโยชน์ในการสังคมร่วม ในเวลาเมือง ก็จะมีเจ้านายที่ต้องมีหน้าที่ไปรับ ภารกิจ ที่ให้เจ้านายบังคับบัญชา จำกัด ให้เจ้านายมีไฟร์พลในสังกัดเตรียมพร้อมอยู่แล้ว เมื่อได้รับพระบรมราชโองการจากพระมหากษัตริย์ เจ้านายจะเกณฑ์กำลังเข้าสังคมร่วมได้ทันที ที่สำคัญที่สุดคือการเตรียมพร้อมของพระมหาอุปราช เพราะพระมหาอุปราชมักจะต้องทำหน้าที่เป็นแม่กัพหน้า

3. การให้เจ้านายปกครอง จะเป็นเกียรติยศและแหล่งรายได้สำหรับเจ้านาย เพราะเจ้านายจะได้บรรณาการจากไฟร์สมในสังกัด หรือได้กำลังจากไฟร์สมทำงานให้ในที่ดินหรือด้านการค้ายาของเจ้านาย เป็นต้น²³

4. การให้เจ้านายปักครองกรม ซึ่งหมายถึงความคุมไฟร์ส์มิ่นกรม เป็นทางหนึ่งที่พระมหากรชัตติย์จะควบคุมกำลังของเจ้านายได้ เพราะแต่ก่อนเมื่อเจ้านายได้ปักครองเมือง หรือยังไม่มีกรมของตน เจ้านายอาจมีไฟร์อยู่ในสังกัดได้โดยที่พระมหากรชัตติย์ไม่ทรงทราบจำนวนที่แท้จริง และทรงควบคุมไม่ได้เต็มที่ ซึ่งจะเป็นภัยต่อเสถียรภาพของพระองค์ การให้เจ้านายบังคับบัญชากรมซึ่งมีลักษณะเหมือนกรรมทางการปักครอง ทำให้พระมหากรชัตติย์สามารถสอดส่องดูจำนวนข้าราชการในการนี้ได้สะดวกขึ้น เสมือนหนึ่งเป็นกรรมทางราชการเหมือนกัน และยังเรียกไฟร์พลในกรมมาใช้งานได้ถ้ามีพระราชประสงค์²⁴

ศักดินาสำหรับเจ้านาย

สิ่งที่ใช้วัดความสูงศักดิ์ของเจ้านายให้เห็นชัดคือ ศักดินา เจ้านายทุกพระองค์จะมีศักดินาประจำพระองค์ เช่นเดียวกับพากุนนางและประชานอื่น ๆ ศักดินาจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสกุลยศและอิสริยศของเจ้านายพระองค์นั้น ถ้าเจ้านายมีศักดินาสูง ก็จะมีศักดินาสูงขึ้นตามลำดับ ดังตัวอย่างที่ได้ยกให้ดูแล้วข้างต้น เจ้านายที่มีศักดินาสูงและศักดินาสูง ย่อมมีสิทธิเหนือเจ้านายที่มีศักดินาน้ำหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีไฟร์ส์มิ่นในสังกัดได้มากตามจำนวนศักดินา และการมีไฟร์ส์มากย่อมหมายถึงการมีอำนาจและความมั่งคั่งมากขึ้นตามลำดับ เพราะกำลังแรงงานคนเป็นแหล่งที่มาของอำนาจและความมั่งคั่งในสมัยอยุธยา เจ้านายที่มีศักดินาสูงสุด คือ พระมหาอุปราช มีศักดินาถึง 100,000 ไร่ รองลงมาคือ เจ้านายที่เป็นพระอนุชาธิราช และได้ทรงกรม จะมีศักดินา 50,000 ไร่

อำนาจหน้าที่และสิทธิของเจ้านาย

อำนาจหน้าที่ของเจ้านาย

โดยทั่ว ๆ ไป เจ้านายมีหน้าที่ช่วยพระมหากรชัตติย์ในการปักครอง คือในระยะแรกช่วยปักครองเมือง และต่อมา ปักครองกรมซึ่งประกอบด้วยไฟร์จำนวนหนึ่ง เจ้านายมีหน้าที่ดูแลบังคับบัญชาไฟร์เหล่านี้ในท้านั้นต่าง ๆ ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในหัวข้อเที่ยวกับไฟร์ ในยามสงคราม มีหน้าที่ช่วยทำการบุบ เจ้านายขึ้นสูงอย่างเช่น พระราษฎร์ที่เป็นอุปราชมักจะได้เป็นแม่ทัพหน้าในระยะ 100 ปีแรกของอยุธยา เจ้านายมีอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบสูงมาก คือ มีหน้าที่ช่วยพระมหากรชัตติย์ในการปักครองเมืองสำคัญต่าง ๆ ที่อยู่ริมล้อมเมืองหลวง คือเขตเมืองขึ้นในเมืองเหล่านี้ท่านน้ำที่เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันการรุกรานจากภายนอก และขณะเดียวกัน เป็นฐานรwarum สำลังไฟร์พล สำหรับใช้ในการสองคราม และการก่อสร้างอื่น ๆ ที่จำเป็น เจ้านายที่เป็นเจ้าเมืองเหล่านี้ ต้องมีหน้าที่เป็นแม่ทัพในเวลามีศึกด้วย ในการปักครองเมือง เจ้านายมีอำนาจสูงในอันที่จะบังคับบัญชาความเป็นไปต่าง ๆ ในเมือง และเก็บผลประโยชน์จากภาษีอากร ในเมือง ประชาชนที่อยู่ในเมืองนั้น ๆ ต้องขึ้นสังกัดกับเจ้าเมืองหรือเจ้านายหรือขุนนางระดับรองลงมา แต่ก็ถือว่า เจ้าเมืองเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดด้วยเหตุนี้เจ้าเมืองในระยะนี้จึงมีอำนาจมาก โดยเฉพาะเจ้านายที่ปักครองเมืองสำคัญอย่างเช่น สุพรรณบุรี และลพบุรี

เจ้านายส่วนใหญ่ที่ได้ไปปักครองเมืองสำคัญจะเป็นพระราษฎร์ หรือไม่ก็พระญาติวงศ์

ผู้ใหญ่ ดังเช่น ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ. 1893 - 1912) ทรงโปรดฯ ให้พระราเมศวร พระราชไอยรศกรองเมืองลพบุรี และให้ชุมหลวงพะรั้ว ซึ่งเป็นพี่พระมเหสีครองเมืองสุพรรณบุรี บุนหลวงพระจักรผู้เป็นเจ้านายในสมัยแรกของราชวงศ์สุพรรณภูมิ ซึ่งเป็นราชวงศ์อีกสายหนึ่ง จากราชวงศ์อู่ท่องของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แต่ได้เกี่ยวดองกับราชวงศ์อู่ท่อง เพราะเจ้าหนูจาก สุพรรณภูมิได้อภิเษกกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แม้เมืองสุพรรณบุรีจะอยู่ใต้อำนาจของอยุธยา แต่ก็เป็นเมืองที่มีอิทธิพลสูง และทางอยุธยาต้องปล่อยให้เจ้านายในราชวงศ์สุพรรณภูมิครองที่ สุพรรณบุรีในฐานะเมืองลูกหลวงของอยุธยาต่อมาเรื่อยๆ ในสมัยบุนหลวงพระจักร (พ.ศ. 1913 - 1931) ทรงให้พระราชนัดดาคือพระนครอินทร์ปักครองที่สุพรรณบุรี และทรงควบคุมให้พระราเมศวร (ซึ่งถูกย้ายชื่อราชสมบัติโดยบุนหลวงพระจักร) ปักครองที่ลพบุรีเมื่อพระราเมศวรกลับเข้ามายัง ราชสมบัติครั้งที่ 2 (พ.ศ. 1931 - 1938) ได้โปรดฯ ให้พระนครอินทร์อยู่ที่สุพรรณบุรีต่อไป และ สันนิษฐานว่า คงจะให้พระโอรสคือ พระรามราชา ปักครองที่ลพบุรี ต่อมาพระรามราชาจะได้ เป็นกษัตริย์ต่อจากพระราชนัดดา (พ.ศ. 1938 - 1952) แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ทรงให้เจ้านาย พระองค์ใดปักครองที่ลพบุรี ทราบแต่เพียงว่า พระนครอินทร์ทรงปักครองที่สุพรรณบุรีสืบมา จนมาถึงราชสมบัติได้จากพระรามราชา ใน พ.ศ. 1952 สมเด็จพระรามราชาต้องเสด็จไปปักครอง อยู่ที่ป่าคุ้ม ในสมัยสมเด็จพระนครอินทร์หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ. 1952 - 1967) ทรงให้พระโอรสองค์สำคัญ 3 พวงองค์ คือ เจ้าอ้ายพระยา เจ้าอี้พระยา และเจ้าสามพระยา ปักครองเมืองลูกหลวงสำคัญ 3 เมืองคือ เมืองสุพรรณบุรี เมืองแพรากและเมืองชัยนาทโดยลำดับ และเมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 驾 สารคด พระโอรสได้เข้ามาต่อสู้เพื่อแย่งชิงความเป็น ใหญ่กันที่อยุธยาในที่สุดเจ้าสามพระยาเป็นกษัตริย์ต่อมานั้น (พ.ศ. 1967 - 1991) ได้โปรดฯ ให้พระโอรสคือ พระราเมศวรได้ไปปักครองที่พิษณุโลก เพื่อย้ายอำนาจการปกครองของอยุธยา ออกไปในอาณาจักรสุโขทัย เมื่อพระราเมศวรได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จ พระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) จะทรงยกเลิกการให้เจ้านายไปปักครองเมืองลูกหลวง ในเขตมณฑลราชธานีเสีย เพราะมีปัญหาการแย่งอำนาจกับเมืองหลวง แต่ยังคงให้มีเมืองลูกหลวง ในเขตเมืองพระยาหานคร คือ ในอาณาเขตขั้นนอกที่เคยเป็นประเทศาชของอยุธยามาก่อน แต่เมืองลูกหลวงเท่านั้นที่ปราบกูหลักฐานมีอยู่เพียงเมืองเดียวคือ พิษณุโลก ซึ่งจะมีเจ้านายไปปักครอง ดังเช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเอง ต่อมาก็คือ สมเด็จหน่อพุทธางกูรได้ปักครองในรัชสมัย พระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 - 2072) พระมหาธรรมราชาได้ปักครองในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111) และสมเด็จพระนเรศวรได้ปักครองในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 - 2133) ต่อมานั้นรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133 - 2148) จะทรงยกเลิก การให้เจ้านายออกไปปักครองเมืองโดยเด็ดขาด นับแต่นั้นมา เจ้านายก็ขาดอำนาจ และอภิสิทธิ์ ค้างๆ ในฐานะเป็นเจ้าเมือง

ข้อควรสังเกตประการหนึ่งคือ บรรดาเจ้านายที่ได้ปักครองเมืองลูกหลวงสำคัญอย่างเช่น เมืองลพบุรี และสุพรรณบุรี ในระยะแรก และเมืองพิษณุโลกในระยะหลัง มักจะเป็นเจ้านาย ที่จะได้สืบราชสมบัติต่อไป หรืออยู่ในฐานะองค์รัชทายาทนั้นเอง แม้ภายหลังในสมัยสมเด็จพระ

บรมได้รับการอนุมัติให้ทรงตรากฎหมายเพื่อยืนยันว่ามีความระบุว่า พระราชนครินทร์ที่จะได้ไปปกครองเมือง คือ พระราชนครินทร์ชั้นรองลงไป ซึ่งอยู่ในฐานะ ถูกหลวงเอก หรือ ถูกหลวง ดังกล่าวมาแล้ว ส่วนพระราชนครินทร์หนึ่ง ซึ่งอยู่ในฐานะรัชทายาทดังเช่น สมเด็จหน่อพุทธางกูรและพระมหาอุปราช จะอยู่ในเมืองหลวง แต่ความจริงแล้ว สมเด็จหน่อพุทธางกูรที่ห้ออกไปครองพิษณุโลก และสมเด็จพระนเรศวรซึ่งอยู่ในฐานะรัชทายาทที่ได้ไปปกครองพิษณุโลก เช่นกัน

เจ้านายเริ่มถูกตร่อนอำนาจในการเป็นเจ้าเมืองลงนับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกเป็นต้นมา โดยที่เจ้านายส่วนใหญ่ต้องอยู่ในเมืองหลวง เพื่อพระมหากษัตริย์จะได้ควบคุมได้ใกล้ชิด กว่าแต่ก่อน และเพื่อชดเชยในการต้องสูญเสียอำนาจจากการครองเมือง พระมหากษัตริย์ได้ให้เจ้านายบังคับบัญชาผู้คนจำนวนหนึ่ง ประกอบขึ้นเป็นกรมดังกล่าวแล้ว การได้บังคับบัญชากรมทำให้เจ้านายยังรักษาอำนาจและความมั่งคั่งไว้ได้ส่วนหนึ่งดังที่กล่าวแล้ว ทำให้เกียรติยศและอภิสิทธิ์ดังๆ ของเจ้านายยังมีอยู่ แต่ไม่มากพอที่จะคุกคามพระมหากษัตริย์ได้ดังแต่ก่อน ทั้งในระยะนี้ เจ้านายชั้นสูงดังเช่นพระราชนครินทร์ไปปกครองเมืองถูกหลวงในเขตเมืองชั้นนอกอยู่อีก ซึ่งเป็นเขตเดนที่ห่างไกลจากความควบคุมของอยุธยาอย่างกว้างขึ้นใน ทำให้เจ้าเมืองปกครองในฐานะที่เป็นอิสระจากเมืองหลวงอำนาจในการปกครองเมืองของเจ้านายยังไม่หมดไปที่เดียว ต่อมานั้นในสมัยพระนเรศวรจึงทรงยกเลิกการให้เจ้านายได้ปกครองเมืองโดยเด็ดขาด เจ้านายจึงได้แต่ปกครองกรมหรือทรงกรมในเมืองหลวงดังได้กล่าวแล้ว การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชตัดถอนอำนาจของเจ้านายลงได้เป็นอย่างมากในครั้งนี้ เพราะระยะนั้น เป็นช่วงเวลาที่เจ้านายสูญเสียอิทธิพลจนเกือบหมด เนื่องจากเจ้านายเป็นจำนวนมากท้องถูกกฎหมายต้องไปพำนภัยหลังการเสียกรุงใน พ.ศ. 2112 พรโน้นสังกัดของเจ้านายที่เหลืออยู่ ถูกย้ายสังกัดมาขึ้นกับพระมหากษัตริย์เป็นไฟร์หลวง ซึ่งพระองค์ได้แจกจ่ายไปตามกรมของต่างๆ ให้บุนนาคได้ดูแลบังคับบัญชา

กรมของเจ้านายนี้ โดยทั่วๆ ไปไม่มีอำนาจในการปกครองอย่างใด มีขึ้นเพื่อให้เป็นเกียรติยศและแหล่งรายได้ของเจ้านาย แต่มีข้อยกเว้นสำหรับกรมของสมเด็จพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นกรมใหญ่และมีอำนาจไม่น้อย กรมของพระมหาอุปราชมีงานสำคัญที่จะต้องทำหลายประการ โดยเฉพาะในการสองครั้งและช่วยพระมหากษัตริย์ทำงานตามที่มีพระราชโองการ ดังจะได้กล่าวถึงในส่วนของพระมหาอุปราชโดยต่างหากภายหลัง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กำลังในกรมของเจ้านายประกอบด้วยไฟร์สม ซึ่งเป็นไฟร์ส่วนตัวของเจ้านาย มีหน้าที่มาทำงานให้เจ้านายตามคำสั่ง โดยไม่ต้องไปทำงานของหลวงอื่นๆ (หน้าที่ทำงานราชการหลวง หรือของพระมหากษัตริย์ เป็นหน้าที่ของไฟร์หลวง) อำนาจของเจ้านายจะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับจำนวนไฟร์สมในสังกัด และเจ้านายจะมีไฟร์สมได้เท่าใดขึ้นอยู่กับศักดินาของเจ้านายนั้นด้วย พระมหากษัตริย์ทรงมีนโยบายควบคุมจำนวนไฟร์สมไว้มากเกินไป เพราะถ้าเจ้านายมีไฟร์สมมากก็จะเป็นอันตรายต่อพระมหากษัตริย์ได้ พระมหากษัตริย์นับแต่สมัยแรก จึงได้ตรากฎหมายขึ้นซึ่งมีผลในการควบคุมจำนวนไฟร์หลวงและไฟร์สมไว้ โดยมีหลักการที่จะเพิ่มจำนวนไฟร์หลวง และลดจำนวนไฟร์สม ดังเช่น กฎหมายที่ตราขึ้นในสมัย

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ที่กำหนดให้พรต้องขึ้นทะเบียนในสังกัดเดียวกับพ่อแม่ บุญย่า ตา ยาย ของตน จะย้ายไปขึ้นสังกัดหมู่อื่นไม่ได้ ฉะนั้น ลูกหลานของไพร่หลวงจะต้องเป็นไพร่หลวง ต่อไป จะย้ายสังกัดหาได้ไม่²⁵ ที่ต้องควบคุมไพร่หลวงไว้ดังนี้ เพราะงานของไพร่หลวงเป็นงานหนัก ของทางราชการ ได้รับความลำบากกว่าไพร่สมซึ่งทำงานส่วนตัวของเจ้านาย ไพร่หลวงจึงมักจะหนีไปอยู่กับเจ้านายเป็นไพร่สม กษัตริยานี้ จึงมีผลห้ามไพร่หลวงเป็นไพร่สมเป็นอันขาด แต่ กษัตริยานี้ไม่ห้ามไพร่สมจะมาเป็นไพร่หลวง ไพร่สมของเจ้านายที่สืบพระชนม์ จะต้องถูกโยกย้าย มาเป็นไพร่หลวง ถ้าเจ้านายนั้นไม่มีผู้รับมารดา²⁶

อย่างไรก็ตาม พระมหาภัตตริย์ก็ไม่ทรงสามารถควบคุมจำนวนไพร่สมได้เต็มที่ นับแต่ สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153 - 2171) และสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) เรื่อยมา จำนวนไพร่สมในสังกัดของเจ้านายที่ขึ้นทุกขั้น ทั้งนี้เพราะ สภาพความเป็นอยู่ ของไพร่สมโดยทั่ว ๆ ไป มีความสะดวกสบายกว่าไพร่หลวง เพราะงานที่ทำเป็นงานส่วนตัวของเจ้านาย มีใช้งานหนักแรงอย่างของทางราชการ และเจ้านายยังให้ข้าวบปลาหารและที่อยู่อาศัยแก่ไพร่ของตนด้วยในเวลาไม่ขาดสายที่ไพร่หลวงต้องจัดหาด้วยตนเองทั้งหมด ระยะเวลางาน เกณฑ์แรงงานของไพร่สมก็มีได้มีตายตัวอย่างไพร่หลวง (คือ 6 เดือนใน 1 ปี) ฉะนั้นไพร่หลวง จึงพากันหลบหนีเข้าไปพึ่งบารมีเจ้านายของเป็นไพร่สมและทางพระมหาภัตตริย์ก็ตรวจสอบได้ยาก เพราะในสมัยอยุธยาจังไม่มีการสักข้อมือให้รุ้งกัลต์ นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ (ไม่ทราบ แน่ชัดว่าเริ่มในสมัยใด สันนิษฐานว่าอาจเป็นสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ) เป็นต้นมา มีการเปิดโอกาสให้ไพร่หลวงจ่ายเงินแทนแรงงานได้²⁷ ไพร่หลวงที่มีเงิน จึงถือโอกาสจ่ายเงินให้แทนแรงงาน ของตน เจ้านายบางคนก็ถือโอกาสจ่ายเงินให้แทนแรงงานไพร่หลวง แล้วนำไพร่หลวงไปใช้ส่วนตน²⁸ ในฐานะไพร่สม การเพิ่มจำนวนไพร่สมนี้ ย่อมหมายความถึงการเพิ่มอำนาจและความมั่งคั่งของเจ้านายขึ้นมาอีกด้วย ในสมัยอยุธยาตอนปลาย จึงเป็นระยะเวลาที่อำนาจเจ้านายพื้นฟูมากขึ้น เพราะ มีกำลังคนในปกครองเป็นอันมาก นอกจากนี้ เจ้านายยังสามารถใช้อำนาจและทรัพย์สินเงินทอง ดึงเอาขุนนางเป็นจำนวนมากเข้ามาเป็นพระครพวงได้อีก เพราะระยะอยุธยาตอนปลายเป็นระยะ ที่ขุนนางอ่อนแอดลง เพราะไพร่หลวงที่ได้บังคับบัญชาลดน้อยถอยลงไป²⁹ ในเมือง เมื่อมีกำลัง มากขึ้นเช่นนี้ เจ้านายก็เริ่มแบ่งขันชิงอำนาจกันเองและซึ่งอำนาจจากพระมหาภัตตริย์ได้อีก เจ้านาย ได้จัดให้มีการรวมกลุ่ม รวมกำลังทำการต่อสู้เพื่ออำนาจ แบ่งออกได้เป็นหลายกลุ่มหลายเหล่า โดยมีขุนนางเป็นบริวารเจ้านายที่มีอำนาจมากที่สุด ได้แก่ พระมหาอุปราช (ซึ่งบางทีมีใช้พระอุรุส ของพระมหาภัตตริย์) และฝ่ายพระอุรุสของพระมหาภัตตริย์ การต่อสู้ส่วนใหญ่จึงเกิดระหว่าง สองฝ่ายนี้ หรือมีเช่นนั้น ก็มีการแบ่งชิงอำนาจระหว่างพระมหาภัตตริย์กับเจ้านาย การต่อสู้แบ่งขัน กันนี้ทำให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นหลายครั้งในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นเหตุให้อยุธยาอ่อนแอ ลงทุกขั้น และนี่คือสาเหตุสำคัญของการเสียกรุงแก่พม่าใน พ.ศ. 2310

อำนาจและหน้าที่ของเจ้านายที่มีบทบาทในการปกครองและการเมืองมากที่สุดที่สมควร กล่าวไว้ โดยเฉพาะในที่นี่ คือ อำนาจของพระมหาอุปราชหรือที่เรียกกันต่อกันว่า วงศ์ 旺 หน้า

ตั้งได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยพระบรมไตรา และองค์จะรวมถึงสมัยก่อนหน้าเน้นด้วย คำว่า อุปราชที่ไทยใช้ยังมิได้มีความหมายถึง องค์รัชทายาทแต่อย่างใด เเต่หมายถึง พระราชนอรสันดับที่ 2 พระอросันดับหนึ่ง คือ สมเด็จหน่อพุทธางกูร ซึ่งมักจะได้เป็นองค์รัชทายาท เชื่อได้ว่า พระมหาภัตตริย์ในสมัยอยุธยาด้วยแต่ระยะเริ่มแรกก่อนหน้าสมเด็จพระบรมไตรา ต้องทรงมีการเลือกสรรเจ้านายที่ทรงมุ่งหวังจะให้สืบราชสมบัติต่อไป หรือ เลือกสรรองค์รัชทายาทด้วยวิธีใด วิธีหนึ่ง แม้วิธีเหล่านี้จะมิได้มีการระบุถูกต้องแล้วเป็นลายลักษณ์อักษร ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ก็คงจะเป็นที่ทราบกันว่า พระรามे�ศวร คือผู้ที่จะได้สืบราชสมบัติ และในสมัยพระรามे�ศวร ก็คงเป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า พระรามราชา คือ องค์รัชทายาท ตำแหน่งรัชทายาท จะต้องมีมาแล้วตั้งแต่แรกเริ่มอยุธยา ในสมัยต่อมา ซึ่งไม่แน่ชัวร์จะเป็นสมัยใด แต่จะต้องไม่ช้าไปกว่าสมเด็จพระนารายณ์ (พระราชนี้เป็นพงศาวดารสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ใช้คำว่า มหาอุปราช ในความหมายของรัชทายาท) ยศพระมหาอุปราช จะมีความหมายถึงการเป็นองค์รัชทายาทด้วยดังนั้น เจ้านายพระองค์ใดได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช ก็จะเป็นที่ยอมรับหรือเพ่งเลิงโดยทั่วไปว่า ทรงเป็นองค์รัชทายาทในสมัยสมเด็จพระเพชรราช (พ.ศ. 2231 - 2246) ได้ทรงสถาปนาให้พระมหาอุปราชได้ทรงกรมชั้นสูงสุด คือได้ปักครองกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ด้วยเหตุนี้ ในเวลาต่อมา เจ้านายพระองค์ใดได้รับการสถาปนาให้ทรงกรมเป็นกรมพระราชวังบวรฯ จึงถือกันโดยทั่วไปว่า ได้รับการเลือกสรรเป็นองค์รัชทายาทในอนาคต มักเรียกกรมพระราชวังบวร กันว่า พระมหาอุปราช หรือจะถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วังหน้า หรือ ฝ่ายหน้า สาเหตุที่เรียกว่าวังหน้าหรือฝ่ายหน้านั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ว่า อาจเป็นพระที่ประทับของพระมหาอุปราชแต่เดิมมักอยู่หน้าพระบรมหาราชวังของพระมหาภัตตริย์ ดังเช่นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรสมัยเป็นองค์รัชทายาท คือ พระราชนจันทน์เกษม ก็อยู่ทางด้านหน้าของวังหลวง หรือ เรียกตามบานาหูของพระมหาอุปราชในการสังเคราะห์ ซึ่งส่วนใหญ่จะทรงเป็นแม่ทัพหน้า³⁰ และเหตุที่เรียกกรมพระราชวังบวรสถานกิมขุนว่า กรมพระราชวังหลวง หรือ วังหลวง ก็ เพราะทรงมีหน้าที่เป็นแม่ทัพหลวงและที่ประทับอยู่หลังวังหลวงก็ได้

ตำแหน่งวังหน้า หรือ พระมหาอุปราชนี้ เป็นตำแหน่งที่สำคัญรองลงมาจากพระมหาภัตตริย์ และมีหน้าที่สำคัญดังได้กล่าวแล้ว ตำแหน่งวังหน้าจึงมีอำนาจมากที่สุดรองลงมาจากพระมหาภัตตริย์ ด้วย ความสูงศักดิ์ของวังหน้าเห็นได้ชัดจากศักดินาประจำพระองค์ ซึ่งมีถึง 100,000 ไร่ ซึ่งเป็นศักดินาที่สูงสุดในแผ่นดิน (ศักดินาของพระมหาภัตตริย์มิได้มีการกำหนดไว้ เพราะถือว่า พระองค์ มีความสูงศักดิ์และมีอำนาจสูงด้วยความสามารถได้ ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทุกตารางนิวอยู่แล้ว) สิ่งนี้ มีความหมายว่า วังหน้าจะได้ควบคุมกำลังไฟร์ไวมากที่สุดด้วย เพราะกำลังไฟร์พลในสังกัดของเจ้านายและขุนนางผู้ใดซึ่งอยู่กับศักดินาประจำตน ถ้าศักดินามากจะได้ควบคุมไฟร์มาขึ้นโดยลำดับ วังหน้าจึงมีความสำคัญและมีอำนาจเหนือกว่าวังหลวง ตำแหน่งนี้ราชการต่าง ๆ ประจำกรมของวังหน้า จะมีเหมือนกับในกรมกองใหญ่ทางฝ่ายบุคคลองที่อยู่ใต้พระมหาภัตตริย์ พระราชนี้ต่าง ๆ เช่น พระราชนี้ราชากิจเขตและพระราชนี้อื่น ๆ ที่พระมหาภัตตริย์ทรงกราบทำวังหน้าก็ได้กระทำ

ด้วย เพียงแต่ได้ตัดตอนพิธีบ้างอย่างอ กไปบ้างเท่านั้น เช่น วังหน้าได้มีพระราชพิธีอุปราชากิจเอก ซึ่งคล้ายคลึงกับพระราชพิธีราชาพิเศษของพระมหากษัตริย์ แต่ พระราชพิธีของวังหน้าไม่มีการเสด็จเยี่ยนรอบพระนคร เป็นต้น

ในบางสมัย วังหน้าจะได้รับการยกย่องจากพระมหากษัตริย์ให้ทรงมีฐานะเทียบเท่าพระองค์ เสมือนหนึ่งว่า ขณะนั้น อุฐายามีพระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ได้ทรงยกย่องให้พระเอกาทศรถมีฐานะเท่าพระองค์ ด้วยเหตุนี้ ชาวต่างชาติจึงมักเรียกวังหน้าว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2

พระมหากษัตริย์ในสมัยอุฐย่าจะทรงเลือกเจ้านายที่เหมาะสมขึ้นเป็นวังหน้าด้วยพระองค์เอง ซึ่งบางที่ก็จะได้แก่พระราชโอรส และบางที่ได้แก่พระราชอนุชา หรือบางที่เป็นฯระญาติวงศ์ทางไดทางหนึ่ง คราไดทรงเลือกพระอนุชาเป็นวังหน้าก็มักจะเป็นกรณีที่พระราชโอรสยังเยาว์พระชันษา หรือพระราชอนุชาทางมีความดีความชอบมาก เช่น มีส่วนช่วยต่อสู้ในการได้ราชสมบัติมาด้วยกัน เป็นต้น

ด้วยเหตุที่วังหน้าเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมาก และพระมหากษัตริย์ไม่อาจทรงควบคุมกำลังคนของวังหน้าได้เต็มที่ บางครั้งซึ่งนับว่าบ่อยครั้งที่เดียว จึงเกิดความหวาดระแวง ระหว่างพระมหากษัตริย์และวังหน้าว่าจะคิดแย่งชิงราชสมบัติ ความหวาดระแวงนี้ จะมีมากในกรณีที่วังหน้ามิได้เป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสได้สืบราชสมบัติต่อไป พระราชประสงค์นี้ต้องติดขั้ดตรงที่ วังหน้านั้นเป็นที่ยอมรับกัน (ถึงแม้จะไม่มีกฎหมายระบุไว้แน่ชัดก็ตาม) ว่า เป็นองค์รัชทายาท ในกรณีเช่นนี้ จึงมักจะเกิดการแข่งขันอำนาจกันขึ้น สองฝ่าย คือฝ่ายพระมหากษัตริย์และพระราชโอรสฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าฝ่ายวังหลวง และฝ่ายวังหน้าและพระคพวงศ์ที่มักจะได้แก่โอรสของวังหน้าฝ่ายหนึ่ง หรือถ้าเป็นระยะที่พระมหากษัตริย์ประชวรหนักหรือสวรรคตไปแล้ว ก็มักเกิดการตั้งป้อมต่อสู้กันระหว่างพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์กับวังหน้า เหตุการณ์ความบาดหมางระหว่างวังหลวง และวังหน้าเช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งในสมัยอุฐยາต่อนปลาย และบางครั้งก็ปะทุอกมาในรูปสกุกรรมกลางเมืองที่ทำให้ สูญเสียชีวิตผู้คนไปฝ่ายละมากมาย เป็นเหตุให้ครีอุฐยาอ่อนแอลงได้กล่าวแล้ว

ด้วยย่างความบาดหมางระหว่างฝ่ายวังหลวงและวังหน้ามีดังนี้

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เจ้าฟ้าสุกัณ พิธีได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช ทรงปลงพระชนม์ชีพ เนื่องจากทรงถูกพระราชบิดาหาราชวางแผนว่าจะทรงก่อการกบฏ³¹

จากนั้นมาอีก 6 รัชกาล ไม่ปรากฏหลักฐานว่า พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาพระมหาอุปราชอีก³²

ในรัชกาลพระครีสุธรรมราชา (พ.ศ. 2199 - 2199) ทรงถูกพระมหาอุปราช คือ พระนารายณ์ ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเชื้อปัลจพระชนม์และแย่งราชสมบัติได้สำเร็จ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์มิได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นอุปราช

ในรัชกาลพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) ทรงแต่งตั้งให้พระโอรสคือขุนหลวงสารศักดิ์

เป็นสมเด็จกรมพระราชวังบวร แต่ภายหลังทรงโปรดปรานเจ้าฟ้าพระขวัญพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งแห่งคุณและพระราชนาราดกับขุนหลวงสรหักดิ์ซึ่งเป็น wang หน้า ฝ่าย wang หน้าเกรงว่า สมเด็จพระเพทราชาจะมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าพระขวัญ จึงได้กำจัดเจ้าฟ้าพระขวัญเสีย สมเด็จพระเพறราชาทรงพิโรมาก จึงทรงแต่งตั้งให้พระพิชัยสุรินทร์ พระราชนัดดาเป็นองค์รัชทายาท แต่พระพิชัยสุรินทร์มีความหวาดกลัว wang หน้า จึงทรงมอบราชสมบัติถวาย wang หน้าไป เมื่อสมเด็จพระเพறราชาสวรรคต

ในรัชกาลขุนหลวงสรหักดิ์ หรือสมเด็จพระศรรธรรมญี่ปุ่นที่ 8 (พ.ศ. 2246 - 2251) ทรงมีเรื่องราวความแวง wang หน้า ถึงกับให้มีการลงโทษอย่างรุนแรง

ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251 - 2275) ทรงสถาปนาพระอนุชา คือ เจ้าฟ้าพระชินเป็น wang หน้า แต่ภายหลังทรงต้องการให้พระราชโอรส คือเจ้าฟ้าอวัยได้เป็นองค์รัชทายาท จึงเกิดการแข่งขันและตั้งป้อมกันระหว่างฝ่าย wang หลวงและ wang หน้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเสด็จสวรรคต การต่อสู้ระหว่างเจ้าฟ้าอวัย และ wang หน้าก็เกิดขึ้นอย่างรุนแรง ในที่สุด ฝ่าย wang หน้า เป็นฝ่ายได้ชัยชนะ ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงเป็นที่รู้จักกันในพระนามว่า พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275 - 2301)

ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดฯ ให้เจ้าฟ้าธรรมราธิเบศร์ เป็นพระมหาอุปราช แต่ในไม่ช้า เกิดกรณีที่พระมหาอุปราชทำความผิดรุนแรงเรื่องการติดต่อ กับพระสนมของพระราชบิดา จึงถูกลงทัณฑ์โดยวิธีโบยดี ปรากฏว่าพระองค์ถึงกับสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา ในตอนปลายรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงโปรดฯ ให้พระโอรสองค์ที่สาม คือ เจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นพระอุปราช แต่ภายหลังเมื่อพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสวรรคต พระเจ้าอุทุมพรปกรองแผ่นดินได้เพียง 10 วัน ก็ทรงมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้าเอกทัศน์ ซึ่งเป็นพระเชษฐา เพราะทรงหวั่นเกรงอำนาจของเจ้าฟ้าเอกทัศน์ที่คุกคามจะเอาพระราชบัลลังค์คืบอยู่ในขณะนั้น

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ บัญชาความชัดเจนระหว่างพระมหาภัตตริย์กับพระมหาอุปราช หรือ wang หน้ายังคงมีอยู่ แต่ได้เบาบางไปภายหลังที่พระมหาภัตตริย์ทรงสามารถควบคุมกำลังของ wang หน้าได้ ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3

การกำหนดเจ้านายในสมัยอยุธยา

เนื่องจากเจ้านายซึ่งอยู่ในฐานะของผู้สืบเชื้อสายจากเทพเจ้า นี้ มีอภิสิทธิ์และอำนาจที่จะเป็นคู่แข่งขันซึ่งอำนาจกับพระมหาภัตตริย์ได้ พระมหาภัตตริย์จึงทรงหาวิธีการวิตรอนอำนาจเจ้านายลง เพื่อบันเทาอันตรายอันจะเกิดจากอำนาจของเจ้านาย หลายวิธีการ ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ทรงกำหนดความสูงศักดิ์ของเจ้านายให้มีอยู่เพียง 3 ชั่วอายุคนนับจากพระมหาภัตตริย์ลงไป เมื่อถึงชั่วที่ 4 จะไม่ถือว่าบุคคลนั้นเป็นเจ้านายแล้ว นอกจากนี้ยังทรงลดความสูงศักดิ์ของเจ้านายลงทุกชั่วอายุคนด้วย เช่น พระโอรสของพระมหาภัตตริย์เป็นเจ้าฟ้า พระโอรสของเจ้าฟ้า เป็นพระองค์เจ้า พระโอรสของพระองค์เจ้าเป็นเพียงหมื่นเจ้า ซึ่งมีความสูงศักดิ์และอภิสิทธิ์ลดลงไปอีกชั้นหนึ่ง การกำหนดเช่นนี้ เป็นการทำให้ชั้นเจ้านายมีได้มีการสืบสายไปอย่างถาวร

แต่จะค่อย ๆ หมวดความเป็นเจ้านายไปในเวลาไม่นาน เป็นการลดจำนวนและอำนาจของเจ้านายลง เป็นอย่างมาก

2. วิครองอำนาจของเจ้านายโดยเปลี่ยนแปลงหน้าที่เจ้านายเสีย เช่น ยกเลิกการให้ปกครอง เมืองและให้ปกครองกรรมแทน และกรรมของเจ้านายนี้ก็เป็นกรรมที่ไม่มีอำนาจในการปกครองแต่อย่างใด ในขณะที่สอดอำนาจเจ้านายเช่นนี้ พระมหาชัตติรย์ก็โปรดฯ ให้ขุนนางได้ทำหน้าที่สำคัญแทน คือให้ขุนนางได้ปกครองเมืองทั่วราชอาณาจักร และได้ควบคุมกรรมกองสำคัญอันเป็นหัวใจของการปกครอง นโยบายเช่นนี้ คือ นโยบายถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างเจ้านายและขุนนาง มีให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป แต่ให้มีอำนาจในลักษณะที่จะควบแต่ละด้านไว้ เจ้านายคิดการร้าย ก็ทำไม่ถูกนัด เพราะอำนาจในการคุมกำลังส่วนหนึ่งอยู่ที่ขุนนาง

3. พระมหาชัตติรย์ทรงออกกฎหมายต่าง ๆ ควบคุมจำนวนไพร่สมซึ่งเป็นไพร่ของเจ้านาย โดยมีจุดประสงค์ที่จะมิให้ไพร่สมมีจำนวนมากเกินไป กฎหมายเหล่านี้ได้แก่ ห้ามนบุคคลที่จะทะเบียนเป็นไพร่หลวง คือไพร่ของพระมหาชัตติรย์ตลอดจนถูกหลานที่สืบทื้อสายของไพร่หลวงถ่ายสังกัดไปเป็นไพร่สม แท้ไม่ห้ามไพร่สมถ่ายมาเป็นไพร่หลวง กลับมีกฎหมายบังคับให้ไพร่สมต้องมาเป็นไพร่หลวงในบางกรณีอีกด้วย เช่น ไพร่สมที่นายทำความผิด ถูกริบราษฎร์ ไพร่ของมูลนายนั้น ต้องมาเป็นไพร่หลวงหมด³³ สำเจ้านายตาย ไม่มีผู้รับมรดก ไพร่สมของเจ้านายนั้น ก็ต้องถ่ายสังกัดมาเป็นไพร่หลวง (ในสมัยรัตนโกสินธ์ เปลี่ยนแปลงใหม่เป็นสำเจ้านายตาย จะมีผู้รับมรดกหรือไม่ ไพร่สมของเจ้านายนั้นก็ต้องเป็นไพร่หลวง)³⁴ สำชายเป็นไพร่สมได้ภารยาเป็นไพร่หลวงเกิดถูกออกมา ถูกนั้นต้องเป็นไพร่หลวงตามแม่ สำแม่เป็นไพร่สม พ่อเป็นไพร่หลวง เกิดถูกมาเท่าใด จึงให้แบ่งตามบ้านแยกกันที่กำหนด ซึ่งสันนิษฐานว่า คงจะแบ่งให้แก่ฝ่ายพ่อแม่บ้างและแม่บ้าง³⁵

4. พระมหาชัตติรย์ทรงออกกฎหมายต่าง ๆ ควบคุมการเคลื่อนไหวของเจ้านาย เช่น ห้ามเจ้านายขึ้นพระราชโถรัสและพระราชนัดดาติดต่อกับขุนนางที่มีศักดินาตั้งแต่ 10,000 - 800 ไว้ สำขุนนางไปบิดต่อตัวช่วย ขุนนางมีโทษถึงตาย³⁶ ห้ามเจ้านายตั้ง เช่น พระราชกุمارและพระราชบุตร ออกไปนอกราชบูรพา นอกเขตค่าน³⁷ หั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เจ้านายมีโอกาสออกไปสะดวกทำสิ่งหรือลองศึกต่อ กับฝ่ายขุนนางหัวเมืองได้

5. สำหรับกรมพระราชวังบวรฯ หรือพระมหาอุปราช ที่มีอำนาจมากนั้น พระมหาชัตติรย์ กิทรงพยายามควบคุมอำนาจเจ้านายไว้ด้วยการที่ทรงกำหนดว่า พระมหาชัตติรย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่ง พระมหาอุปราชเองความพ่อพระทัย และทรงมีอำนาจถือดินแดนให้ความพระราชประਸัต

สิทธิของเจ้านาย

เจ้านายมีสิทธิหรืออภิสิทธิ์เหนือสามัญชนอยู่หลายประการ เช่น เจ้านายจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ถูกเก็บภาษี ที่ดินของเจ้านายและขุนนาง ไม่ถูกเก็บภาษี จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินธ์ ด้วยเหตุนี้ พระมหาชัตติรย์จึงมิทรงต้องการให้เจ้านายมีที่ดินมากเกินไป³⁸ เพราะจะทำให้พระองค์ขาดรายได้ไปด้วย เจ้านายมีสิทธิมิไพร์ในสังกัด ทำการปกครอง และได้รับผลประโยชน์จากไพร่นั้น ๆ เจ้านายจะมิไพร์เป็นบริหารมากน้อยเพียงใดก็ได้

ของเจ้านาย เมื่อเจ้านายมีคิดความ จะต้องพิจารณาเฉพาะที่ศาลกรมวังเท่านั้น ศาลกรมอื่นพิจารณาไม่ได้ เจ้านายที่เป็นพระมหาอุปราช ถ้ามีโทษจะถูกลงโทษได้แต่ตีและจำเท่านั้น จะประหารชีวิต รับราชนาทว์และนำฝ่านางสมกับน้ำมือ³⁹ เจ้านายลดหลั่นลงมา คือ ระดับพระอนุชา (ศักดินา 7,000) ลงอาชญาได้แต่ตีจำเช่นกัน ในกฎหมายเดียวกับลาภตราไว้ว่า ถ้าพระราชกุฎิรที่เป็นชั้นถูก หลวงเอกสาร ต้องถูกจำตัววน เครื่องครุนั้นต้องเป็นตัววนทอง ถ้าเป็นชั้นถูกหลวงโภตวนเป็นเงิน หากพระราชกุฎิรมีโทษถึงเนรเทศ เมืองที่จะเนรเทศไปได้คือ เพชรบูรณ์ ขันทบูรณ์ และ นครศรีธรรมราช และให้เจ้าเมืองจัดทำเรือนไว้รับรองตามโทษ และให้มีการจองจำด้วย ถ้า โทษหนัก⁴⁰ ในกฎหมายเดียวกับราบรุ่งไว้ชัดเจนว่า ถ้าพระราชกุฎิรมีโทษถึงตาย จะต้องกระทำ ด้วยวิธีด้วยท่อนจันทร์และมีเสื้อขลิบเป็นเบาะรอง⁴¹

รายได้ของเจ้านาย

เจ้านายมีรายได้จากเงินเบี้ยหวัดที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เป็นรายปี เจ้านายที่มี ยศสูงจะมีเบี้ยหวัดสูง และเบี้ยหวัดจะเพิ่มขึ้นเมื่อมีพระชนม์สูงขึ้น และเมื่อได้เลื่อนยศ เลื่อน ตำแหน่ง เจ้านายที่ได้ทรงกรมจะมีรายได้จากการต่าง ๆ ที่ไฟรในสังกัดจะนำมาให้ หรือ ได้จากการผลิตผลในที่ดิน หรือการค้าที่ใช้แรงงานไฟรช่วยทำ ดังนั้น แม้เจ้านายจะถูกปริครองอำนาจ ให้ห้องเมือง แต่มาให้ทรงกรมแทน รายได้ของเจ้านายก็มีได้ถูกกระทบกระเทือนนัก เพราะยัง ได้รายได้จากบริวารในสังกัดอยู่ เจ้านายที่ได้ทรงกรมจึงมักมีรายได้ดีกว่าเจ้านายที่ไม่ได้ทรงกรม นอกเหนือไปที่ทรัพย์สิน เช่น เงินหรือที่ดิน หรือข้าวทาสบริวารที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ หลังการทำสังคมรณะด้วย

ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ได้ระบุว่า ในสมัยอยุธยาตอนปลาย บรรดาเจ้านายทั้งหลาย ได้รับเบี้ยหวัดประจำปีจากพระมหากษัตริย์ลดหลั่นมาดังนี้

พระมหาอุปราช	ได้รับเบี้ยหวัด ปีละ	40,000 บาท
พระอัครมเหสี		24,000 บาท
เจ้าฟ้าองค์ lokale		8,000 บาท
พระองค์เจ้า องค์ lokale		4,000 บาท
หลานหลวง องค์ lokale		1,600 บาท
พระสนม	ได้รับแต่ก่อต่างกันไป เช่น	4,000, 2,400, 1,600, 800 และ 400 บาท
สำหรับขุนนาง	ได้รับลดหลั่นไปตั้งแต่	4,000 บาท จนถึง 80 บาท ⁴²

ขุนนาง

ขุนนางคือผู้มีกำเนิดมาจากสามัญชน แต่ได้มีโอกาสเข้าร่วมราชการกับพระมหากษัตริย์ จนได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้มียศ ตำแหน่ง และศักดินาสูงขึ้นตามลำดับ ในสมัย อยุธยาถือเป็นหลักว่า บุคคลที่เข้ารับราชการนี้ ถ้ามีศักดินาถึง 400 ไร่ จึงจะได้รับการยกย่องเป็น ขุนนาง ถ้าศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ยังไม่ถือว่าเป็นขุนนาง แต่เป็นเพียง ชนหมื่นเท่านั้น⁴³ ทั้งนี้

ยกเว้นเฉพาะผู้รับราชการในกรมหาดเล็ก แม้จะมีคักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ก็จัดว่าเป็นขุนนางแล้ว เหตุที่กุนนางกรมมหาดเล็กได้อภิสิทธิ์เช่นนี้ ก็ เพราะ ส่วนใหญ่ ขุนนางในกรมมหาดเล็กจะได้รับการเลือกสรรโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ และจะทรงเลือกจากลูกหลวงของพ王กุนนางชั้นผู้ใหญ่ ที่ทรงไว้วางพระทัย นอกจากราชบัล พระมหาดเล็กยังได้รับเชื้อสายไก่สีดพระมหาดเล็กซึ่งก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๔๔⁴⁴ จึงได้รับการยกย่องถึงกัน

ผู้ที่จะเป็นขุนนางได้ จะต้องผ่านพิธีภพวายตัวต่อพระมหากษัตริย์เสียก่อน กล่าวคือ เป็นการให้พระมหากษัตริย์ทรงพินิจพิเคราะห์ ถ้าทรงพอพระทัยก็จะรับเข้าเป็นข้าราชการ ฉะนั้น ผู้ที่จะเป็นขุนนางได้ จะต้องได้รับการอนุมัติโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ และได้รับพระบรมราชโองการ ที่ขึ้นอยู่กับความพอใจของพระมหากษัตริย์ เช่นกัน และนี่คือวิธีการอันหนึ่ง ที่พระมหากษัตริย์จะทรงกุศลอำนวยให้กับขุนนาง

ผู้ที่จะเข้าภพวายตัวได้นั้น จะต้องมีคุณสมบัติตามที่พระมหากษัตริย์ทรงกำหนดไว้ มิใช่ว่า ใคร ๆ ก็ภพวายตัวได้ มีหลักฐานปรากฏอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายถึงคุณสมบัติเหล่านี้ เช่นว่า ในสมัยอยุธยา ก่อนหน้านี้นั้น หลักเกณฑ์ของผู้ที่จะเข้าภพวายตัว ก็คงไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลายนัก คุณสมบัติของผู้ที่จะภพวายตัวได้ มีดังนี้คือ ต้องประกอบด้วย วุฒิ 4 ประการ อธิบดี 4 ประการ และ มีคุณานุรูปสมควร อีกประการหนึ่ง⁴⁵

วุฒิ 4 ประการได้แก่

1. ชาติวุฒิ คือ เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากอัครมหาราชนาบดี ข้อกำหนดอันนี้ ทำให้ผู้มีคุณสมบัติมักจะต้องเป็นลูกหลวงของขุนนางสืบต่อกันมาตั้งแต่เดิม พวกลูกหลวงใหม่จะจะไม่มีโอกาสเข้าเป็นขุนนาง เพราะขาดคุณสมบัติ

2. วัยวุฒิ คือ มีอายุสมควร ตั้งแต่ 31 ปีขึ้นไป

3. คุณวุฒิ คือ เป็นผู้มีความรู้ฝ่ายทหารและพลเรือนชำนาญ

4. บัญญาวุฒิ คือ เป็นผู้มีสติปัญญาดี มีความรอบรู้ในกิจการบ้านเมือง และสามารถตอบปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับนานาประเทศได้

อธิบดี 4 ประการได้แก่

1. ฉันกาธิบดี คือ เป็นผู้ที่สามารถหาสิ่งที่พระมหากษัตริย์ทรงต้องพระประสังค์มาทูลเกล้าถวายได้

2. วิริยาธิบดี คือ เป็นผู้ที่มีความอุดสาหะ วิริยะ ใน การปฏิบัติราชการ

3. จิตาธิบดี คือ เป็นผู้มีน้ำใจกล้าแข็งในการสังเวย

4. วิมังสาธิบดี คือ มีความเฉลียวฉลาดในการพิพากษาดี และการบริหารราชการในด้านต่าง ๆ

ส่วนคุณานุรูปนั้น หมายถึง มีบุคลิกลักษณะดี เป็นที่น่าไว้วางใจแก่พระมหากษัตริย์ และน่าเคารพนับถือแก่ประชาชนทั่วไป

ผู้ใดมีคุณสมบัติส่วนใหญ่ดังกล่าวข้างต้น แม้จะไม่ครบถ้วน ก็พ่อจะอนุมัติให้เป็นขุนนาง

ได้ ผู้ที่จะพิจารณาในขั้นแรกก่อนนำรายตัว คือ เสนนาบดีผู้ใหญ่ ได้แก่ สมุหนายก สมุหกลาโหม และ เสนนาดีประจำจังหวัด⁴⁶

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า แม้ตำแหน่งและศักดิ์ของขุนนางจะมิใช่สิบตรัฐกุล กล่าวคือ ถูกหลานของขุนนางมิได้จัดเป็นขุนนางไปด้วย ถ้าถูกหลานนั้นไม่ได้รายตัว แต่ผู้ที่จะได้รายตัว เป็นขุนนางส่วนใหญ่ก็มักจะได้แก่ถูกหลานของขุนนางนั้นเอง ทั้งนี้ เพราะในสมัยอยุธยายังไม่มี โรงเรียนเปิดสอนวิชาการต่าง ๆ ในการปกครองแต่อย่างใด เมื่อเด็กได้เล่าเรียนเขียนอ่านพ่ออ่าน ออกเขียนได้แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่ไปเรียนกับพระที่วัด หรือเรียนกับพ่อแม่ที่บ้าน จากนั้นก็จะเรียน วิชาชีพกับพ่อแม่ ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่เป็นขุนนางอยู่ก่อนจะมีโอกาสเล่าเรียน วิชาการต่าง ๆ ในการปกครอง จนกระทั่งมีคุณสมบัติพิจารณาด้วยตัว ได้ในขณะที่พวกไพร่หรือ สามัญชนทั้งหลายไม่มีโอกาสศึกษาเรื่องการปกครอง เพราะพ่อแม่มิใช่ขุนนางย่อมไม่สามารถ ถ่ายทอดวิชาชั้นสูงให้แก่บุตรหลานได้ จะนั้น ตำแหน่งขุนนางส่วนใหญ่จึงกลายเป็นตำแหน่ง สิบตรัฐกุล เพราะเหตุคั่งกล่าวนี้ อนึ่ง ขุนนางมักจะแต่งงานกับถูกหลานของขุนนางในราชกุลสูง ด้วยกัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในชาติตรัฐกุล เหตุนี้ จึงทำให้ผู้ที่จะเป็นขุนนางในอนาคต มีวงศ์ก็ด้อยในหมู่เชื้อสายของขุนนางนั้นเอง

พิธีการถวายตัวไม่ใช่พิธีสับสนวุ่นวายอะไرنัก ผู้เข้าถวายตัวจะต้องมีเสนอبدินาเข้าเฝ้า หรือไม่เช่นนั้น ก็มีคาดหรือญาติของตนที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่นำเข้าเฝ้า ผู้ถวายตัวจะต้องนำดอกไม้ ขูปเทียน⁴⁷ หรือของบรรณาการอื่น ๆ ถ้าหากได้มาถวายต่อพระมหาภักดิริย์ จากนั้นพระมหาภักดิริย์ ก็จะทรงพิจารณาจัดส่งไปประจำกรมกองต่าง ๆ ที่เหมาะสม ซึ่งมักเป็นกรมกองที่บิดาหรือญาติ ผู้ถวายตัวทำงานอยู่ก่อนแล้ว จะได้ช่วยฝึกหัดครอบครองถูกหลานของตนได้ แต่บางทีก็ให้ไปอยู่กรม กองอื่น และถ้าทรงพอพระทัยก็อาจทรงรับเข้าไว้ในกรมมหาดเล็ก (ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่มี การกำหนดอาชญาของผู้ถวายตัว ส่วนใหญ่ ญาติจะนำไปถวายตั้งแต่เล็ก ๆ ภายหลังที่โภนจุกแล้ว พระมหาภักดิริย์จึงทรงมักส่งเข้าประจำในกรมมหาดเล็ก ผู้รับใช้พระองค์ไปก่อน เมื่อโตขึ้น จึงจะทรงพิจารณาจัดส่งไปประจำตามกรมกองที่เหมาะสมต่อไป ข้าราชการจากกรมมหาดเล็ก มักจะได้ไปดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในกรมกองใหญ่ ๆ ทั้งนี้ เพราะได้เคยรับใช้พระมหาภักดิริย์ มานานจนเป็นที่วางพระทัย และการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญนั้น พระมหาภักดิริย์จำเป็น ต้องได้คนที่วางพระทัยได้ จะนั้น กรมมหาดเล็กนี้จึงกลายเป็นสถานที่ฝึกอบรมผู้ที่จะได้ไปเป็น ขุนนางคนสำคัญต่อไปนั้นเอง)⁴⁸

สิ่งที่ใช้กำหนดความสูงศักดิ์และหน้าที่ของขุนนาง

ขุนนางมีความสูงศักดิ์ลดหลั่นกันลงไปตามลำดับนี้เรื่นเฉียบกับเจ้านาย สิ่งที่จะใช้กำหนด ความสูงศักดิ์ของขุนนางนี้ ได้แก่ สิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ขค พระมหาภักดิริย์จะทรงเป็นผู้แต่งตั้งให้ขุนนางดำรงยศเป็นขันตอนไปตามความ เหมาะสม ผู้มีความดีความชอบมากก็จะได้เลื่อนยศไปได้โดยลำดับ ในสมัยอยุธยาตอนต้น ไม่ ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า ยศของขุนนางจัดไว้อย่างไรบ้าง เท่าที่ทราบก็คือ ยศสูงสุดคือขค ขุน ซึ่ง

เป็นยศพวากเสนาบดีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ดังเช่น บุนเรียง บุนวงศ์ บุนนา ยศขันชื่นนี้จะเห็นได้ว่า แต่ก่อนในสมัยสุโขทัยและในอาณาจักรล้านนา บุนเป็นยศสำหรับพระมหากษัตริย์ ภายหลังเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระสถานะสูงส่งจนเป็นเทพเจ้าแล้ว ทรงเปลี่ยนไปมีตำแหน่งหัวพระนามว่า พระนางสมเด็จ จึงสันนิษฐานว่า คำว่า บุน เสยกลายมาเป็นยศของบุนนาไป ส่วนยศที่รองลงมาจากบุน สันนิษฐานว่า คงจะเป็นยศของคนไทยที่ปรากฏหลักฐานในสมัยสุโขทัยและล้านนา ก่อนนั้นเอง ได้แก่ ยศ หมื่น พัน นายร้อย นายสิบ ซึ่งยังปรากฏมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ฉะนั้น สำหรับจักรล่องพยากรณ์เรียงยศของบุนนาในสมัยแรกของอยุธยาจากสูงไปหาต่ำ ก็จะได้ดังนี้

บุน หมื่น พัน นายร้อย นายสิบ

ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลภนาถ ปรากฏว่า ยศของบุนนาจะมีการวิรัฒนาการต่อมาอีก โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงเพิ่มยศของบุนเข้าอีกหลายชั้นตอน และยึดยศของต่างชาติ ดังเช่น อินเดียและเวียดนามใช้ ควบคู่ไปกับยศของบุนนาของไทยแต่เดิม การเพิ่มยศของบุนนาเข้าอีกหลายชั้นนี้ แสดงว่ามีกรรมกองต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น และต้องมีบุนนางปฏิบัติราชการลดหลั่นกันลงไปหลายชั้นเขียนด้วย ยศที่เพิ่มขึ้นมาเหล่านี้ ได้แก่

พระยา พระ หลวง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เรียกยศ เหล่านี้ว่า ออกพระ ออกหลวง และ ออกบุน (ลาศูเบร 350)

ยศขัน พระยา และ พระนี้ นักวิชาการเชื่อว่า เป็นยศที่ไทยเลียนแบบมาจากอินเดีย ส่วนยศหลวง นั้นไทยเอามาจากเวียดนาม⁴⁹ ยศดังเดิมของไทยที่เคยเป็นยศของบุนนาชั้นสูง เช่น ยศ บุน และหมื่น ถูกหลั่นฐานะลงมาหลายเป็นยศของบุนนาชั้นผู้น้อยไป ส่วนยศนายร้อย นายสิบ คล้ายเป็นยศของพวากที่ไม่จัดว่าเป็นบุนนาจะเสียแล้ว แต่เป็นยศของไพร่ที่มุณายเชือดีอ แต่งตั้งให้มีหน้าที่ช่วยควบคุมไพร่อื่น ๆ ดังจะกล่าวถึงเรื่องนี้ต่อไปในภายหลัง

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สันนิษฐานว่า มีการเพิ่มยศบุนนาชั้นสูงอีกยศหนึ่ง ซึ่งเป็นยศสูงสุดคือ เจ้าพระยา (และต่อมาบันทัณฑ์สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นไป มีการให้ยศบุนนาชั้นสูงนี้ไปอีกจนถึงสมเด็จเจ้าพระยา)

ดังนั้น ยศของบุนนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย จะเรียงตั้งแต่สูงสุดไปถึงต่ำสุดได้ดังต่อไปนี้
เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง บุน หมื่น พัน

นอกจากนี้ ยังมียศของบุนนาที่มีลักษณะพิเศษอีกพวากหนึ่ง ซึ่งได้แก่ ยศ เจ้ามีน จมีน และเจ้า ยศเหล่านี้เป็นยศในกรมมหาเสถียร⁵⁰

2. ราชทินนาม คือ ชื่อที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่บุนนาที่อหังการ นีลักษณะคล้ายคลึงกับราชทินนามที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่เจ้าชายเมื่อได้ทรงกรม ราชทินนามนี้ส่วนใหญ่จะเป็นภาษาบาลี สันสกฤต และมีความยาวกว่าชื่อธรรมชาติ อยู่มาก แต่ราชทินนามของบุนนาจะสั้นกว่าของเจ้าชาย ราชทินนามนี้มีความสำคัญตรงที่สามารถบ่งหน้าที่ของบุนนาได้ เพราะหน้าที่ในตำแหน่งต่าง ๆ ในกรมกองต่าง ๆ จะมียศและพระราชทินนามกำกับไว้โดยเฉพาะ เช่น เจ้าพระยามหาเสนาบดี เป็นยศ และพระราชทินนามประเจ้าสมุหพระกลาโหม

พระยาศรีราชเดชฯ	}	เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งแม่ทัพในกลาโหม
หรือ ศรีราชเดชฯ		เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งแม่ทัพที่กุมกำลังทางเรือในกลาโหม
พระยาศรีราชเดช ไชยทัยน้ำ	}	เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งแม่ทัพที่กุมกำลังทางเรือในกลาโหม
หรือ พระยาทัยน้ำ		เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งสมุหนายก
เจ้าพระยา อักราชอ่องครักษ์	}	เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมเรือง
หรือ เจ้าพระยาอักรา		เป็นยศและราชทินนามประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมนา เป็นต้น

นอกจากนี้ ตำแหน่งรอง ๆ ลงไปในกรณีต่าง ๆ ก็จะมีราชทินนามเฉพาะไว้ ขุนนางผู้ได้รับเลื่อนยศและตำแหน่งเช่น จาก ปลัดทูลด่องกรมเรือง เป็น เสนานบดีกรมเรือง ก็จะต้องเปลี่ยนราชทินนามไป จะนี้ ถ้าเห็นราชทินนามก็จะทราบถึงตำแหน่งหน้าที่การงานด้วย สำหรับพวกขุนนางนี้ เมื่อมียศและราชทินนามแล้ว บุคคลที่ไม่ต้องเรียกขุนนางคนนั้นตามยศและราชทินนาม ทางราชการ ไม่เรียกชื่อจริงกันอีกด้อไป ด้วยเหตุนี้ เมื่อเอ่ยถึง พระยาพลเทพ โดยลำพัง จะไม่ทราบว่า หมายถึง พระยาพลเทพคนไหน เพราะมีพระยาพลเทพได้หลายต่อหลายคน บางครั้ง จึงต้องกำหนดชื่อตัวลงไว้กับด้วย

3. ตำแหน่ง เป็นเครื่องบ่งชี้ระดับความสูงศักดิ์และหน้าที่ในความรับผิดชอบ ตำแหน่งในกรณีต่าง ๆ ที่สำคัญมีดังนี้ เช่น

ตำแหน่งในระดับเอกอัครมหาเสนาบดี ได้แก่ ตำแหน่งสมุหนายก และสมุหกลาโหม ซึ่งมีหน้าที่คุ้มครองด้านทหารและผลเรือนและเป็นผู้บังคับบัญชาการมหาดไทยและกรมกลาโหมตามสำคัญ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีนี้ ในรัชตันมียศเป็นพระยา ต่ำกวายศลังจะมีศรีเป็นเจ้าพระยาทั้งสิ้น⁵¹

ตำแหน่งเสนาบดี คือ ตำแหน่งที่ควบคุมบังคับบัญชาหรือเป็นเจ้าขององกรณ์ที่สำคัญทั้ง 4 คือ กรมเรือง กรมวัง กรมคลัง กรมนา

ตำแหน่งจางวัง คือ ผู้บังคับบัญชาการย่อยที่สำคัญรองลงมาจากการใหญ่ บางทีก็จะมีเจ้ากรรมเป็นจางวัง เช่น กรมช้าง ผู้บังคับบัญชาเรียกว่า จางวังกรมช้าง กรมส้อมพระราชวัง ก็มีจางวังกรมส้อมพระราชวัง บางทีกรมที่มีจางวังเป็นผู้บังคับบัญชานี้ ก็จะมีตำแหน่งเจ้ากรมรองลงไปอีกชั้นหนึ่งซึ่งทำหน้าที่บังคับบัญชาการย่อยในสังกัดกรมนั้น ๆ ลงไปอีก

ตำแหน่งเจ้ากรม คือผู้บังคับบัญชาการย่อย ๆ ส่วนใหญ่กรรมย่อยจะมีผู้บังคับบัญชาเป็นเจ้ากรรมในกรณีย่อย นั้น ซึ่งเป็นเจ้ากรมเล็ก ๆ ขึ้นสังกัด ก็จะมีเจ้ากรมเล็ก ๆ อญี่เป็งตันบัญชากองเจ้ากรมซึ่งก็ทั้ง

ตำแหน่งปลัดทูลด่องหรือปลัดกรม เป็นตำแหน่งที่รองลงมาจากเจ้ากรม มีหน้าที่ช่วยทําราชการต่าง ๆ ในกรณีนั้น แต่คุณธรรมการในกรณี ถ้าเป็นกรณีใหญ่ ตั้ง เช่น กรมใหญ่ทั้งจะเรียกตำแหน่งปัสดกกรมว่า ปลัดทูลด่อง ถ้าเป็นกรณีเล็ก เรียกว่า ปัสดกกรม

คำແທນ່າງສຸຫະພາບູ້ ເປັນຕຳແຫ່ງກ່ຽວຂ້ອງຄົມຈາກປັດກົມ ມີຫຼັກທີ່ຄົນຄຸມບັງຍື້ ຂໍາຮ່າຍການ
ກັ່ງທົດໃນການນັ້ນ

ນອກຈາກນີ້ແລ້ວຍີ້ມີຕຳແຫ່ງຢ່ອຍ ຖໍາໄປອຶກ ເຊັ່ນ ຕຳແຫ່ງເສມີຍິນຕາ

ຕຳແຫ່ງແລ້ວຍີ້ມີຄວາມສູງສັກດີໄມ່ເຖິງກັນ ຕຳແຫ່ງອັກມາໂສນາບດີ ສີວ່າ
ມີຄວາມສູງສັກດີມາກີ່ສຸດ ຮອງຄົມ ດືອ ຈາງວາງ ເຈົກມາ ປັດກົມ ແລະສຸຫະພາບູ້ຕາມສຳຄັນ
ຕຳແຫ່ງອ່າງເດືອກັນ ອ່າງເຊັ່ນ ເຈົກມາ ພຣີອປັດກົມຂອງກົມກອງຕ່າງ ຖໍາໄມ່ຄວາມສູງສັກດີໄມ່
ເຖິງກັນ ທັນນີ້ ຂັ້ນເອຸ່ນກັບຄວາມສຳຄັນຂອງການນັ້ນ ເຊັ່ນ ເຈົກມາຫັ່ງ ມີຄວາມສຳຄັນກວ່າເຈົກມາ
ປັດກົມໃຫຍ່ເຊັ່ນ ກຽມນາ ມີຄວາມສຳຄັນກວ່າປັດກົມລ້ອມພະຮະຫວັງ ເປັນຕົ້ນ

ນອກຈາກນີ້ແລ້ວ ບຸນນາງທີ່ດໍາວັດຕຳແຫ່ງຕ່າງ ຖໍາໄມ່ເຖິງກັນ ເຈົກມານາງກຽມນີ້ຍີ້
ເປັນພະຍາ ເຈົກມານາງຄົມນີ້ຍີ້ເປັນເພີ່ງຫລວງ ຢ່ອ ບຸນເຖິງກັນ

ສໍາຫັບບຸນນາງໃນຫຼວມເມືອງ ຖໍາໄມ່ຕຳແຫ່ງຕ່າງ ລົດຫັ້ນກັນລົງໄປ ເຊັ່ນ ຕຳແຫ່ງ ເຂົ້າເມືອງ
ປັດຈຸບັນຫວັດ ກຽມການເມືອງໃນຮະດັບຕ່າງ ເຊັ່ນ ພລ ມາດໄທ ຍົກກະບັດ ວິ່ງ ວັງ ຄລັງ ນາ
ສັດປະຈຳຈຳຈັງຫວັດ ເປັນຕົ້ນ

ຕຳແຫ່ງເຈົາເມືອງຂອງເມືອງຫັ້ນເອກ ເຊັ່ນ ເຈົາເມືອງພິ່ງໝູລົກ ຢ່ອນຄຣີຣ່ອມຣາຊ ຖໍາໄມ່
ຍ່ອມມີຄວາມສຳຄັນກວ່າເຈົາເມືອງຫັ້ນໂທໂຮງຕີ ເຊັ່ນກັນ

4. ສັກດີນາ ສິ່ງທີ່ຈະກຳຫັດຄວາມສູງສັກດີຂອງບຸນນາງໄດ້ຂັດເຈັນແລະແນ່ນອນທີ່ສຸດກີ່ຕົວສັກດີນາ
ໜີ້ພະນັກຜະຊົງຈະພະຮະຫວັດໃຫ້ປະຈຳ ເຈົານາຍ ບຸນນາງ ຕົວດັນປະຫາມທີ່ໄປ ສັກດີນາ
ນີ້ມີຫຼັງເປັນ ໃນ ທຳໄຫ້ນັກວິຊາການສ່ວນໃຫຍ່ເຊື່ອວ່າ ໝາຍຖື່ກີ່ດີນທີ່ບຸນຄລັນຈະມີສິທິທິກອບຄອງ
ຄວາມໝາຍໄດ້ລະເອີຍຄົນສັກດີນາຈະໄດ້ກ່າວວ່ອກາຍຫລັງ ໃນທີ່ນີ້ຂອ້າໃຫ້ຄວາມເຂົ້າໃຈອ່າງຄວ່າ ຖໍາໄມ່
ໄປກ່ອນວ່າ ບຸນຄລັນທຸກຄົນຈະມີຈຳນວນສັກດີນາປະຈຳຕ້ວາ ບຸນຄລັນຢັດຕຳແຫ່ງສູງກີ່ຈະມີສັກດີນາສູງນີ້ນ
ເປັນເງາມຕ້ວາ ສໍາຫັບພວກບຸນນາງ ກີ່ເຊັ່ນກັນ ບຸນນາງໃນຮະດັບສູງຕໍ່າ ຕ່າງ ຈະມີສັກດີນາກຳກັນໄວ້
ໄດ້ໂດຍເລີພາ ແລະສັກດີນາຈະຫຼືໄຫ້ເຫັນເຖິງຄວາມສູງສັກດີໄດ້ແນ່ນອນກວ່າຍີ້ ຮາຊທິນາມຫ່ອຕຳແຫ່ງ
ທັນນີ້ພະຍາ ນາງຄົມນີ້ຍີ້ເຖິງກັນ ຢ່ອຕຳແຫ່ງເໝືອນກັນ ແຕ່ສັກດີນາໄມ່ເຖິງກັນ ແສດງວ່າມີຄວາມສູງຕໍ່າ
ໄມ່ເຖິງກັນດ້ວຍ ເຊັ່ນ

ພະຍາພລເທັບ ເຈົກມານາ ມີສັກດີນາ 10,000 ໃຣ.⁵²

ພະຍາຄຣີສຸວິຍະກາຫະ ເຈົກມານ້າ ມີສັກດີນາ 3,000 ໃຣ.⁵³

ຈະເກີນໄດ້ວ່າ ບຸນນາງທັນສອງມີຍີພະຍາເໝືອນກັນ ແລະເປັນເຈົກມາເໝືອນກັນ ແຕ່ມີສັກດີນາ
ຕ່າງກັນນາກ ທັນນີ້ພະຍາ ບຸນນາງທັນສອງໄດ້ປັບຄັນບັນຍຸຫາກມທີ່ສຳຄັນໄມ່ເຖິງກັນ ດະນັ້ນ ດ້ວຍເຫຼືອ
ໄຄສູງສັກດີກວ່າກັນໄດ້ແນ່ນອນ ຈຶ່ງຕ້ອງດູ້ທີ່ສັກດີນາເປັນຫລັກ ສັກດີນາສູງສຸດຂອງບຸນນາງໃນສັນຍອຍຸຮຍາ
ຕື້ອ 10,000 ໃຣ.

ເຈົາເມືອງແລະຕຳແຫ່ງອື່ນ ຖໍາໄມ່ໃນເມືອງຕ່າງ ຖໍາໄມ່ເຖິງກັນ ມີຕຳແຫ່ງເປັນເຈົາເມືອງຫ່ອກມ
ການເມືອງເໝືອນກັນ ແຕ່ຄວາມສູງສັກດີແຕກຕ່າງອອກໄປໄດ້ ເຊັ່ນ

เจ้าเมืองเอก ถือ ศักดินา	10,000 ไร่
ปลัดเมืองเอก ถือ ศักดินา	3,000 ไร่
เจ้าเมืองโท ถือ ศักดินา	10,000 ไร่
ปลัดเมืองโท ถือ ศักดินา	1,200 ไร่
เจ้าเมืองตรี ถือ ศักดินา	5,000 ไร่
ปลัดเมืองตรี ถือ ศักดินา	1,000 ไร่ เป็นต้น

ขุนนางที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นผู้แต่งตั้ง ต่ำกว่า 400 ลงมา เสนนาดีจะเป็นผู้แต่งตั้ง⁵⁴

นอกจากนี้แล้ว ยังมีข้อควรสังเกตอีก ๑ คือ ว่ากับฐานะความสูงศักดิของขุนนางอีกดังนี้ คือ ยก ราชทินนาม ตำแหน่ง แล้วศักดินานี้ มีเข็มองค์สืบตระกูล และมีใช้สิ่งของ ความสูงศักดิ ของขุนนางเป็นสิ่งเฉพาะตัว ลูกของเจ้าพระยาไม่ได้รับยกเจ้าพระยา หรือ ยกที่ลดหล่นไปจาก บิดาแต่อายุได้ ลูกของเจ้าพระยาเป็นสามัญชนธรรมชาตาก็ได้ยังรับราชการ นอกจากนี้ ความ สูงศักดิของขุนนางก็เป็นสิ่งไม่ถาวร กล่าวคือ ยก ตำแหน่ง ศักดินา อาจหมดไปได้ในพริบตา ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงถอดถอนเสียก้าวทำความผิด หรือ ถ้าหากถูกอกจากตำแหน่งขุนนาง ความสูงศักดิ เหล่านี้ก็จะหมดไปด้วย ความสูงศักดิทั้งหลายดังกล่าวแล้วจึงมีอยู่ในช่วงระยะที่เป็นขุนนางอยู่ เท่านั้น ทั้งนี้มีข้อยกเว้นอยู่ว่า ผู้ใดถูกอกจากตำแหน่งขุนนางแล้ว และมีบ่าไวพร้อมอยู่ในสังกัด จะ ได้รับอนุมัติจากพระมหากษัตริย์ให้คงศักดินาอยู่ได้ครึ่งหนึ่งของศักดินาเดิม ถ้าไม่มีบ่าไวพร้อม เหลือศักดินาเพียง 1/3 ของศักดินาเดิม หรือขุนนางบางคนที่มีความดีความชอบอาจได้รับอนุมัติ จากพระมหากษัตริย์ให้คงรักษาเดิมไว้ได้หลังจากที่ถูกอกแล้ว ขุนนางผู้นี้ก็ยังพอรักษาความ สูงศักดิบางส่วนของขุนนางไว้ได้⁵⁵ แต่ในสมัยอยุธ yan ไม่มีการทำหนดเกณฑ์รายขุนนาง ขุนนาง จะอยู่ในตำแหน่งได้ตลอดชีวิต ถ้าไม่มีความผิดหรือถูกอกไปก่อน ด้วยเหตุนี้ ขุนนางส่วนใหญ่ จึงมักจะอยู่ในตำแหน่งตลอดชีวิต เพราะต้องการรักษาความสูงศักดิของตนไว้

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ไม่สามารถกล่าวได้ว่า เจ้านายเป็นชนชั้นที่สูงกว่าขุนนาง ทั้งนี้ เพราะ ถ้าพิจารณาจากอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบแล้ว กล่าวได้ว่า ขุนนางมีอำนาจในการ บริหารราชการแผ่นดินเสียยิ่งกว่าเจ้านาย แต่สิ่งหนึ่งที่ขุนนางไม่มีสิทธิ์คือ ขุนนางไม่มีสิทธิ์สืบ ราชบัลลังค์ หรือ ดำรงตำแหน่งสำคัญดังเงิน อุปราช สิทธิอันนี้ส่วนไว้สำหรับเจ้านายโดยเฉพาะ สิทธิอันนี้ของเจ้านายทำให้เจ้านายมีอำนาจควบขุนนางได้ ถ้าจะพิจารณาจากศักดินาจะเห็นว่า แม้เจ้านายเป็นผู้มีศักดินาสูงสุดและเจ้านายหลาชั้นมีศักดินาสูงกว่าขุนนางก็จริง คือ พระมหา อุปราช ถือศักดินา 100,000 ไร่ เจ้าฟ้าทรงกรม มีศักดินา 50,000 ไร่ เจ้าฟ้าที่มีได้ทรงกรม มี ศักดินา 20,000 - 15,000 ไร่ พะองค์เจ้าที่เป็นพระอนุชาและได้ทรงกรมถือศักดินา 15,000 ไร่ พระองค์เจ้าโอรสเจ้าฟ้าและได้ทรงกรมถือศักดินา 11,000 ไร่ เจ้านายเหล่านี้ล้วนมีศักดินาสูงกว่า ศักดินาสูงสุดของฝ่ายขุนนางคือ 10,000 ไร่ทั้งสิ้น แต่ก็มีเจ้านายบางท่านที่มีศักดินาต่ำกว่าขุนนาง

ขั้นสูงเช่นพระองค์เจ้าที่มีได้ทรงกรมมีศักดินา 4,000 - 7,000 ไร่ หมู่บ้านเจ้ามีศักดินาเพียง 1,500 ไร่ จะเห็นว่าต่ำกว่าศักดินาของขุนนางชั้นเสนาบดีหรือขุนนางที่เป็นเจ้าเมืองที่มีศักดินาถึง 10,000 ไร่ ขุนนางชั้นรองหลายตำแหน่งมีศักดินาตั้งแต่ 5,000 - 3,000 ไร่ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่า ฐานะของฝ่ายเจ้านายและขุนนางอยู่ในลักษณะกำกังและถ่วงอานาจกันอยู่

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า จะมีการเรียกขุนนางตามยศและราชทินนาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ขอตัวของขุนนางนั้นถูกกลิ่มไป บุคคลทั้งหลายจะรู้จักขุนนางตามยศและพระราชนิยมที่ได้มามีใหม่ สายหาหากความดีความชอบก็จะปรากฏเกียรติคุณตามยศและราชทินนามนั้น ซึ่งทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นผู้ใดกันแน่ เพราะยศและราชทินนามนั้น ๆ มีได้หลายคน ความดีความชอบนั้นจึงไม่สามารถจะเป็นเกียรติคุณส่วนตัวหรือสำหรับครอบครัวได้ แต่ตกเป็นของราชการทั้งสิ้น จึงเห็นได้ว่า ในสมัยอยุธยาถือผลประโยชน์ของราชการว่าสำคัญเหนือบุคคล นอกจากนี้ ยังเป็นจุดประสงค์ของทางราชการที่จะมีให้ขุนนางผู้ใดมีความเด่นขึ้นมาเป็นพิเศษอีกด้วย บุคคลจึงถูก抬升หายไปในระบบราชการโดยสิ้นเชิง⁵⁶

แต่ละกรมกองจะมีเอกสารที่ร่วบรวมรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับยศ ราชทินนาม ตำแหน่ง และศักดินาของขุนนางทุกคนในกรม เอกสารนี้เรียกว่า ทำนียบข้าราชการ

อ่านจากหน้าที่และลักษณะของขุนนาง

ในยามสงบ ขุนนางมีหน้าที่ช่วยพระมหากษัตริย์ในการดูแลบังคับบัญชากรมกองต่าง ๆ ตลอดจนไพร์พลประจำกรมกองนั้น ๆ ในหัวเมือง ขุนนางมีหน้าที่ช่วยดูแลปกครองเมืองตามหน้าที่ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อที่ว่าด้วยการปกครอง ตั้งแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกเป็นต้นมา ยานาจหน้าที่ของขุนนางจะทวีมากขึ้นโดยสำคัญ เพราะพระมหากษัตริย์ได้ทรงมอบให้ขุนนางปกครองเมืองต่าง ๆ แทนเจ้านาย และได้บังคับบัญชากรมกองสำคัญ พระมหากษัตริย์ทรงมีนโยบายที่จะดูแลอานาจของขุนนางให้เข้มแข็งกับเจ้านายที่ถูกยึดรอนอานาจลงไป สำหรับหน้าที่ของขุนนางในการปกครองนี้ จะขอยินยกในด้านการปกครองไพร์พลมากล่าวถ่างหากดังนี้

ไพร์พลที่สังกัดกรมกองต่าง ๆ นั้น เป็นไพร์หหลวง ซึ่งถือว่าเป็นไพร์ของพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์มิได้ทรงปกครองเอง ได้จัดส่งไปยังกรมกองต่าง ๆ ตามความเหมาะสม และมอบหมายให้เจ้ากรมและขุนนางอื่น ๆ ในกรมนั้นช่วยดูแลบังคับบัญชา เมื่อถึงเวลาเข้าเวร ไพร์จะต้องมาประจำการ ขุนนางก็ต้องคอยดูแลให้มาทำงานตามกำหนด ออกคำสั่งให้ทำงานของกรมกอง ถ้าไพร์หนีงาน ขุนนางต้องติดตามเอา天涯มาลงโทษและให้ทำงานต่อไป ขุนนางต้องคอยดูแลว่ากล่าว เมื่อไพร์ทำความผิดและมีเหตุวิวาทกัน⁵⁷ ถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อย ให้ขุนนางตัดสินไปเองได้ ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ต้องนำตัวไปปืนศาล ขุนนางต้องคอยควบคุมให้ไพร์ในสังกัดกรมของตนอยู่ประจำหมู่ ไม่หนีหายไปอยู่สังกัดอื่น หรือหนีเข้าป่าไป ขุนนางจะใช้ไพร์หหลวงทำงานส่วนตนไม่ได้

ขุนนางตามหัวเมืองก็มีหน้าที่ดูแลไพร์พลในกรมกองในลักษณะเดียวกับในเมืองหลวง นอกจากนี้แล้วขุนนางอาจมีไพร์ส่วนตัวของขุนนางหรือไพร์สมอยู่ในสังกัดได้เช่นเดียวกับเจ้านาย

ขุนนางมีหน้าที่คุ้มไฟร์เหล่านี้ให้ทำงานส่วนด้านของขุนนางและคุ้มความประพฤติในด้านอื่น ๆ ซึ่งจะขอกล่าวโดยละเอียดในบทที่ว่าด้วยเรื่องไฟร์ต่อไป ฉะนั้น ขุนนางจึงมีหน้าที่คุ้มห้งไฟร์ทั่ว และไฟร์สมด้วย แต่ส่วนใหญ่แล้ว ไฟร์ในสังกัดของขุนนางจะเป็นไฟร์ทั่ว จำนวนไฟร์ทั่ว ในสังกัดนี้ ขึ้นอยู่กับศักดินาของขุนนาง

และสำหรับไฟร์ทั่วในสังกัดมาก ก็หมายถึง จำนวนของขุนนางจะมากกันด้วย พระมหาภักตริย์ ซึ่งทรงควบคุมขุนนางอีกทีหนึ่งนั้น ก็จะทรงมีอำนาจมั่นคงขึ้น สำหรับทั่วสูญหายไปเป็นไฟร์สม ทำให้ไฟร์สมมีจำนวนมากขึ้น ก็หมายความว่าจำนวนของเจ้านายจะมากขึ้น ในขณะที่จำนวนของ พระมหาภักตริย์และขุนนางจะลดลง ฉะนั้น หน้าที่สำคัญของขุนนางจึงต้องอยู่และจำนวนไฟร์ ให้ครบจำนวนอยู่เสมอ โครงการงานบกพร่องก็จะมีโทษ⁵⁸

ในเวลาสังคม ขุนนางมีหน้าที่ไปทำการบดานที่ได้รับคำสั่ง ขุนนางจะต้องเกณฑ์ไฟร์เพล ในสังกัดรวมกองไปเข้ากองทัพให้ครบตามจำนวนที่กำหนด สำไม่ครบ ขุนนางจะมีโทษ เมื่อมี ข่าวศึก ขุนนางผู้ใดไม่ปราศภัยตัวมาในที่ประชุม จะมีโทษฐานกบฏ⁵⁹ สำราบกับจับศึกได้เช่นเดียวกัน สำหรับเงินทองมาเท่าไหร่ ต้องนำมาภายในวาระพระมหาภักตริย์ทั้งหมด และพระองค์จะ พระราชทานสิ่งเหล่านี้ให้เป็นรางวัลเอง สำหรับยกอกไว้ จะมีโทษหนัก ตั้งแต่พันครือในเรือน ไปจนถึงจำปั้ง สุดแล้วแต่พระมหาภักตริย์จะทรงเห็นสมควร⁶⁰ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ว่าด้วย ลักษณะสังคมของอาณาจักรสุโขทัยและล้านนาว่า เวลาเมศิก เป็นเวลาอันสำคัญของขุนนางเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากทำการบดานได้ผลดี จะได้รับความดีความชอบ ได้เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่งและ ได้รับพระราชทานรางวัลอย่างมากมายจากพระมหาภักตริย์ รางวัลนี้อาจเป็นเงินเดือนศึกษา ช้าง ม้า เงินทอง หรือภารยาพระราชทาน มีใช้แต่ตัวผู้เดียวจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณ แม้ถูกหลานก็ จะได้รับการเลี้ยงดูให้เป็นขุนนางต่อไปด้วย⁶¹ ตัวอย่างการได้รับความดีความชอบ มีกำหนดใน กฎหมายเดียรบานว่า สำหรับผู้ใดชนชั้นชั้นระดับ สำมัคกิดินามีเดียง 10,000 ไร่ ก็จะได้รับการเลื่อน ศักดินาไปถึง 10,000 ไร่ ทันที ซึ่งเท่ากับศักดินาของเสนาบดี สำมัคกิดินาถึง 10,000 ไร่แล้ว จะ ได้รับพระราชทานรั่มคันทอง คานหามทอง สำหากพฤทธา เช่น พลধาน พลหอก พลศิน ซึ่ง เป็นไฟร์ธรรมดาก็เข้ามาในกองทัพ ได้มีส่วนช่วยให้แม่กพที่อยู่บนหลังช้าง ชนช้างได้ชัยชนะ ให้ยกพลนั้นเข้าเป็นขุน และได้รับรางวัลเป็นทองเป็นเงิน ตลอดจนให้เลี้ยงดูถูกหลานผู้นั้นสืบไปด้วย⁶² หากเป็นขุนนางชั้นผู้น้อย ศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ เรื่อยลงไปจนถึงไฟร์เพลธรรมด้า สามารถ จับข้าศึกขึ้นหัวพระยามาได้ จะได้รับรางวัลตอบแทนให้ได้ไปครองเมืองที่เดียว ได้รับภารยา พระราชทาน ได้รับพระราชทานช้าง ม้า เสื้อผ้า เงินทอง อีกเป็นอันมาก⁶³ ขุนนางที่ไปทำการบดาน และเสียชีวิต พระมหาภักตริย์จะทรงช่วยเลี้ยงคุบุตรภารยาไม่ให้เดือดร้อนและบุตรหลานของ ผู้นั้นก็จะได้รับการเลี้ยงดูให้เป็นขุนนางสืบไป รางวัลในการศึกยังมีรายละเอียดอย่างมาก แต่สำหรับ ทำหน้าที่บกพร่องในเวลาระ จะมีโทษรุนแรงตอบแทนเข่นกัน แม่กพที่ทำงานไม่เป็นผล สำเร็จตามพระราชโองการของพระมหาภักตริย์ เช่น พระมหาภักตริย์มีพระราชดำรัสใช้ให้ไป ตั้งค่ายครุยข้าศึก แต่มิได้ทำ มีโทษถูกตัดหัวเสียบประจานหน้าทพ⁶⁴ หรือสำมัคกิดินี พระ-

มหากษัตริย์มีพระราชดำรัสให้ติดตามไป แต่ไม่ไปหรือไปแล้วกลับมาครั้งทาง ปล่อยให้ข้าศึกหนีไปได้ มีโทษถูกตัดคอมเซ่นกัน⁶⁵ ผู้ใดนำรายงานศึกที่ไม่ตรงต่อความจริงมาเพดานุสจริย์ มีโทษตัดศีรษะเสียบประจาน⁶⁶ ในการต่อสู้กับข้าศึก ถ้าอยู่มีได้หันทำการรบ แต่แม่ทัพนายกองถอยออกมาก่อน จะมีโทษหนัก ถ้าถอยออกมากเท่าตัวช้างตัวหนึ่ง มีโทษถูกใส่ครุ่งฆัง ถ้าถอยมาเท่า 2 ช้างตัวช้าง ให้ปรับลงเป็นไพร่หลวงชั้นต่ำสุดคือ ตะพุ่นหญ้าช้าง หรือผู้หาหญ้ามาเลี้ยงช้าง ถ้าถอยมาเท่า 3 ช้างตัวช้าง ให้จับตระเวณรอบทัพแล้วตัดหัวเสียบประจาน ถ้าเป็นเวลาที่กำลังรบ กับข้าศึกอยู่แล้วถอยออกมาก หากถอยมาเท่าช่วง 1 ตัวช้าง ก็จะถูกตัดหัวเสียบประจานแล้ว⁶⁷ ผู้ใดบกพร่องในหน้าที่อื่น ๆ เช่น หน้าที่ตระเวณรอบทัพ หรือปล่อยให้ข้าศึกเลัดลอดเข้ามาได้ โทษถึงตาย⁶⁸ หากขุนนางผู้ใด พระมหากษัตริย์โปรดฯ ให้ไปทำราชการยังหัวเมือง ต่อมามีศึกมาล้อมพระนคร ขุนนางนั้นจะต้องรีบกลับมาช่วยต่อสู้ ใครหลบหลีกไปมีโทษถึงตาย⁶⁹ ขุนนางผู้ใดหลบหนีหายไปในขณะมีศึก มีโทษฐานกบฏ⁷⁰ สำหรับพากุนนางผู้น้อย ต้องมีหน้าที่ติดตามแม่ทัพเข้ารับตามคำสั่ง หากถอยหนีลงมาและลະทิ้งผู้บังคับบัญชา มีโทษถึงตาย⁷¹ ผู้ที่มีหน้าที่รายงานความตื่นความชอบและความผิดตั้งปวงของขุนนางในกองทัพ นับตั้งแต่ขุนนางชั้นแม่ทัพลงมาจนถึงพลทหาร ก็คือ ยกกระเบนตัวหัวหู ซึ่งพระมหากษัตริย์อาจทรงแต่งตั้งเจ้านายหรือขุนนางผู้ใดที่ทรงเห็นควรให้ทำหน้าที่นี้ ยกกระเบนบัตรยังได้รับอนุญาตให้ประหารชีวิตให้พรเพลผู้น้อยในกองทัพที่ละทิ้งหน้าที่ได้อีกด้วย⁷² โทษต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นอาจเบาบางลงได้ ถ้าผู้นั้นเคยมีความดีความชอบมาก่อน พระมหากษัตริย์จะทรงลดโทษให้ตามที่ทรงเห็นสมควร ด้วยเหตุนี้จะเห็นได้ว่า ผลงานของสังคมรวมแต่ละครั้งจะมีความสำคัญต่อขุนนางและไพร่พลทั้งหลายเป็นอันมาก ไพร่อาจได้เป็นขุนนางหรือขุนนางถูกกอดคลงเป็นไพร หรือได้เลื่อนยศอย่างรวดเร็วที่เป็นพระผลของ การปฏิบัติหน้าที่ในเวลาสังคมนั้น

นอกจากหน้าที่ทั้งในยามสงบและสังคมดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ขุนนางยังมีหน้าที่อื่น ๆ อีก คือ ขุนนางต้องรายงานแก่พระมหากษัตริย์ทันทีที่ได้รู้ได้เห็นการเคลื่อนไหวสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จะเป็นผลร้ายต่อพระมหากษัตริย์ เช่นข่าวการกบฏ การยกยอกพระราชทรัพย์ การลักโกลบติดต่อพระสนมกำนัล เป็นต้น ไม่ได้แจ้งจะมีโทษกบฏ⁷³ ถ้าไทยหนัก ก็สิ่งที่ให้ตาย หน้าที่ในลักษณะนี้ทำให้เกิดระบบสอดแนมในพระราชสำนักและบางที่ถูกขุนนางคิดกลั่นแกล้งกันเอง ก็ทำเรื่องเท็จขึ้นเป็นบัตรสนเท็จ หรือนำเรื่องเท็จนั้นเขียนกราบบังคมทูล ทำให้เกิดการเข้าใจผิดกันได้ ขุนนางจึงต้องระวังตัวอยู่เสมอที่จะไม่ทำสิ่งใดให้มีผู้สงสัย ขุนนางทุกคนต้องเข้าพิธีดื่มน้ำชาวยสัตย์สาบานแก่พระมหากษัตริย์ปีละ 2 ครั้ง คราวนัดเดือนมีโทษถึงกบฏ ถ้าเจ็บป่วยก็จะต้องมีคำกราบบังคมทูลเข้ามา ทางพระมหากษัตริย์ก็จะทรงให้เจ้าหน้าที่ไปดูว่าเจ็บจริงหรือไม่ ถ้าไม่เจ็บจริงจะมีโทษเป็นกบฎทันที

ในการปฏิบัติหน้าที่ของขุนนางนี้ พระมหากษัตริย์ได้ทรงกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ควบคุมให้อย่างเข้มงวดควบคัน ทั้งนี้เป็นวิธีการคานล้านชื่อของขุนนางมีให้มีบทบาทเกินเลยไปประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพด้วย ให้ทำดีจะมีรางวัลอย่างมากมาย

แต่ก็มีไทยไว้นานาประการ สำหรับผู้บุกพื้นที่ไม่รู้จักขอบเขตการปฏิบัติน้ำที่ของตน จากกฎหมายที่กำหนดไว้จะเห็นว่า ฐานะของบุนนาค มีอยู่ในลักษณะล่อแหลมมิใช่น้อย บุนนาค ต้องระวังการปฏิบัตินอยู่ตลอดเวลา ถ้าพลากพลั้งลงไปก็มีโอกาสจะได้รับโทษรุนแรงถึงตายได้โดยง่าย

กฎหมายที่ควบคุมการปฏิบัติน้ำที่ของบุนนาค มีดังนี้ กฎหมายที่ในการออกศึก ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวแล้ว กฎหมายในการปฏิบัติตามพระราชโองการของพระมหากษัตริย์ ให้มีได้ปฏิบัติตามพระราชโองการ ทำน้อย หรือ เกินพระราชโองการมีโทษหนักเบาตามความผิด ตั้งแต่ ประหารชีวิต ตัดปากประจัน ปรับเป็นไพร่ตระพุนหญ้าช้าง ทวนด้วยลวดหนัง จำคุก หรือ ภาคทัณฑ์⁷⁴ กฎหมายเดียรบลที่วางระเบียบปฏิบัติไว้อย่างถี่บินนั้น บุนนาคต้องระวังมิให้ทำผิดได้ ถ้าผิดจะมีโทษหนักนานาประการ โดยเฉพาะความผิดที่เกี่ยวข้องกับความปลดปล่อยและพระเกียรติยศ ของพระมหากษัตริย์ ถ้าเป็นความผิดฉกรรจ์ บุนนาค มิได้ตายคนเดียว แต่ปู ย่า ตา ยาย พ่อแม่ ภรรยา บุตร หลาน เหลน จะถูกประหารชีวิตด้วย เรียกกันว่า ฆ่ากันทั้งโคลตร ความผิดที่มีโทษซึ่งฝ่าห้ามโคลตร มีอยู่หลายสถานะ เช่น บุนนาคผู้มีหน้าที่ถือหัวเรือที่ประทับ แล้วทำดันลงหักปลิ ลงนำ้าไป หรือชื่อเรหงอาหังบัน ไว้ข้างล่าง ข้างล่างกลับเข้าหัวงบัน มีโทษถึงตาย ถ้าเป็นยามพระราชพิธี ต้อนรับมีพระราชอาคันตุกะมาจากต่างแดน โทษของบุนนาคนั้นถึงฝ่าห้ามโคลตร⁷⁵ เจ้าหน้าที่ถือพระอภิรุม ทำอภิรุมหัก โทษถึงตาย ถ้ามีแบกเมืองตายหั้งโคลตร⁷⁶ ในการเสด็จจับข้าวເื่ອນ ถ้าไกรบกพร่องในหน้าที่ด้านของตน ปล่อยให้ช้างหลุดไปทางด้านที่รักษาอยู่ โทษถึงตาย ถ้าเป็นข้างสำคัญ ตายหั้งโคลตร⁷⁷ หรือถ้าพระมหากษัตริย์ทรงได้รับอันตรายก็ให้ฝ่าห้ามโคลตรเช่นกัน⁷⁸ บุนนาคที่อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ จะเพ็ດทูลสิ่งใด ต้องระวัง ถ้านำไปเรื่องไม่จริงมาเพ็ດทูล มีโทษเจดสถาน ตั้งแต่ประหารชีวิต ปรับเป็นไพร่ ไกตันคอ ปรับไหม จองจำ เป็นตัน⁷⁹ มีโทษชัณฑน์ที่มักใช้ลงโทษบุนนาคคือ การໄกตันคอ ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นการโกรกผิดเรื่องส่วน หลังตรงตันคอให้แหงงไปเป็นทาง ซึ่งเป็นโทษประจันให้ได้อาย บุนนาคที่ทำงานบุกพร่องในสถานต่าง ๆ มักถูกไกตันคอนี้ การพิจารณาโทษของบุนนาคต้องคุ้มครองบุนนาคนั้นด้วย ถ้าเป็นความผิดเกี่ยวกับการละเมิดผู้ใหญ่ เช่น วิวาทในเขตพระราชวัง ถือว่าเป็นการละเมิดพระมหากษัตริย์ บุนนาคที่มีศักดินาน้อย จะถูกปรับมากกว่าบุนนาคที่มีศักดินาสูง แต่ถ้าเป็นความผิดเกี่ยวกับการรับผิดชอบในหน้าที่การงาน ความผิดทางอาญา เช่น ตีรันพันแหงคนอื่น บุนนาคที่มีศักดินาสูง จะถูกลงโทษมากกว่าบุนนาคศักดินาต่ำ เพราะถือว่าผู้ใหญ่ที่อยู่ในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ จะต้องรู้จักรับผิดชอบและความคุ้มครองได้มากกว่าผู้น้อย

การคานอ่านอาจของบุนนาค

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงให้อ่านอาจแก่บุนนาคในการปักครองกรมสำคัญและเป็นเจ้าเมือง ต่าง ๆ เพื่อให้อ่านอาจของบุนนาคสามารถอ่านอาจของเจ้านายได้แล้ว ก็ทรงกำหนดมาตรการ สำหรับควบคุมอ่านอาจของบุนนาค มิให้เกินขอบเขตที่ทรงประสงค์ด้วย มาตรการเหล่านั้นได้แก่

1. ทรงกำหนดให้ความสูงศักดิ์และอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ของบุนนาคนั้นอยู่ในพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ที่จะพระราชทานให้ กล่าวคือ บุนนาจะเป็นบุนนาคได้ ได้รับการเลื่อนยศ เสื่อนตำแหน่ง มีศักดินาสูงขึ้นไป ตลอดจนถูกถอนออกจากอำนาจทั้งปวงก็ด้วยการอนุมัติ ของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น เมื่อจะทำการรวมของบุนนาของอยู่ในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เช่นนี้ ก็ทำให้บุนนาต้องปฏิบัติตามเพื่อให้เป็นที่พ่อพระทัยของพระมหากษัตริย์อยู่ตลอดเวลา

2. กำหนดขอบเขตการเคลื่อนไหวของบุนนาไว้อย่างรัดกุม โดยมีจุดประสงค์ที่จะป้องกัน การรวมตัวของพวากบุนนาด้วยกันและระหว่างบุนนาด้วยกันเจ้านาย ซึ่งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อราชบัลลังค์ เช่น มิให้บุนนาที่มีศักดินาตั้งแต่ 10,000 ไร่ (ชั้นเสนาบดี) จนถึง 1,600 ไร่ ไปมาหาสู่กันที่เรือนหรือไปพบปะเจรจา กันในที่สังดแห่งใด หรือกระซิบกระซับกันที่ศาลาลูกบุนเพียงสองต่อสอง โครงการความผิดดังกล่าว มีโทษถึงพันครือบเรือน⁸⁰ เจ้าเมืองจะไปมาหาสู่กันไม่ได้ มีโทษถึงตาย บุนนาศักดินา 10,000 - 800 ไร่ ไปคบหาผูกพันกับพระราชน/lists พระราชนัดดาไม่ได้ สำ้าทำ มีโทษถึงตาย บุนนาจะไปคิดต่อกับราชทูตที่มาจากอาณาจักรอื่น ๆ ไม่ได้ โทษถึงตายเช่นกัน⁸¹ บุนนาผู้ใด พระมหากษัตริย์โปรดฯ ให้ไปราชการหัวเมือง จะมีหนังสือมาเบิกເອາໄພร່ພລໄປຈາກເມືອງຫລວງຫຼອມມາເກັນເອາໄພຮ່ພລໄປດ້ຍຕນເອງໄມ້ໄດ້ สำ้าກະທຳໄທຫົ່ງຕາຍ⁸² และสำ้าพระมหาກษัตริย์ยังมิໄດ້ມີพระบรมราชโองการเรียกตัวให้กลับมา แต่กลับมาเอง จะมีโทษถูกถอนออกจากตำแหน่งและใส่ครุจ่องจำ สำ้ากลับมาได้เพียงครึ่งทาง จึงได้รับหนังสือเรียกตัว ก็ให้ลดศักดินาลงเสีย สำ้าศักดินา 10,000 ไร่ ลดลงเป็น 5,000 ไร่ สำ้าศักดินา 5,000 ไร่ ลดลงเหลือ 3,000 ไร่ ลดลงเป็นสามัญบดีจนถึง 400 ไร่ แล้วปรับใหม่อีกทีหนึ่งด้วย⁸³ เจ้าเมืองจะเข้ามาເຟັກທີ່ຕ້ອງໄດ້ຮັບพระราชทานบรมราชานุญาติກ່ອນ สำ้าມາโดยพละการจะถูกลงโทษตามทີ່ກໍລ່ວແສ້ວ ทີ່ນີ້ເພຣະພຣະມหากษัตรີໍຍ້ອງການຄວບຄຸມການເຄື່ອນໄຫວຂອງບຸນນາໃຫ້ຢູ່ໃນການສອດສ່ອງຄູແຂວງພຣະອົງຄໍ ນອກຈາກນີ້ຍັງທຽງກຳນົດໃຫ້ບຸນນາທີ່ມີໜ້າທີ່ຮ່າຍງານການເຄື່ອນໄຫວຂອງບຸນນາອື່ນທີ່ຜິດປັດ ໃຫ້ພຣະມหากษัตรີໍຍ້ອງທຽງທຽງ สำ้าໄມ່ຮ່າຍງານມີໂທໝໍ້ນັກສູານກົງບູນ ບ່າງໄພຮ່ອງບຸນນາກີ່ເຊັ່ນກັນ สำ้าເຫັນນາຍົກສິ່ງທີ່ນ່າສັງສັຍ ແລ້ນ ມີຜູ້ມາຕິດຕ່ອບບຸນນາໃນຍາມວິກາລື້ງບ້ານເຮືອ ກີ່ຕ້ອງຮ່າຍງານເຂົ້າໄປ ຄົງພຣະມหากษัตรີໍຍ້ອງ สำ້ານ່າຍໄພ້ໄມ່ຮ່າຍງານຈະຕ້ອງມີໂທໝໍ້ນັກສູານກົງບູນ ຊົ້ວກຳນົດເຫັ້ນທີ່ກໍໄລ້ມີຮະບບສອດແນມ ທີ່ໄປຢ່ອງກ່ຽວຂ້າວໃນໜຸ່ງບຸນນາຂັ້ນຜູ້ໃຫຍ່ແລະເຈົ້ານາຍດ້ວຍກັນຄົດຈົນເຖິງບ່າຍໄພ້ໃນບ້ານຂອງຕົນເອງ ລາສູ່ແບຣີໄດ້ບັນທຶກໄວ້ວ່າ ສມເຈົ້າພຣະນາຍັນ ທຽງວາງສາຍສັບຂອງພຣະອົງຄໍໄວ້ກ່າວໄປ ເພຣະຈະໄມ່ທຽງເຊື່ອຮ່າຍງານທີ່ໄດ້ຈາກຄົນເພີ່ມຄົນເດືອຍ ບຸນນາຈະໄປມາຫາສູ່ກັນໄດ້ກີ່ຕ່ອມເມື່ອໄດ້ແຈ້ງໃຫ້ບຸນນາ ຂັ້ນຜູ້ໃຫຍ່ກ່າວ່າຕົນຮັບທຣານໄວ້ແລ້ວເສີຍກ່ອນ⁸⁴

3. พຣະມหากษัตรີໍຍ້ອງກຳນົດບົດທຣານໄຫວຂອງบຸນນາທີ່ກໍານົດທີ່ບັກພຣ່ອງໄວ້ອ່າງມາກມາຍ ແລະຮູນແຮງ ດັ່ງເຫັນທີ່ກໍລ່ວໄວ້ແລ້ວໃຫ້ວ້າມີຫຼັກທີ່ບຸນນາທີ່ຂອງບຸນນາ ຕັບທກງ່າມຍ່າເລັ້ນໆ ທີ່ກໍໄລ້ ທີ່ໃຫ້ບຸນນາທີ່ຕ້ອງປົງປັບປຸງຕາມພຣະນາຍັນ ທຽງວາງສາຍສັບຂອງພຣະອົງຄໍໄວ້ກ່າວໄປ ພຣະມหากษัตรີໍມີພຣະນາຍັນທີ່ຈະລັດຍ່ອນໂທໝໍ້ໃຫ້ເບົານາງກີ່ໄດ້ ຕາມຄວາມປະສົງຄໍ ແລະສຳປົງປຸງ ໄກສິນເຫັນເສົ້າສູ່ຕໍ່ແນ່ງຫຼັກທີ່ດັ່ງຕົມກີ່ທຽງກະທຳໄດ້ເຫັນເດືອຍກັນ ຈະເຫັນໄດ້ວ່າ ເປັນໂຍນາຍ

ของพระมหาภัตตริย์ที่จะให้บุนนาคทราบถึงฐานะของพวกรตนว่า อัญไดพระราชอำนาจและ
การควบคุมของพระมหาภัตตริย์อย่างแท้จริง ถ้าถูแบบรับทึกไว้ว่า ครั้งหนึ่งออกญาโภชาเหล็ก
ถูกพระราชน้ำเสียโดยอย่างหนัก เพราะถูกจับได้ว่าเป็นขี้กับสมณของสมเด็จพระนราภัยณ์ เมื่อใบอยแล้ว
สมเด็จพระนราภัยณ์กิทรงเรียกมาปรับใช้ท่าราชการต่อไป ทั้งยังปรุញาพระราชนให้อีกด้วย
(ถ้าถูแบบรับทึก 329 - 330)

สิทธิของบุนนาค

บุนนาคที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป มีสิทธิ์ดังนี้ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน สิทธินี้มี
ครอบคลุมไปถึงถูกหลานและบริวารในครอบครัวด้วย⁸⁵ บุนนาคไม่ต้องเสียภาษี มีพรไว้ในสังกัด
ให้ตามความสูงศักดิ์ของตน สำหรับ บุนนาคที่มีสิทธิ์ใช้ท่านายไปให้การในศาลโดยที่บุนนาคไม่ต้อง⁸⁶
ไปศาลเอง บุนนาคผู้มีศักดินาสูงเช่น เสนานดี เจ้ากรมทั้งหลาย พระลักษณะจะมีหมายมาเรียกตัว⁸⁷
ไปศาลมายังบุนนาคนั้นโดยตรงมิได้ เพราะพระลักษณะมีศักดิ์ต่ำกว่าบุนนาคนั้น พระลักษณะต้องมี
หมายไปถึง ปลัดกรม หรือสมุหบاغยี หรือเมียนทานาย และให้เจ้าหน้าที่เหล่านี้แจ้งหมายแก่
บุนนาคที่หนึ่ง⁸⁸ บุนนาคที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป มีสิทธิ์เข้าเฝ้าพระมหาภัตตริย์ได้ บุนนาคผู้มี
ยกสูง ศักดินาสูง จะได้เฝ้าใกล้กว่าบุนนาคผู้มีศักดินาต่ำ แต่ถ้ายังใกล้ที่สุดที่บุนนาคจะเข้าเฝ้าได้
ก็ต้องห่างจากที่ประทับของน้อย 20 ก้าว⁸⁹ บุนนาคที่มีเมียนทานายติดตามได้มีจำนวนมากน้อยเท่าไหร่
แล้วแต่ศักดินาของตน เมียนทานายนี้จะเลือกจากไปร่วมในสังกัดหรือจากถูกหลานว่าเครื่องของ
บุนนาคนั้น เมียนทานายมีหน้าที่รับใช้ติดต่อบุนนาค เมื่อเวลาบุนนาคจะออกนอกร้านไปทางใด
ก็มีหน้าที่ติดตามเป็นผู้คุ้มครอง และช่วยถือเครื่องเกียรติยศ เช่น หีบหมาก หีบพูลด้วยเป็นต้น
บุนนาคศักดินา 400 ไร่ มีเมียนทานายติดตามได้ 3 คน บุนนาคศักดินา 1,000 - 1,600 ไร่ มีเมียนทานาย⁹⁰
ได้ 6 คน บุนนาคศักดินา 10,000 ไร่ มีเมียนทานายได้ 15 - 30 คน⁹¹

นอกจากนี้แล้ว บุนนาคยังมีสิทธิพิเศษปลีกย่อยต่าง ๆ หลายประการ เช่น บุนนาคได้รับ⁹²
พระราชทานเครื่องยศตามความสูงศักดิ์ของตน เครื่องยศเหล่านี้ มีรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น หีบ
หมากทอง หีบหมากเงิน อาวุธประดับเพชรพลอยต่าง ๆ เสื้อผ้าแพรพรรณ เรือกัญญา และ⁹³
บางที่อาจมีช้าง ม้า ข้าศุภ และที่ดิน แต่เครื่องยศเหล่านี้ ต้องถวายคืนพระมหาภัตตริย์ถ้าบุนนาค⁹⁴
นั้นถึงแก่กรรมลง บุนนาคสำหรับความดีความชอบจะได้รับพระราชทานภรรยาจากพระมหาภัตตริย์⁹⁵
ภรรยาของบุนนาคจะได้รับพระราชทานศักดินาด้วย และจะได้มางน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับฐานะ⁹⁶
ของภรรยานั้น ถ้าเป็นภรรยาพระราชทาน หรือภรรยาหลวง คือ ภรรยาที่พ่อแม่ทำพิธีแต่งให้
เป็นทางการ จะมีศักดินาได้ครึ่งหนึ่งของศักดินาสามี ถ้าเป็นภรรยาน้อย มีศักดินาได้ครึ่งหนึ่ง⁹⁷
ของภรรยาหลวง ถ้าเป็นหาสภรรยาและมีบุตรแล้ว จึงได้รับพระราชทานศักดินาเท่ากับภรรยา⁹⁸
น้อย⁹⁹

บุนนาคที่ลาออกจากราชการ จะขอพระราชทานให้คงศักดินาไว้ได้ครึ่งหนึ่งของศักดินาเดิม

ถ้าขุนนางนั้นมีบริวารผู้คนอยู่ในสังกัด และอาจขอพระราชทานอนุญาตให้คงยกเดิมของตนด้วย ขุนนางที่ได้รับการเลื่อนยศและพระราชทานนาม อนุญาตให้บุคคลทั่วไปเรียกยศเดิมชื่อเดิมอยู่ได้ เพียงแค่ 3 เดือน นับแต่ที่ได้รับพระราชทานยศใหม่ ทั้งนี้ถือว่า พระบุคคลทั่วไปอาจยังไม่ทราบว่า การเลื่อนยศแพร์หลัย แต่ถ้าเลย 3 เดือนไปแล้ว ครองยังเรียกขุนนางนั้นด้วยยศเดิม ถือว่าจะเมิด ขุนนางนั้น คนเรียกจะต้องมีโทษถูกปรับไม้ใหม่⁹⁴

ขุนนางที่มีความดีความชอบมาก่อน แต่มาทำพิจารณา แต่ต้องไม่ใช้โทษกบฎ ขุนนางนั้นมีสิทธิของพระราชทานพระกรุณาให้ลดโทษลงให้ไม่ถึงตายได้⁹⁵ พวกขุนนางที่เป็นมหาดเล็ก ถ้าได้รับโทษถูกเมี้ยน ต้องเมี้ยนด้วยหัวใจเล็ก ไม่ใช่หัวใจใหญ่⁹⁶

สิทธิของขุนนางแม้มีอยู่หลายประการ แต่ก็ถูกกำหนดขอบเขตของสิทธิเหล่ายังด้วยกัน เช่นกัน เช่น ความสูงศักดิ์ทั้งปวงของขุนนางมีอยู่เฉพาะตน ไม่ใช่สืบทอดไปยังลูกหลาน อภิสิทธิ์ของขุนนางจึงเป็นเรื่องที่บุคคลนั้นจะต้องใช้ความสามารถทำการจิงมีขึ้นได้ มิใช่องรับทอด เป็นมรดก ขุนนางจะแต่งตัวหรือปฏิบัติตนอื่น ๆ เช่น จัดตกแต่งบ้านช่องที่อยู่อาศัย จัดเตรียมงานนายศิริตาม ให้เกินยศศักดิ์มิได้ ครการทำเกินยศศักดิ์จะมีโทษ เช่น ขุนนางที่จะเข้าเฝ้าจะนุ่งผ้ามีเชิง หรือ ท้าน้ำมันคราด ติดกระและจันทร์ดอกไม้ หรืออมเมี่ยงไม้ได้ เพราะถือว่าเกินยศศักดิ์ ครรุ่นผ้าปักลายมีเชิงชายเข้าไปในพระราชวัง ให้นายประดุณึกเสีย⁹⁷ ขุนนางหัวเมืองทำตัวให้เกิน ยศศักดิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพระสมไวมากเกินอัตรา มีโทษถูกปรับไว้พระสมทั้งหมดและให้ออก จากตำแหน่งทั้งปวง⁹⁸ เหตุที่ขุนนางหัวเมืองถูกควบคุมไว้เรื้อรังเช่นนี้ เพราะหัวเมืองอยู่ใกล้ พระเนตรพระกรณ์โอกาสที่ขุนนางจะอีกเพิ่มทำเกินอำนาจจะมีง่ายกว่าขุนนางในเมืองหลวง จึงต้องควบคุมไว้ดังกล่าว เมื่อขุนนางตาย บุตรภรรยาหรือญาติพี่น้อง จะต้องทำบุญชี้ทั้งหมดที่หัวเมือง ทั้งหมดสี่ไปกราบบังคมทูลพระมหาชนชัตวิรย์ เพื่อพระมหาชนชัตวิรย์จะได้ทรงพิจารณาว่า จะเรียก ทั้งหมดสี่ที่ทรงพระราชทานไปให้กลับคืนมาประการได้บ้าง แต่การทำบุญชี้ทั้งหมดนี้ มีแตกต่าง กันไปตามความดีความชอบของขุนนางนั้น ถ้าขุนนางไม่เคยมีความดีความชอบไว้แก่แผ่นดิน ถ้า ตายไป บุตรภรรยา ต้องทำรายการทั้งหมดที่เป็นมรดก และทั้งรายการเครื่องยศที่พระราชทานให้ ที่เรียกว่า พพยา ราบบุลพระมหาชนชัตวิรย์ ทั้งนี้พระจะต้องคืนพพยาแก่พระมหาชนชัตวิรย์ แต่ถ้าผู้ตายมีความดีความชอบ มรดกและพพยาทั้งปวงที่ได้รับพระราชทาน จะตกเป็นกรรมสิทธิ์ เดือนชาติของผู้นั้น ให้ยกเป็นมรดกทอดไปถึงญาติพี่น้องได้⁹⁹ แต่ในกรณีที่ขุนนางนั้นได้แต่งงาน แล้วโดยบิดามารดาทำพิธีให้ ได้ทั้งหมดสี่ที่หัวเมืองไปจากบิดามารดาพอสมควร และมีทรัพย์สิน พอกพูนต่อมาเพาะภรรยาช่วยหาด้วยนั้น ถ้าขุนนางตายลง ให้คืนสี่ของที่ได้รับพระราชทาน อันได้แก่ สรรพากร ช้าง นา นา ไพร เรือยาวต่อ 7 วาขึ้นไป/ ให้แก่หลวง และทั้งหมดสี่ที่หัวเมือง อีก 3 เซน ที่ดิน เรือกสวนไว้ร่นา มีมากน้อยเท่าได ให้แบ่งออกเป็นสี่ส่วน ส่วนหนึ่งนำเข้าพระคลังหลวง ส่วนหนึ่งให้บิดามารดา ส่วนหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลานและญาติ และส่วนที่ 4 ให้แก่ภรรยา ถ้า ภรรยาหากมีได้ ยกส่วนนี้ให้เป็นของหลวงอีก¹⁰⁰ จากกฎหมายที่กล่าวนี้จะเห็นว่า พระมหาชนชัตวิรย์ ไม่ได้เสิศกิจในทรัพย์สินทั้งหมดแก่ขุนนาง ยกเว้นขุนนางที่มีความดีความชอบต่อแผ่นดินจริง ๆ

ซึ่งจะยกมรดกรวมทั้งพัทธยาให้แก่ญาติพี่น้องได้ บุนนาค อีน ๆ ต้องคืนพัทธยาให้แก่ทางราชการและยังต้องแบ่งทรัพย์มรดกส่วนหนึ่งให้แก่คลังหลวงอีกด้วย วิธีการเช่นนี้ เป็นการควบคุมความมั่งคั่งของบุนนาคทางหนึ่ง มิให้มีทรัพย์เป็นมรดกมากเกินไป ซึ่งจะเป็นการควบคุมอำนาจบุนนาคด้วยในขณะเดียวกัน

รายได้บุนนาค

บุนนาคไม่มีเงินเดือนประจำ แต่บุนนาคได้รายได้ส่วนหนึ่งมาจากการปฏิบัติงานในหน้าที่ ตั้งได้ก่อสร้างมาแล้ว ในบทที่ว่าด้วยการปกครองในสมัยอยุธยาว่า สำกรมกงได้งานในหน้าที่อำนวยให้มีรายได้มาก เช่น จากการเก็บภาษีอากร ค่าธรรมเนียม การติดต่อการค้ากับต่างชาติ ฯลฯ ข้าราชการในกรมนั้นจะมีรายได้สูงกว่า ก็ทั้งนี้พระรามหากษัตริย์ทรงอนุมัติให้บุนนาคเก็บรายได้ ส่วนหนึ่งไว้แบ่งจ่ายเฉลี่ยกันเองในกรม อีกส่วนหนึ่งเข้าพระคลังหลวง แต่บุนนาคจะปิดบังรายได้ที่แบ่งหั่นของกรมไว้ เพื่อจะได้ส่งเข้าคลังหลวงแต่น้อยและไว้แบ่งปันกันเองให้มาก การทุจริตเช่นนี้ เมђพระรามหากษัตริย์ทรงทราบ บางทีก็ต้องทรงปล่อยไปตามเหตุการณ์เสียบ้าง เพราะกลไกในการควบคุมไม่มีประสิทธิภาพ การทุจริตในหน้าที่ต่าง ๆ จึงมีอยู่อย่างแพร่หลายและปฏิบัติสืบท่อ กันมาเป็นประเพณี เพราะโอกาสเปิดไว้ให้มากมายเหมือนเป็นการอนุมัติของทางราชการ กลาย ๆ ด้วย

นอกจากนี้แล้ว บุนนาคยังได้เบี้ยหวัดเป็นประจำปีจากพระรามหากษัตริย์ด้วย เบี้ยหวัดมิใช่เงินเดือน แต่เป็นเงินรางวัล จะได้มากน้อยสุดแล้วแต่ความดีความชอบและศักดิ์ของบุนนาคนั้น สำหรับบุนนาคมีความดีความชอบเป็นคราว ๆ ไป เช่นในการลงคราม หรือปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ได้ผลดี พระรามหากษัตริย์จะพระราชทานรางวัลเป็นทรัพย์สินมีค่า ข้าวสาร บริวาร ช้าง ม้า ตลอดจนที่ดินให้อึกเป็นอันมากด้วย รายได้สำคัญอีกทางหนึ่งของบุนนาคคือ ของบรรณาการต่าง ๆ จากไฟร์ได้สังกัด และได้จากผลิตผลในที่ดินซึ่งใช้แรงงานไฟร์สมทํางานให้ ที่ดินนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นที่ดินที่ได้รับพระราชทานจากพระรามหากษัตริย์ และบางส่วนที่ได้จากการจากบรรพบุรุษ การยกมรดกของบุนนาคนั้น รัฐบาลได้เข้ามาเมื่อส่วนเกี่ยวข้องด้วยตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ไฟร์ หรือ สามัญชน

ระบบไฟร์และสามาหนดของกรณีระบบไฟร์ในสมัยอยุธยา

วิถีชีวิตของไฟร์หรือสามัญชนในสมัยอยุธยาต้องอยู่ภายใต้ระบบการปกครองและควบคุม แรงงานซึ่งจะขอเรียกว่า ระบบไฟร์ กล่าวคือ ไฟร์หรือสามัญชนทุกคน เมื่ออายุถึงกำหนดจะต้องขึ้นทะเบียนอยู่ใต้สังกัดมูลนาย ซึ่งได้แก่ เจ้านาย หรือ บุนนาค หรือ อยู่ใต้สังกัดพระรามหากษัตริย์ และพระองค์จะโปรดฯ ให้บุนนาคดูแลปกครองอีกทีหนึ่ง ไฟร์ทุกคนจะต้องขึ้นทะเบียนดังกล่าว จะถอยศักดิ์อยู่เฉย ๆ ไม่ได้ สำหรับข้าศึกนั้นไม่ขึ้นทะเบียนจะได้รับโทษ และไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย เช่น ไม่มีสิทธิในที่ดิน ไม่มีสิทธิได้รับความยุติธรรมจากศาล สำหากฎกม่แข่งแก

เพริ่งการขอ้อนดและกรรมสิทธิ์ในที่เดิน หรือการนำเรื่องขึ้นศาล ต้องกระทำโดยผ่านมุลนายทั้งสิ้น เมื่อขึ้นทะเบียนแล้ว เรียกว่าเป็น ไฟร์ หรือ เลก หรือ เลช มุลนายกจะคอยควบคุมคูแล เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานประชาชน เช่น ในการสองคราม และการก่อสร้าง มุลนายกจะได้เกณฑ์ไฟร์ในสังกัดให้เข้ามาทำงานได้

หลักฐานที่แสดงว่า ในสมัยอยุธยามีระบบไฟร์ใช้กันนั้น มีปรากฏอยู่มากมายในพระไอยกาต่าง ๆ สมัยอยุธยา และใช้ระบบนี้ดังแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ และ ดังปรากฏหลักฐานจากข้อความในกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ดังนี้

“มาตราหนึ่ง ราชภรษมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใด ๆ และมิได้ตั้งสังกัดมุนนาย อายาพึงรับไว้บังคับ ช้า } เป็นอันขาดที่เดียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมุนนายมิได้นั้นแก่สัสดีอาเป็นคนหลวง”¹⁰¹

หลักการคร่าว ๆ ของระบบไฟร์ในสมัยอยุธยา มีลักษณะเหมือนกับระบบไฟร์ในอาณาจักรของคนไทยอื่น ๆ เช่น อาณาจักรสุโขทัย และล้านนา เป็นต้น และคงเหมือนกับระบบไฟร์ในอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคเดียวกันด้วย สาเหตุที่มีระบบไฟร์ขึ้นเช่นนี้ ก็เนื่องมาจากความจำเป็นในเรื่องการต้องการแรงงานมาใช้ให้ทันต่อเวลา เพื่อเสริมราภพของอาณาจักร ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ว่าด้วยไฟร์ในสมัยสุโขทัยและล้านนา สำหรับอาณาจักรอยุธยานี้ มีหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับไฟร์และระบบไฟร์มากขึ้น จึงจะขอสรุปถึง สาเหตุของการมีระบบไฟร์ไว้ ก่อนอีกรั้งหนึ่ง ดังต่อไปนี้ คือ

1. เนื่องจากรัฐบาลมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงาน ประชาชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการสองคราม ก่อสร้าง และเพาะปลูก เป็นต้น แต่ประชาชนของอาณาจักรมีปริมาณจำกัด และแยกย้ายกันอยู่โดยทั่วไปในดินแดนอันกว้างขวาง เดิมไม่ด้วยป้าญาล่าไฟร์ ลักษณะเช่นนี้ยาก ต่อการที่เจ้าหน้าที่จะป่าวร้องเรียกประชาชนมาใช้ ถ้ามีความจำเป็นโดยรีบด่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกณฑ์แรงงานมาใช้ เนื่องจากต้องการแรงงานจำนวนมากมาใช้ให้ทันต่อความต้องการ โดยให้เจ้านายและบุนนาคควบคุมประชาชนเหล่านี้เป็นหมวดหมู่ไป การเคลื่อนไหวทุกชนิดของประชาชนต้องอยู่ใต้ความรับผิดชอบของมุลนาย และเมื่อจะใช้แรงงานก็จะมีคำสั่งผ่านไปยังมุลนายให้จัดการ เกณฑ์แรงงานมาให้ทันท่วงที และเมื่อหมดงานที่ต้องใช้แล้วก็ปล่อยให้ประชาชนได้ไปเพาะปลูก ผลิตอาหารเลี้ยงอาณาจักรต่อไป ระบบไฟร์จึงเกิดขึ้นจากความจำเป็นอันนี้ อาณาจักรจะมีเสถียรภาพ มั่นคงและอยู่รอดหรือไม่นั้นขึ้นกับประสิทธิภาพของกำลังงานตามระบบไฟร์เป็นอย่างมาก จากสาเหตุข้อนี้จะเห็นได้ว่า ระบบไฟร์มีขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของอาณาจักรในการด้านความมั่นคงทางการเมือง

2. เพื่อผลประโยชน์ในด้านการปกครอง การที่ให้มุลนายได้แบ่งกันควบคุมคูแลไฟร์เป็นหมวดหมู่เช่นนี้ มีประโยชน์เป็นอย่างมากในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เพราะ มุลนายมีหน้าที่ดูแลความประพฤติต่าง ๆ ของไฟร์ ถ้าไฟร์ทำผิด มุลนายมีหน้าที่รับผิดชอบให้

เจ้าหน้าที่ตรวจสอบและลงโทษตามกฎหมาย หากไม่พบหนี้ มุลนายมีหน้าที่คำนับตัวมาสังคโปร์ให้ได้¹⁰² ถ้าจับมามีได้ด้วยเหตุผลประการใดก็ได้ มุลนายจะมีความผิดหนักเบาตามความผิดของไฟร์นั้นด้วย¹⁰³ และถ้าไฟร์ในความดูแลถูกบ่อมแหงวังแก เช่น ถูกใจปล้นชิงทรัพย์ ถูกทำร้ายร่างกาย ถูกเย่งที่ทำกิน มุลนายมีหน้าที่ต้องช่วยเหลือนำคดีไปสู่ศาลให้สำเร็จ¹⁰⁴

3. เพื่อผลประโยชน์ในการเศรษฐกิจ พวากเจ้านายและขุนนางมีหน้าที่ช่วยพระมหากษัตริย์ บริหารราชการแผ่นดิน แต่พระมหากษัตริย์มิได้ทรงจ่ายเงินเดือนให้แต่อย่างไร เจ้านายและขุนนาง จะทำมาหากินของตนเองก็ไม่ได้เต็มที่ เพราะติดงานราชการอยู่ พระมหากษัตริย์จึงทรงกำหนดให้ไฟร์ในสังกัดของเจ้านายและขุนนางเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวากไฟร์สม ให้มีหน้าที่ช่วยรับใช้ทำการงานทั้งปวงของมุลนาย เช่น ทำไวโภนาในที่ดินของมุลนาย ช่วยเป็นแรงงานนำสินค้าต่าง ๆ ไปขาย ตลอดจนนำของบรรณาการต่าง ๆ มาให้มุลนาย ผลิตผลที่ได้จากการไฟร์ฯ การค้า ตลอดจนบรรณาการของไฟร์นี้ เป็นรายได้สำคัญส่วนหนึ่งของมุลนาย ทางพระมหากษัตริย์ก็มิต้องทรงจ่ายพระราชทรัพย์ให้เป็นเงินเดือนก้อนใหญ่อีก นอกจากเบี้ยหวัดประจำปี ทำให้หุ่นเงินค่าใช้จ่ายของแผ่นดินไปเป็นอันมาก นอกจากนี้แล้ว การทำทะเบียนไฟร์จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการเก็บภาษีอากรจากสามัญชน เพราะจะได้ทราบภูมิลำเนาของสามัญชน รัฐบาลเก็บภาษีอากรจากสามัญชน ในขณะที่ยกเว้นการเก็บภาษีพวากุนนางและเจ้านาย

4. เพื่อผลประโยชน์ของไฟร์เอง ประโยชน์ที่ไฟร์จะได้รับจากการบันนี้ ก็คือ ความคุ้มครองจากมุลนายของตนจากภัยการรุกรานในรูปต่าง ๆ เช่น จากการข่มเหงของผู้มีอำนาจคนอื่น ๆ การปล้นสมบัติของโจรสั่ร้าย การเบียดเบี้ยนชั่วเมืองจากหมู่ไฟร์กันเอง และการคุกคามของข้าศึกนอกอาณาจักรที่ต้องการเข้ามาภาครัฐต้องเน่ากำลังคนไปใช้ในเดินแดนของตัว มุลนายมีหน้าที่ปกป้องไฟร์จากภัยเหล่านี้ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่พระมหากษัตริย์ทรงกำหนดไว้ให้ด้วย ถ้ามุลนายไม่สามารถคุ้มครองให้ไฟร์อยู่ทำมาหากินเป็นปกติสุข จนไฟร์ต้องหลบซ่อนไปอยู่ในป่า ทำให้ไฟร์ขาดจ้านวนไปแล้ว มุลนายนั้นเองจะมีโทษ¹⁰⁵ นอกจากนี้ มุลนายยังมีหน้าที่ช่วยเหลือไฟร์ทางด้านการเงินด้วย หากไฟร์เกิดขาดแคลน ทั้งนี้เพื่อช่วยมิให้ไฟร์ต้องเป็นหนี้สินมากจนต้องกลับเป็นทาสของเจ้าหนี้¹⁰⁶ สำหรับพวากไฟร์แล้ว ในบางครั้งไฟร์ท่านภาระงานหนักของระบบไฟร์ไม่ได้ ได้น้อกไปอยู่ป่า และคุ้มครองตนเองยิ่งกว่าที่จะอยู่ในความคุ้มครองของมุลนาย แต่เหตุการณ์เช่นนี้ จะเกิดขึ้นมากในเวลาเมืองศึกสงคราม เพราะไฟร์ไม่ต้องการไปสู้รบหรือกลัวต้องถูกจับเป็นเชลย

ระบบไฟร์หรือระบบการเกณฑ์แรงงานของไทยนี้ สามารถทำได้เป็นผลสำเร็จ เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นเกษตรกร ต้องอยู่ติดกับที่ดินของตนอยู่แล้ว จึงสะดวกต่อการที่จะควบคุมการเคลื่อนย้าย และทำทะเบียนสำมะโนครัว

ชนิดของไฟร์

จากการศึกษาหลักฐานต่าง ๆ สมัยอยุธยาเท่าที่มีอยู่ นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นว่า สามัญชนที่ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดกับมุลนายนี้ มีลักษณะการทำงานและสภาพความเป็นอยู่บางอย่างไม่เหมือนกัน สามารถจัดแบ่งออกเป็นประเภทได้ สำหรับประเภทของไฟร์นี้ นักวิชาการมีความเห็น

ออกเป็นสองฝ่าย คือ

นักวิชาการในสมัยแรก ๆ ที่มีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และลักษณะสังคมไทยกันอย่างจริงจัง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดคือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นว่า ไฟร์แบงค์เป็น 3 ชนิดได้ ดังนี้

1. ไฟร์สัม คือ ไฟร์ที่มีอายุตั้งแต่ 18 - 20 ปี ขึ้นทะเบียนกับมูลนายที่เป็นเจ้านายและขุนนาง เพื่อฝึกหัดการทำงาน เมื่อเป็นไฟร์สมจนครบ 2 ปีแล้ว จะขึ้นทะเบียนเป็นไฟร์หลวงต่อไป

2. ไฟร์หลวง คือ ไฟร์ที่มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไปจนถึง 60 ปี จะขึ้นทะเบียนอยู่ใต้สังกัดของพระมหากษัตริย์และพระมหาอุปราช พระบรมราชูปถัมภ์จะทรงมอบหมายให้มูลนายควบคุมดูแล พ่ออายุถึง 60 ปี จึงปลดเกษียร ไม่ต้องมาให้แรงงานอีกต่อไป แต่ถ้ามีบุตรส่งเข้ารับราชการแทนตนถึง 3 คน ก็ให้ปลดออกจากราชการได้ก่อนอายุ 60 ปี

3. ไฟร์ส่วย คือ ไฟร์ที่อยู่ในบริเวณที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าสำคัญที่บ้านเมืองต้องการ ก็ส่งสินค้าที่ผลิตได้มาแทนแรงงานของตน โดยที่ไฟร์นั้นไม่ต้องเข้ามาทำงานด้วยตนเอง สินค้าที่ส่งมานี้ เรียกว่า ส่วย ซึ่งต่อมาจะส่งเป็นเงินก็ได้¹⁰⁷

แต่ต่อมา นักวิชาการในระยะหลัง มีความคิดเห็นแตกต่างไปจากข้อสันนิษฐานของกรมพระยาดำรงฯ เกี่ยวกับความหมายของไฟร์สัมและไฟร์หลวง นักวิชาการสมัยใหม่มีความเห็นว่า การแบ่งเป็นไฟร์สัมและไฟร์หลวงนั้นมิได้ดูที่อายุ แต่แบ่งตามงานที่ทำและนายที่สังกัด และจะเป็นไฟร์สัมหรือไฟร์หลวงไปตลอด ถ้าผู้นั้นมิได้มีความผิดร้ายแรงอย่างไร นักวิชาการสมัยใหม่ได้อธิบายถึงชนิดของไฟร์ไว้ ดังนี้

1. ไฟร์สัม คือ ไฟร์ที่ขึ้นทะเบียนสังกัดกับเจ้านายและขุนนาง นับเป็นไฟร์ส่วนตัวของเจ้านายและขุนนาง แต่ผู้ที่ควบคุมไฟร์สัมส่วนใหญ่ได้แก่เจ้านาย และเจ้านายที่มีไฟร์สัมอยู่ในสังกัดมากที่สุด คือ พระมหาอุปราช ไฟร์สัมเหล่านี้จะทำงานตามแต่ที่มูลนายสั่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานส่วนตัวของมูลนายนั้น ๆ เช่น งานฝีหัต ช้อม เช่นที่อยู่อาศัย สร้างวัดของเจ้านาย หรือติดตามไปในการเดินทาง¹⁰⁸ ถ้าเจ้านายได้รับคำสั่งให้เป็นแม่ทัพในสังคograms ไฟร์สัมต้องติดตามไปรับในกองทัพด้วย ไฟร์สัมมีสภาพเป็นแม่ข่ายมีตนบดีส่วนตัวของมูลนาย เมื่อมูลนายตายลง การบังคับบัญชาไฟร์สัมนี้จะถูกยกเป็นแม่ครูกอกดีไปถึงลูกหลานของมูลนายได้ (แต่ในเวลาต่อมาในสมัยรัตนโกสินธ์ ไฟร์สัมของมูลนายที่ตายจะถูกปรับเป็นไฟร์หลวงหมด) ไฟร์สัมอาจเปลี่ยนมูลนายใหม่ได้ ถ้าไม่พอใจมูลนายคนเดิม แต่ต้องได้รับการอนุมัติจากมูลนายคนเดิมก่อน และไฟร์สัมมักเลือกมูลนายคนใหม่ที่ร้าย ไฟร์สัมอยู่แล้วมาก ๆ เพื่อที่คนจะได้ทำงานแต่น้อย¹⁰⁹ มูลนายคนใหม่ไฟร์สัมอยู่มาก มูลนายนั้นย่อมมีอำนาจมากด้วย พระมหากษัตริย์จึงพยายามที่จะลดจำนวนไฟร์สัมลง ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

2. ไฟร์หลวง คือ ไฟร์ในสังกัดของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้มาจากสามัญชนทั้งหมดที่เหลืออยู่จากการเป็นไฟร์สัม ได้มาจากไฟร์จัต ซึ่งไม่ยอมขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย ถ้าถูกจับได้ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไฟร์หลวง นอกจากนี้ยังได้มาจากบุคคลที่ทำความผิดถูกลงโทษปรับเป็นไฟร์ เช่น ขุนนางบางคน ทำความผิดถูกโทษปรับให้เป็นไฟร์ หรือได้มาจากไฟร์สัมของนายที่ต้องโทษ

หรือนายที่สืบเชื้อต่อโดยไม่มีผู้รับมรดก ไฟร์สมทั้งหมดของมูลนายนั้นต้องถูกปรับเป็นไฟร์หลวงไฟร์หลวงเหล่านี้ พระมหาชัตติรย์มีได้ทรงควบคุมเอง แต่ทรงแบ่งให้ไปประจำกรมกองต่างๆ¹¹⁰ และให้ขุนนางที่กำกับกรมนั้น เป็นผู้ปกครองดูแลและออกคำสั่ง¹¹¹ งานของไฟร์หลวงเป็นงานของกรมกองนั้น ๆ หรืองานที่พระมหาชัตติรย์ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมกองนั้น ๆ ทำ ส่วนใหญ่จะเป็นงานหนัก ต้องใช้แรงงานมาก เช่น การก่อสร้างวัง สร้างป้อมปราการ กำแพงเมือง ขุดคลอง สร้างวัดของหลวง ถ้ามีสังคมรุ่ม ขุนนางของกรมนั้น ๆ ต้องออกรอบ ไฟร์หลวงต้องไปรับด้วย ไฟร์หลวงนี้มูลนายนี้จะเอาไปใช้ทำงานส่วนตัวไม่ได้ ต่อมากว่าหมายสมัยอยุธยา ก่อนโน้มให้อาไฟร์หลวงไปใช้ได้ 1 - 2 วัน¹¹² แต่ภายหลังก็ห้ามใช้ไฟร์หลวงทำงานส่วนตัวเด็ดขาด

3. ไฟร์ส่วย นักวิชาการในสมัยใหม่นี้ มีความเห็นเกี่ยวกับความหมายของไฟร์ส่วยตรงกับของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ มีรายละเอียดเกี่ยวกับไฟร์ส่วยที่จะขอกล่าวเพิ่มเติมไว้ที่นี้อีกคือ ไฟร์ส่วยมักเป็นไฟร์ที่อยู่อาศัยอยู่บริเวณที่ผลิตสินค้าสำคัญและมีอาชีพผลิตสินค้าเหล่านั้น ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นของประเทศหรือเป็นสินค้าที่ต่างชาติต้องการ เช่น ดีบุก ดินประสิwa ฝาง เป็นต้น รัฐบาลจึงฟ้อนผันไม่ต้องเข้ามาทำงาน เพราะจะเสียเวลาการผลิตสินค้าเหล่านั้น ไฟร์ส่วยเหล่านี้ จะมีชื่อเรียกแตกต่างไปตามสินค้าที่ไฟร์นั้นส่งมายเป็นส่วย เช่น ไฟร์ส่วยดีบุก ไฟร์ส่วยฝาง ไฟร์ส่วยเงิน เป็นต้น ถ้าไฟร์ส่วยไม่ส่งสินค้ามา จะส่งเงินมาแทนก็ได้ โดยมืออัตรากำหนดไว้เป็นประเภทไปร่วมกับส่วยดีบุกต้องส่งเท่าได้ ส่วยเงินส่งเท่าได¹¹³ ไฟร์ส่วยนี้ จะได้รับหนังสือแสดงถึงสิทธิ์ที่ได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเรียกว่า ตราภูมิคุ้มห้าม¹¹⁴ ต่อมากยหลังตราภูมิคุ้มห้ามจะใช้กับไฟร์หลวงที่ได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีอากรบางอย่างด้วย ถ้าเป็นเวลา มีศึกษาประชิดบ้านเมืองรัฐบาลมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากที่สุด ไฟร์ส่วยก็จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานด้วย และในเวลาไม่ให้แรงงาน สันนิษฐานว่า ไฟร์ส่วยอาจจะเลือกเป็นได้ทั้งไฟร์หลวงหรือไฟร์สม¹¹⁵ แต่มีคำหนึ่งซึ่งมักจะพบได้บ่อย ๆ ในพระราชกำหนดกฎหมาย คือ คำว่า ไฟร์หลวงส่วย จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า ส่วนใหญ่ไฟร์ส่วยคงจะถูกจัดเข้าไว้เป็นไฟร์หลวงมากกว่าไฟร์สม

นอกจากไฟร์ทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวแล้วข้างต้น ยังมีไฟร์ที่มีลักษณะการทำงานพิเศษ ออกไปอีก ก็คือ ไฟร์ที่ทางพระมหาชัตติรย์หรือมูลนายนี้ อุทิศให้รับใช้ปฏิบัติพระสงฆ์ในวัดช่วยทำการเพาะปลูกในที่ดินของวัด ไฟร์ชนิดนี้เรียกว่า ไฟร์อุทิศ ซึ่งตรงกับพวากข้าพระอภิรานในสมัยสุโขทัยและล้านนา ไฟร์อุทิศนี้ ส่วนหนึ่งอาจมาจากไฟร์หลวงหรือไฟร์สมที่มูลนายนี้หรือพระมหาชัตติรย์ส่งไปให้ดูแลวัดนั้นเอง ไฟร์จะต้องอยู่ที่วัดและช่วยทำงานต่าง ๆ มีกฎหมายห้ามผู้ใดเอาไฟร์อุทิศไปขาย สำเนาฝืนมีโทษ¹¹⁶ โดยทั่วไปแล้ว ไฟร์อุทิศมีสภาพเป็นเสมือนทาสวัดนั้นเอง เพราะต้องเป็นข้ารับใช้พระตลอดไป นอกจากพระมหาชัตติรย์จะฟ้อนผันให้เป็นโอกาสพิเศษ¹¹⁷

รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับไฟร์หลวงและไฟร์สมที่จะขอกล่าวไว้ ณ ที่นี้ ก็คือ ในหมู่ไฟร์หลวงและไฟร์สมยังมีการแบ่งประเภทย่อยลงไปอีก ตามอายุและความรับผิดชอบ กว่าหมายระบุให้ชายผู้มีอายุตั้งแต่ 9 ขวบขึ้นไปไปขึ้นทะเบียนเป็นไฟร์¹¹⁸ มีการแบ่งประเภทย่อยของไฟร์ออก

1. ไฟร์เลว คือ ไฟร์ที่มีอายุตั้งแต่ 9 ปีถึง 12 ปี ถือศักดินา 10 ไฟร์ ไฟร์พากนี้ยังเป็นเด็กอยู่ในระยะฝึกหัดใช้สอย ทำงานยังไม่ได้เต็มที่ จึงให้ศักดินาน้อยที่สุด

2. ไฟร์วน คือ ไฟร์ที่มีอายุตั้งแต่ 13 ปี ถึง 17 ปี ถือศักดินา 15 ไฟร์ เป็นไฟร์วัยรุ่นเริ่มเป็นงานบ้างแล้วจึงได้มีศักดินาเพิ่มขึ้น

3. ไฟร์นีกร คือ ไฟร์ที่แดงงานมีครอบครัวแล้ว โดยเฉลี่ยก็คงมี อายุตั้งแต่ 17 ปีขึ้นไป ถือศักดินา 20 ไฟร์ พากนี้เป็นไฟร์ในวัยหนุ่มแน่น เป็นกำลังแรงงานสำคัญ

4. ไฟร์หัวงาน คือ ไฟร์ที่มีอายุมากพอสมควรทำงานมานาน มูลนายไว้วางใจแล้ว และได้มอบหมายให้เป็นผู้คุยกูดูแลไฟร์อื่น ๆ ที่มาทำงาน ไฟร์หัวงานมีศักดินา 25 ไฟร์

5. หัวสิน คือ ไฟร์ที่ได้รับผิดชอบดูแลไฟร์อื่น ๆ สูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง มีศักดินา 30 ไฟร์

6. ปลัดร้อย ถือศักดินา 100 ไฟร์

7. นายร้อย ถือศักดินา 200 ไฟร์

บุคคลในระดับตั้งแต่หัวสิน ปลัดร้อย และนายร้อยนี้ เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากมูลนายให้เป็นผู้ช่วยในการควบคุมไฟร์อื่น ๆ อีกทีหนึ่ง จึงได้รับการยกย่องเป็นอันดี ไม่ถือว่าเป็นไฟร์แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปลัดร้อยและนายร้อย

นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นต้นมา เมื่อมีการแบ่งงานบริหารราชการ เป็นงานฝ่ายทหารและพลเรือนนั้น ได้มีการแบ่งไฟร์พลเมืองออกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือนด้วยไฟร์ที่สังกัดกับมูลนายที่ประจำกรมกองฝ่ายทหารก็เป็นไฟร์ทหาร ส่วนไฟร์ที่สังกัดมูลนายฝ่ายพลเรือนก็เป็นไฟร์พลเรือน

การขึ้นทะเบียนไฟร์

หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนไฟร์นี้ มีรายละเอียดอยู่หลายประการ และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงระยะเวลาต่าง ๆ มีหลักสำคัญที่พอกสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ในพระไอยุการบานแผนก ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไฟร์ที่ต้องมาขึ้นทะเบียน คือ ไฟร์ที่มีอายุตั้งแต่ 9 ขวบขึ้นไป¹²⁰ แต่ในวัยเช่นนี้คงยังไม่ได้ทำงานอะไร นอกจากให้มาสังกัดหมวดหมู่ไว้ให้เป็นระเบียนก่อน จะได้มีปัญหาในภายหลัง ก่อนหน้าสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ อายุครบชั้นทะเบียนจะมีอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐาน อาจมีไว้กำหนดเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาตอนปลายก็ได้ ไฟร์จะถูกนำมาใช้งานเมื่อยุ่งธรรม์แล้ว ในสมัยอยุธยาถือว่าผู้มีวัยธรรม์คือ ผู้ที่แต่งงานแล้ว หรือไฟร์มีครัวเรือนเอง คือ อายุประมาณตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้ลดหย่อนให้ว่า แต่งงานแล้ว 1 ปี หรือบวชสีกอคอมาแล้ว 1 ปี จึงจะเรียกมาใช้งาน¹²¹ มีหลักฐานอีกดอนหนึ่งระบุว่าการกำหนดวัยธรรม์นี้ ใช้ความสูงเป็นเกณฑ์หลักฐานนั้นคือ ประกาศในสมัยรัชกาลที่ 5 คือประกาศกำหนดอายุบุคคลที่เป็นกรรมและปลดชรา รัตนโกสินทร์ศก 118 มีข้อความตอนหนึ่งอ้างอิงไว้ดังนี้

“แต่ก้าลก่อนที่ได้เป็นมา กำหนดเอาสันฐานของบุคคลเป็นที่ตั้ง ชายสูง 2 ศอกคืบ นับว่า เป็นจกร์ บวกบัญชีขึ้นรับราชการ ในที่กำหนดเอาเป็นสันฐานเป็นอัตราเช่นนี้ บางคนที่ร่างให้ยื่น อายุ 14 หรือ 15 ที่ได้ขนาดอัตราเสียแล้ว บางคนที่เป็นคนร่างเล็ก อายุ 19, 20 ถึง 21 ขึ้นไป ก็ยังไม่ได้ขนาดอัตรา....”¹²²

การกำหนดเอาความสูง 2 ศอก 1 คืบ เป็นเกณฑ์สำหรับขึ้นทะเบียนชายจกร์นี้จะมีใช้ในสมัยอยุธยาหรือไม่ ในประภาคมได้ระบุไว้ แต่สันนิษฐานว่า การกำหนดจากความสูงนี้จะใช้กันในสมัยรัตนโกสินทร์มากกว่า สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงกล่าวว่า อายุที่ต้องขึ้นทะเบียน คือ 18 ปี แต่อายุนี้เป็นอายุที่ตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

2. แต่เดิมในสมัยอยุธยา มีกฎหมายระบุว่า ไฟร์ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายที่มีภูมิลำเนาเดียวกับไฟร์นั้น ทั้งนี้ดูได้จากกฎหมายที่ระบุให้มูลนายมีหน้าที่ค่อยควบคุมความประพฤติของไฟร์ ไฟร์ทำความผิด เช่น เป็นโจรา มูลนายต้องไปตามตัวมาส่งศาล¹²³ สำจับมาไว้ได้ มูลนายจะมีโทษหัก มูลนายสังกัดกรมกองใด ทางราชการเป็นฝ่ายทหารหรือผลเรือน ไฟร์ที่ขึ้นสังกัดกับมูลนายนั้น ก็ต้องอยู่ในกรมกองเดียวกับมูลนาย แต่ต่อมานั้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง คือ ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ มีกฎหมายที่ระบุว่า มูลนายที่อยู่ในเมืองหลวงจะไปเกณฑ์กำลัง หรืออาตัวไฟร์ที่อยู่หัวเมืองให้เข้ามาให้มีคราไปหมายเอกสารได้ และว่า ในภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่บังคับอย่าง ให้ไฟร์ขึ้นสังกัดกับมูลนายที่อยู่ต่างภูมิลำเนากันได้¹²⁴ กฎหมายนี้ยังมีอยู่ต่อมา จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย¹²⁵ เหตุที่กำหนดการขึ้นทะเบียนเช่นนี้ สันนิษฐานว่า เป็นเพระทางเมืองหลวงจะพยายามหาทางที่จะลดอำนาจของขุนนางในหัวเมืองลงบ้าง สำหากให้ไฟร์หัวเมืองขึ้นสังกัดเฉพาะกับขุนนางในหัวเมือง จะทำให้ขุนนางหัวเมืองควบคุมกำลังคนได้ สิทธิขาด ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อเมืองหลวงได้

3. ข้อบังคับสำคัญอีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนก็คือ “ไฟร์จะต้องขึ้นทะเบียน สังกัดหมวดหมู่เดียวกับพ่อแม่ญาติพี่น้องของตน จะย้ายไปสังกัดหมวดอื่นที่ไม่มีรายชื่อพ่อแม่ญาติพี่น้องปรากฏอยู่เลยมิได้ สำหากไฟร์จะไปขึ้นทะเบียนต่างหมวด ซึ่งอยู่กับคนละตำบลหรืออำเภอ ในหมู่นั้นจะต้องมีข้อของไฟร์ซึ่งอาจเป็นพ่อ บุญ ลุง น้า หรืออา อยู่ตัวอยู่ มีฉะนั้นไปขึ้นสังกัดมิได้¹²⁶ ใครฝ่าฝืนจะมีโทษถูกเนี่ยนและถูกใช้งานหนักกว่าเดิม เหตุที่กำหนดกฎหมายไว้เช่นนี้ ก็เพื่อป้องกันมิให้ลูกหลานไฟร์หลวงที่ท่านภาระของไฟร์หลวงไม่ได้คิดจะโยกหัวใจไปเป็นไฟร์สมของเจ้านาย ซึ่งจะทำให้ขาดกำลังไฟร์ของพระมหาภัตตริย์ไปเสีย ในสมัยต่อมา คือ ใน พ.ศ. 2291 ในรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีกฎหมายระบุไว้ชัดเจนที่เดียวว่า ลูกหลานไฟร์หลวงจะมาขึ้นทะเบียนเป็นไฟร์สมไม่ได้¹²⁷ ไฟร์ผู้ใดไปขึ้นทะเบียนไว้ต่างหมวดโดยที่มูลนายไม่ทราบ ต่อมามีอธิบายความจริง ต้องนำไฟร์นั้นส่งหมู่เดิมทันที¹²⁸

4. สำหรับราชภูมิที่เป็นหญิงนั้น แม้ส่วนใหญ่จะไม่ถูกเกณฑ์มาใช้งานนอกจากเวลาที่จำเป็นจริง ๆ ก็จะต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดตามกำหนดดังกล่าวนี้ด้วย พระสงฆ์ก็เช่นกันต้องขึ้นทะเบียนไว้และจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน ทั้งนี้ เพราะพระสงฆ์อาจสึกมาเป็นนาราวาสเมื่อไหร่ก็ได้

ผู้ที่เป็นมุลนายจะต้องเอาธุระดูแลให้尉ที่ครบกำหนดขึ้นทะเบียนมาขึ้นทะเบียนให้ถูกต้อง และจะต้องมีการสำรวจรายชื่อกันอยู่เสมอ มิให้ขาดหายไปได้ ทะเบียน尉ที่มีจำนวนรายชื่อ และที่อยู่尉 ของมุลนายแต่ละคนนี้เรียกว่า ทะเบียนทางว่าว เมื่อมุลนายทำเสร็จแล้ว จะต้องนำส่งกรมสุรัสวดี หรือสัสดี เก็บไว้เป็นหลักฐาน มุลนายที่ไม่ได้ทำบัญชีให้ถูกต้อง หรือ ปิดบัง จำนวน尉หลวงในความดูแลของตน มิได้ใส่ไปตามความเป็นจริง จะมีโทษหนัก นับแต่ประหารชีวิต ลงไปที่เดียว¹²⁹

ในกรณีที่尉ต่างหมู่ต่างกรมกัน เกิดมาแต่งงานกันขึ้น ลูกที่ออกมากจะขึ้นสังกัดกรมใดนั้น ได้มีกฎหมายระบุไว้ว่า ถ้าพ่อเป็น尉สม และแม่เป็น尉หลวง มีลูกชายหญิงเท่าใด ให้ขึ้นสังกัด尉หลวงทั้งหมด¹³⁰ ทั้งนี้ เพราะเป็นนโยบายของพระมหากรชตธิรย์ที่จะทรงลดจำนวน尉สม และเพิ่มจำนวน尉หลวงดังได้กล่าวแล้ว ถ้าแม่เป็น尉สมบ้าง และพ่อเป็น尉หลวง เกิดลูกชายหญิงเท่าใด ให้แบ่งบ้านแยกกัน¹³¹ ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า บ้านแยกก้าวนดให้แบ่งบ้านกันอย่างไร คงจะมีให้อยู่กับพ่อบ้าง แม่บ้าง เหตุที่ในกรณีเช่นนี้ มิให้ลูกมาขึ้นสังกัดเป็น尉หลวงกับบ้านพ่อหมดดังเช่นกรณีแรก สันนิษฐานว่าเป็นพระภูมิธรรมที่ต้องการผ่อนให้กับฝ่ายแม่ เพราะแม่เป็นคนอุ้มท้อง และอยู่ประจำบ้านเมื่อเด็ก หากมิให้เด็กอยู่กับแม่ในระยะแรกแล้ว เด็กจะรอศรีษะได้ยาก จึงได้ยอมให้ลูกไปขึ้นสังกัดเป็น尉สมกับแม่ได้บ้าง และแบ่งมาทางพ่อบ้าง ดังกล่าว

ถ้าเป็นกรณีที่พ่อแม่เป็น尉ชัnidเดียวกัน คือเป็น尉หลวงหรือ尉สมเมื่อันกัน แต่เกิดสังกัดต่างหมู่ต่างกรมกันขึ้น โดยที่ฝ่ายหนึ่งสังกัดกรมฝ่ายทหารและอีกฝ่ายหนึ่งสังกัดกรมฝ่ายพลเรือนก็ตี หรือเป็นทหารหรือพลเรือนด้วยกันก็ตี ก็จะมีวิธีการขึ้นทะเบียนของลูกอีกเป็นรายละเอียดอีกมาก many ดูจากรายละเอียดในพระไอยการบานแผนกแล้ว จะมีการสลับลูกกันให้สังกัดกับแม่บ้าง พ่อบ้าง ลูกคนโถสวันใหญ่จะอยู่กับแม่ ยกเว้นถ้าเป็นกรณีที่แม่เป็นฝ่ายพลเรือน และพ่อเป็นฝ่ายทหาร ลูกคนโถจะมักให้สังกัดกับพ่อก่อน¹³²

ปัญหาในการขึ้นทะเบียน尉

การขึ้นทะเบียน尉ให้เป็นไปตามตัวบทภูมิธรรม รวมทั้งการควบคุมให้จำนวน尉มีอยู่ครบถ้วนตามที่ปรากฏในบัญชีทางว่าว มีปัญหาต่าง ๆ ออยมาก many ทำให้เป็นที่หนักใจแก่ทั้งฝ่ายพระมหากรชตธิรย์และขุนนาง ปัญหามักจะเกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ ดังนี้คือ

- 1.尉หลวงเลี่ยงการขึ้นทะเบียน เพราะไม่ต้องการมาให้แรงงาน มักจะหลบโดยวิธีไปอยู่ในป่าบ้าง หนีไปหลบกับเจ้านายคนอื่น ไปอยู่เมืองอื่นบ้าง หรือหนีไปบวชบ้าง หรืออ้างว่าขึ้นทะเบียนแล้วกับเจ้านายขุนนางผู้นั้น ๆ อยู่หมู่นั้น กรมนั้น ทางที่จะรู้ความจริงก็คือ ต้องตรวจสอบบัญชีของมุลนายคนอื่น ซึ่งกระทำได้ยากในสมัยอยุธยาซึ่งไม่มีการสักข้อมือ尉ให้เห็นได้ชัดเจน เนื่องในสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์尉จึงหลบหลีกกันได้ง่ายกว่าในระยะหลัง

2. ไฟร์หลวงมักจะพยายามหลบหลีกมิให้ลูกหลานต้องถูกห้ามทั้งเบียนเป็นไฟร์หลวง เพราะไฟร์หลวงต้องทำงานหนักกว่าไฟร์สม ไฟร์หลวงเหล่านี้จึงมักใช้วิธีการต่างๆ ที่จะให้ลูกหลานได้ไปชี้นั่งกัดเป็นไฟร์สม เช่น เอาลูกไปฝึกฝังไว้กับเจ้านายที่มีอำนาจ หรือไฟร์ที่มีฐานะดี จะเอาเงินสินบนให้กับมูลนายของตนเพื่อขอ้มให้มูลนายนั้นเข้าห้ามเบียนลูกตนไว้เป็นไฟร์หลวง¹³³

3. มูลนายบางคน ต้องการผลประโยชน์ส่วนตนได้ร่วมมือให้ไฟร์หลุดพันไปไม่ต้องมาให้แรงงาน เช่น รับเงินจากไฟร์ที่มีฐานะดี แล้วไม่เก็บที่ไฟร์นั้นเข้ากองทัพ หรือ แทงลงในบัญชีว่าไฟร์คันนั้น ตาย เจ็บ พิการ หรือวิกฤติ¹³⁴ ไฟร์จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องมาทำการ และนายเงินอาวีไปใช้ส่วนตัวเป็นไฟร์สม ซึ่งไฟร์ก็พอใจ ในตอนปลายสมัยอยุธยา คือ ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อมีการอนุโลมผ่อนผันแก้ไฟร์ตกยากที่ไปเป็นหนี้สินนายเงิน ให้เข้าเวรรับราชการทั้งหมด 4 เดือนจากกำหนดเดิม 6 เดือน และอีก 4 เดือนให้ไปทำงานให้นายเงินเป็นการชดใช้หนี้ อีก 4 เดือนทำมาหากินของตน มูลนายที่ทุจริตบางคน รับเงินจากไฟร์แล้วแทงบัญชีว่า ไฟร์นั้นตกยาก ไฟร์จะได้มาทำงานแต่เพียง 4 เดือน เป็นต้น¹³⁵ ในสมัยอยุธยาตอนกลาง ได้มีการอนุโลมให้จ่ายเงินแทนแรงงาน เรียกว่า ค่าราชการ ยิ่งทำให้การเกณฑ์แรงงานยุ่งเหยิง เพราะมีไฟร์หลวงหลายคน ไปข้อพึงบารมีเจ้านายให้จ่ายเงินราชการแทนให้ เมื่อไฟร์นั้นไม่ต้องมารับราชการเป็นไฟร์หลวงแล้ว ก็ไปรับใช้เป็นไฟร์สมของเจ้านาย นาน ๆ เข้าเลิกลายเป็นไฟร์สมไป

ด้วยเหตุนี้ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย จึงปรากฏว่า ไฟร์หลวงสูญหายไปเป็นอันมาก ด้วยวิธีการต่างๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ขณะเดียวกันไฟร์สมของเจ้านายก็ทิ้งงานมากขึ้น ทำให้เจ้านายมีอำนาจมากขึ้นด้วย พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงออกกฎหมายควบคุมการห้ามเบียนไฟร์หลวงอย่างเข้มงวดกว่าเดิม เพื่อลดการสูญหายของไฟร์หลวง เช่น ขุนนางกรมได้ทำทะเบียนไฟร์แล้ว ต้องให้เจ้ากรม ปลัดกรม ตรวจสอบดูก็ว่า ถูกต้องตามจำนวน ถ้าไม่ถูกมีโทษหนัก¹³⁶ ให้มีการตรวจสอบหาไฟร์ที่หายไปจากบัญชี เช่นที่หลบหนีอยู่ในป่า ให้ตามເວົາດ້ວມ แล้วหาสาเหตุว่า ถูกกลั่นแกล้งจากผู้ใดหรือไม่ ถ้าได้ตัวผู้บ่มแหงรังแก ก็ให้รายงานไปยังเมืองหลวง จะได้จัดการลงโทษต่อไป¹³⁷ มูลนายที่ลงทะเบียนเอาไฟร์หลวงจากหมู่ไปเป็นไฟร์สมของตนจะมีโทษหนัก¹³⁸ แต่ถ้ามูลนายคนใดหาไฟร์หลวงมาเพิ่มในบัญชีได้ถึง 10 คน จะยกให้เป็นไฟร์สมของมูลนายนั้น 1 คน ถ้าได้มา 20 คน จะยกให้กับมูลนาย 2 คน¹³⁹ นอกจากนี้แล้ว พระมหากษัตริย์ก็ได้ทรงออกกฎหมายผ่อนคลายสถานะความเป็นอยู่ของไฟร์หลวงให้ศรี๊บ เพื่อมีให้มีการหนีจากไฟร์หลวงกันอย่างมากmany ดังเดต่อกัน (เรื่องสวัสดิการของไฟร์เหล่านี้ จะขอนarrate ไปพูดในหัวข้อที่ว่าถ้อยการทำงานของไฟร์ต่อไป) ไฟร์ที่หลบหนีไปชื่นด้วยบ้านผู้มีอำนาจ ผู้ที่ช่วยไฟร์ให้หลบหนี หรือผู้ที่ล่อหลวงพำไฟร์สมไปขายต่างเมือง ล้วนแล้วแต่จะถูกลงโทษอย่างหนัก¹⁴⁰ ผู้ที่ล่อหลวงให้ไฟร์หลวงหนีไปและผู้ที่เอาไฟร์หลวงไปขายให้แก่ชาวต่างประเทศจะมีโทษถูกประหารชีวิต¹⁴¹ คนที่พาไฟร์หลบหนีไป แต่ภายหลังເວົາດ້ວມคืน จะไม่ถูกลงโทษอย่างใด ทั้งนี้เพราะ รัฐบาลมีนโยบายที่จะรักษาจำนวนไฟร์ไว้เป็นสำคัญ จะนั่นคนที่เอาไฟร์มาคืน ถึงจะได้ทำผิดไปแล้ว จะไม่ถูกลงโทษ เพื่อเป็นการสนับสนุนให้คนເວົາໄພร์มาคืนนั่นเอง¹⁴²

การทำงานของไฟร'

การทำงานของไฟร'หลวง ดังได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อว่าด้วยประเทกของไฟร'ว่า ไฟร'หลวง ต้องทำงานของทางราชการ อันได้แก่งานของกรมกองต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นงานหนักที่ใช้กำลังกาย คือ การก่อสร้างทั้งหลาย สมัยอยุธยา ในปีหนึ่ง ไฟร'หลวงต้องเข้ามารажางงานให้แก่รัฐบาลเป็นเวลา 6 เดือน แต่ไม่ได้ทำที่เดียวตลาดอุด 6 เดือน รัฐบาลจะให้เข้ามารา�างงานเป็นผลัด ผลัดละ 1 เดือน แล้วก็ปล่อยไปทำมหาภินส่วนตัวได้ เรียกการเข้ามารา�างแบบนี้ว่า "เข้าเดือนออกเดือน"¹⁴³ ในเวลา的工作 ไฟร'หลวงจะอยู่ใต้การบังคับบัญชาของขุนนางประจำกรมกองต่าง ๆ ตามลำดับขั้น การทำงานนี้ ไฟร'จะไม่ได้ค่าแรงงานตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ถือเป็นการให้แรงงานเปล่า ๆ แก่รัฐบาล ไฟร'จะต้องหาอาหาร เสื้อผ้า และเครื่องมือเครื่องใช้มาเอง รัฐบาลจะไม่เลี้ยงดู¹⁴⁴ นอกจากไฟร'หลวงจะต้องทำงานหนักเวลา "เข้าเดือน" แล้ว ไฟร'หลวงยังมีปัญหาอีกประการหนึ่งคือ ในเวลา "ออกเดือน" ไฟร'อาจถูกมูลนายบางคนเรียกไปใช้งานส่วนตัวของมูลนายอีก แทนที่จะได้กลับไปบ้านไปทำมหาภินของตน ทำให้ไฟร'หลวงได้รับความเดือดร้อน มีฐานะยากจนลง ต้องเป็นหนี้สิน จนในที่สุดทนไม่ได้ ก็พยายามหลบหนีหรือพยายามปกปิดมิให้การอาชญากรรมของตนไปถึงพระเมี้ยนเป็นไฟร'หลวงอีก¹⁴⁵ รัฐบาลจึงต้องออกกฎหมายให้มูลนายใช้ไฟร'หลวงทำงานส่วนตัว ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้ทรงออกกฎหมายดังกล่าว แต่ได้ผ่อนผันให้มูลนายนำไฟร'หลวงไปใช้ได้ไม่เกิน 3 วัน ถ้าเกินจะมีโทษหนัก และที่หนักที่สุดคือถูกปลดออกจากตำแหน่ง¹⁴⁶ ต่อมาภายหลัง ในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระมหากษัตริย์ก็ทรงออกกฎหมายห้ามมูลนายใช้ไฟร'หลวงทำงานนอกราชการอย่างเด็ดขาด¹⁴⁷

ไฟร'หลวงที่เป็นผู้หญิง ส่วนใหญ่จะไม่ถูกเกณฑ์มาใช้งานแต่อย่างใด เพราะต้องให้ผู้หญิงอยู่ดูแลบ้านเรือนเลี้ยงดูลูกหลานหรือบิดามารดาที่ชราภาพ ในขณะที่พวกผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานแต่ถ้าทางราชการมีงานด่วนที่จำเป็นก็อาจเรียกด้วย

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง สันนิษฐานว่า จะเป็นสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้มีการผ่อนผันให้ไฟร'หลวงที่ไม่ต้องการเข้ามารา�างงานด้วยตนเอง จ่ายเงินมาแทนค่าแรงได้¹⁴⁸ ทั้งนี้อาจจะเป็นพระในระยะเวลา ก่อนหน้านั้น คือ ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประเทศองทำศึกสงครามติดต่อกันเป็นเวลานาน ไฟร'ไม่มีโอกาสได้กลับบ้านไปทำการเพาะปลูก ครอบครัวได้รับความยากลำบาก ไร่นาถูกทำลายไปเป็นเวลานาน ทำให้ผลิตอาหารได้น้อย รัฐบาลจึงมีนโยบายพื้นฟูฐานะทางเศรษฐกิจก่อน ภายหลังยุคของการทำสงครามจึงได้อนุญาตให้ไฟร'หลวงส่งเงินมาแทนแรงงานได้ โดยให้ส่งเงินเป็นจำนวน 1 ต่ำสิบบัง หรือ 3-4 บาท แทนค่าแรงงานใน 1 เดือน ถ้าไม่มาทำงานตลอดปีจะต้องส่งเป็นเงิน 18-24 บาท ถ้าเป็นระยะที่รัฐบาลมีงานสำคัญ เช่น เป็นเวลาที่พระมหากษัตริย์จะเสด็จล้อมช้าง ล้อมเสือ หรือให้มีการจับกุมผู้ร้าย ถ้าไฟร'ไม่มาทำงานจะส่งเงินมาแทนต้องเสียเดือนละ 5-8 บาท ปีหนึ่งก็ต้องเป็นเงิน 30-48 บาท¹⁴⁹ จะเห็นว่า ไฟร'หลวงจะต้องจ่ายเงินค่าราชการมากกว่าไฟร'ส่วยเสียอีก ถ้าไฟร'ส่วยไม่ส่งสินค้ามา จะต้องส่งเงินมาในจำนวนไม่เกิน 10 บาท¹⁵⁰ รัฐบาลสมัยอยุธยาเองก็ยอมรับว่า การเป็นไฟร'หลวงนี้ได้รับความยาก

ສ້າງກາມກວ່າໄພຮ່ວ່ນ ຖໍ່ກັງສິນ

ເຫດໄດໄພຮ່ວ່ນສົງຈຶ່ງຕ້ອງກ່າວນໜັກ ແລະເສີຍຄ່າຮາກກ່າວນໜັກອື່ນ ຢັ້ງໄມ້ມີຫລັກສູນຈະບືບໍ່ໄດ້ ນັກວິชาກາທ່ານໜັກໄດ້ໃຫ້ເຫດຜູ້ໄວ້ວ່າ ຈະເປັນເພົ່າແລ້ວມີສັກຍະນະຄສ້າຍຄນີຄວາມຝຶດຕົດຕ້ວອ່ອງກໍໄດ້ ເຊັ່ນ ໄລືກໜີການຂັ້ນທະເມືນ ເມື່ອຖຸກຈັບໄດ້ຕ້ອງຖຸກປັບປຸງໄປແລ້ວສ້າງຮາກການທີ່ກ່າວນໜັກສ່ວນກໍຖຸກປັບປຸງເປັນໄພຮ່ວ່ນ ອ້ອງໄພຮ່ວ່ນຂອງເຈົ້ານາຍທີ່ກ່າວນໜັກສ່ວນກໍຖຸກປັບປຸງເປັນໄພຮ່ວ່ນ ທັງໆ ທີ່ເປັນຄວາມຝຶດຕົດຂອງເຈົ້ານາຍ ແຕ່ໄພຮ່ວ່ນກໍຖຸກຢູ່ໃນສູນະຄສ້າຍຄນີຄວາມຝຶດຕົດໄປດ້ວຍເປັນດັນ¹⁵¹ ຕ້ອມໃນສ່ວນໄກສິນທົ່ງ ພະນາກໜີຕະຫຼີຈະກ່າວໃຫ້ສິກຫີບາງອ່າງແກ້ໄພຮ່ວ່ນເປັນການຕອນແກນທີ່ສ້າງກ່າວນໜັກ

ກ່າວນໜັກສ້າງໄພຮ່ວ່ນ ຈຳນວນຂອງໄພຮ່ວ່ນເປັນການສ່ວນຕ້ວນຂອງເຈົ້ານາຍແລະບຸນນາງດັ່ງໄດ້ກ່າວສ່າງ ແລ້ວ ຮະຍະເວົາການກ່າວນຂອງໄພຮ່ວ່ນໃນສ່ວນຍູ້ອາຍໃນມີຫລັກສູນປරາກູງ ກູ່ໝາຍທີ່ອອກໃນສ່ວນຍູ້ອາຍກົດທີ່ 5 ແຫ່ງກຽມງວດໃນໄກສິນທົ່ງ ໄດ້ທ່ານວ່າ “ໂປຣະນະຈະປະເພົ່າ” ວ່າ ໄພຮ່ວ່ນຮັບຮາກການປິດຕະພາບ 1 ເດືອນເກົ່ານັ້ນ¹⁵² ໃນສ່ວນຍູ້ອາຍ ໄພຮ່ວ່ນອ້າຈີມີເວົານວັນຈະກົດປິດຕະພາບ 1 ເດືອນນີ້ໄດ້ ແຕ່ ຊ້າເຈົ້ານາຍທີ່ກ່າວນໜັກສ່ວນກໍຈະເຮັດວຽກນາໄດ້ອັກ ເວລັນມາຮັບໃຫ້ມູນລາຍ ມູນລາຍກໍຄວະໃຫ້ທີ່ພັກອາຫັນ ດັດອົຈອນເລີ້ນຄູວາຫາຮາມສົມຄວຣ ໂດຍທີ່ໄພຮ່ວ່ນໄມ້ຕ້ອງນໍາມາເອງເມື່ອນໄພຮ່ວ່ນ¹⁵³ ສັກພ ກ່າວນໜັກທີ່ຕືກວ່າງອ່ານໄພຮ່ວ່ນດັ່ນນີ້ ຈຶ່ງກ່າວໄຫ້ໄພຮ່ວ່ນຕ້ອງກ່າວນໜັກມາເປັນໄພຮ່ວ່ນ

ໄພຮ່ວ່ນທີ່ສອງໜີດີນີ້ ຊ້າເຈັບປ່ວຍຈະໄດ້ຮັບກາຍເວັນໄມ້ຕ້ອງມາກ່າວນ ຊ້າມູນລາຍໄປຮັງແກ້ເອົາເວົ້າຈາກໄພຮ່ວ່ນ ມູນລາຍຈະມີໂທໜັກ¹⁵⁴

ກ່າວນຄະນະເວົາການກ່າວນໜັກສ້າງໄພຮ່ວ່ນແລະໄພຮ່ວ່ນດັ່ງກ່າວໜັ້ງຕົ້ນ ເປັນກ່າວນໃນບານສົນເກົ່ານີ້ ໃນເວັນນີ້ຕີກ ທີ່ໄພຮ່ວ່ນແລະໄພຮ່ວ່ນທີ່ຕົດຕາມມູນຄວາມເຂົ້າກອງທັພ ຊ້າຕີກຢືນເຊື້ອເປັນເວົານານ ໄພຮ່ວ່ນທີ່ອູ້ໃນກອງທັພເປັນເວົານານດ້ວຍ ແຕ່ແມ່ກ່າວພາຈີຈາກສາປາປຸລ່ອຍໄທກ່າວລັບບ້ານໄດ້ ຕາມຄວາມເໝາະສົມ ຈະເຫັນວ່າຫັນທີ່ສໍາຄັງຢືນຂອງໄພຮ່ວ່ນກໍຕົອງປະກາດນີ້ ກໍຕົອງ ເປັນກໍສ່ວນໃນກອງທັພ ໃນຍາມນີ້ ໄພຮ່ວ່ນສ່ວຍກໍຈາລູກເກີດທ່ານຮັບດ້ວຍ ໄພຮ່ວ່ນທີ່ຕົດຕາມອ່ອງກໍໄວ້ໄດ້ກ່າວກໍເກີດໄວ້ກ່າວໃຫ້ມູນລາຍຂອງໄພຮ່ວ່ນປັດຕິກໍຈະກ່າວຍເປັນແມ່ກ່າວພາຈີກອງຕາມລຳດັບຫຸ້ນ ແມ່ກ່າວເລັ່ນນີ້ ຈະໄດ້ຮັບມອນອ່ານຈາສິກຫີບາດຈາກພະນາກີຕະຫຼີໃຫ້ປະຫຼາມຈິງສ່ວນຍົດຍົກລົງກໍຈະກ່າວຍໄວ້ ໄພຮ່ວ່ນທີ່ກ່າວມີກ່າວດກໍລັກການຮັບມີກະທະບູນຫັນກໍມາກີໃນຮະບະນີ້ ຮູ່ບູລັດຈຶ່ງຕ້ອງອອກກູບນັບດັບເລີ້ມຕາດໄວ້ ເຊັ່ນ ໄພຮ່ວ່ນທີ່ກ່າວມີກ່າວດກໍລັກການຮັບມີກະທະບູນຫັນກໍມາກີໃນຮະບະນີ້ ຍັງບຸນນາງຍົດຕ່າງໆ ເມື່ອມີຕີກ ຫາກໜີໄປໜ້ອນຍູ້ໃນປ່າ ອ້ອງໄປໜ້ອນຍູ້ໃນປ່າ ອ້ອງໄປໜ້ອນຍູ້ໃນປ່າ ຈະມີໂທໜັກເກົ່າກົບກ່າວກູງ¹⁵⁵ ຊ້າຈັບໄດ້ຈະຖຸກຈ່າກ່າວໃຫ້ໂທດຣ ແລະຂະແໜທີ່ອູ້ໃນກອງທັພ ຊ້າກ່າວນໜັກສ່ວນກໍໄວ້ໄດ້ຮັບຕາມມູນຄວາມເຂົ້າກົບມູນຄວາມແມ່ກ່າວ ເກີດຫວັດກໍລັກ ທຳໄຫ້ເສີຍກະບວນກ່າວ ຈະມີໂທໜັກ ແລະສ້າງຄົມຍົດຍົກລົງກໍມາຈັກຜູ້ນັບນັບມູນຄວາມແລ້ວ ຈະມີໂທໜີຕາຍ¹⁵⁶ ແລະໄຫ້ຮັບເອົາບຸຕະກະຫຼາຍ ກວ່າພົບສິນເປັນຂອງຫລວງ¹⁵⁷ ແຕ່ສ້າໄພຮ່ວ່ນມີຄວາມສາມາດໃນກ່າວນ ທຳຄວາມດີຄວາມຂອບໃຫ້ປරາກູງ ຈະໄດ້ຮັບຮ່ວ່ນວັດຕອນແກນນຳມາຍາ ໂດຍເຈັບໄວ້ຍື່ງ ຈະໄດ້ຮັບເລືອນເປັນບຸນນາງໄດ້ ຊ້າເປັນພລທກຫາ ມີສ່ວນຫົວຍ່າໃຫ້ແມ່ກ່າວຫັນຫັງຮະນະ ພລທກຫາ

นั้นจะได้รับการเลื่อนขึ้นเป็นบุน “ได้รางวัลเงินทองอีกมาก¹⁵⁸ และบุตรภรรยาได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี พากเพียรให้ขึ้นไปจนถึงนายกอง ที่มีนา 400 ไร่ ถ้าสามารถเอาตัวแม่ทัพใหญ่ฝ่ายตรงข้ามมาได้ จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ได้รับบรรดาพระราหาน และได้บำเหน็จรางวัลอื่น ๆ อีกมาก¹⁵⁹ ในการรบนี้ ไพรัชถูกจับไปเป็นเชลยมากกว่าต้องเสียชีวิต¹⁶⁰

ในการทำงานของไพรัช ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ไพรัชที่ก่อนความลับมากไม่ไหว หรือ ไพรัชที่เกียจคร้าน ทั้งในนามสบและสกุล จะพาภันหนีจากหน้าที่ไปเป็นประจำ ส่วนใหญ่ ไพรัชหลวงจะหลบหลีกงานราชการโดยแอบไปเป็นไพรัสม หรือหลบหลีกการขึ้นทะเบียนของตัว และลูกหลานไปด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วหรือมีเช่นนั้นก็หนีไปบัวช หรือไปซ่อนตัวในป่า นอกจากไพรัชหนีไปด้วยใจสมัครแล้วยังมีปัญหามีผู้ซักจุ่ง ล่อหลวงหรือลักพาไพรัชเอาไปขายต่างเมือง อยู่เป็นนิจ เวลาที่จะสูญเสียไพรัชตอนหนึ่งคือ أيامสกุล ข้าศึกจะเข้ามาภาครัตน์ต้อนเอาไปที่ตะมะก ทำให้บังษุหากราชด้แลนแรงงานของอาณาจักรซึ่งมีมากอยู่แล้วให้ยังหนักกันไปอีก รัฐบาล จึงได้พยายามหาทางแก้ไขด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น

- ควบคุมการขึ้นทะเบียนให้ดุดันขึ้น เจ้านาย ขุนนางที่ทำการหละหลวย หรือทุจริตในการขึ้นทะเบียน ยกยกไพรัชหลวงไปเป็นของตน หรือช่วยไพรัชให้หนีเกณฑ์ด้วยวิธีต่าง ๆ จะมีโทษหนัก โปรดดูรายละเอียดได้จากหัวข้อการขึ้นทะเบียนไพรัช

- ลงโทษผู้ที่มีส่วนแลกพาไพรัชไป ช่วยให้ไพรัชหนี หรือ รับชื่อไพรัชอย่างหนัก ไพรัชหนี ก็จะถูกกลงโทษอย่างหนักด้วย วิธีแก้ไขเรื่องไพรัชหนีไปบัวช ทางหนึ่งก็คือ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา “ได้มีการจัดสอบพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ความรู้ที่ทดสอบคือภาษาบาลีและคัมภีร์ต่าง ๆ พระภิกษุใดไม่มีความรู้ตามเกณฑ์ที่กำหนดจะต้องสิกออกไป¹⁶¹ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีพระภิกษุหลายพันรูปถูกสิกออกไปเป็นไพรัชหลวงและจำนวนหนึ่งให้ไปทำงานเพาอธุ

- ปรับปรุงสวัสดิการต่าง ๆ ในการทำงานของไพรัช โดยเฉพาะไพรัชหลวงให้ดีขึ้น ได้มีกฎหมายเพื่อการนี้อุกมาลาจันบันในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเป็นระยะที่ไพรัชหลวงสูญหายไปเป็นอันมาก เช่น มิให้หมูลายใช้ไพรัชหลวงนอกเวลาราชการโดยเด็ดขาด¹⁶² มิให้หมูลายใช้ไพรัชทำงานดุจทักษิณ ควรขัดขืนมิให้โทษหนักดังแต่ประหาร ปลดออกจากราชการ เรื่อยลงไปจนถึงภาคทัณฑ์¹⁶³ ภาคบันขุนนางมิให้ชั่มเทงเบียดเบียนเอารัพย์สินเงินทองจากราชภูมิ มิให้กรรโชก ตี ดำเนินร้ายร่างกาย ถ้าราชภูมิฟ้องร้องให้เจ้าเมืองดำเนินการคืนทรัพย์สินเหล่านั้นให้ราชภูมิ¹⁶⁴ ลดหย่อนในการมาขึ้นทะเบียน ไพรัชที่แต่งงานแล้ว หรือเพิงสิกออกมิ ได้รับการผ่อนผันให้อยู่เป็นอิสรภาพก่อน 1 ปี จึงมาขึ้นทะเบียนเป็นชาจักร¹⁶⁵ ลดเวลาการทำงานของไพรัชที่ตกยากเป็นหนี้สินลงเป็น 4 เดือน ส่วนอีก 4 เดือนนั้น ให้ไปทำงานชดใช้เงินให้กับนายเงิน ไพรัชได้หมดหนี้ไม่ต้องตกเป็นทาสของนายเงิน¹⁶⁶ เป็นต้น

สำหรับมนูญนายด้วย มิให้เนยขอนแก่นภาษีว่าเป็นของเอามากข่ายเป็นอันขาด¹⁶⁷

การประกอบอาชีพและฐานะความเป็นอยู่ของไพร

อาชีพหลักของประชาชนส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยาคือ การเกษตรกรรม ซึ่งมีการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกที่สำคัญที่สุดคือการปลูกข้าว รองลงมาคือทำไร่ ทำสวนต่าง ๆ การเลี้ยงสัตว์มีทั้งสัตว์ที่เป็นอาหารและพาหนะใช้งาน เช่น หมู เป็ดไก่ ช้าง ม้า โดย กระเบื้อง อาชีพที่จัดว่าเป็นด้านเกษตรอีกนิดหนึ่งคือ การเก็บผลิตผลจากป่า อาชีพที่สำคัญของลงมาจากการเกษตรคือ การค้าขาย ส่วนใหญ่เป็นการค้าขายและเปลี่ยนสินค้ากันเองในระหว่างหมู่บ้าน ตำบล และเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะผลทางการเกษตรที่ทำได้นั้นเอาไปแลกเปลี่ยน ส่วนการค้ากับต่างประเทศนั้น เป็นกิจกรรมของพระมหากษัตริย์ เจ้านายและชนวน อาชีพอื่น ๆ อีก คือ อาชีพช่างฝีมือ เช่น ช่างปืน ช่างไม้ ช่างปูน ช่างดาน เป็นต้น

ราชภรัตน์ต้องเสียภาษีรายได้และภาษีการค้าแกรรูบราล ซึ่งในสมัยอยุธยาจะใช้คำว่า อากร สำหรับชาวนา ต้องเสียภาษีรายได้ที่เรียกวันว่า อากรค่านา ซึ่งราชภรัตน์ต้องเสียเป็นข้าว อัตราการเก็บค่านาในสมัยอยุธยาไม่มีหลักฐานแน่ชัด มีการอ้างอิงอยู่ในหนังสือของทุกต่างประเทศที่เข้ามาทำสัญญาในเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า ตามธรรมเนียมโบราณของไทย ราชภรัตน์ต้องเสียค่านาเป็นจำนวน 1/4 ของผลิตผลทั้งหมด¹⁶⁸ ต่อมานิยมโนรูปของรัฐบาลที่จะระบุต้นให้ราชภรัตน์เพาะปลูกให้เต็มเนื้อที่ที่มีอยู่ ใครเกียจคร้าน เช่น ทำนาเพียงครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ทั้งหมด ก็ต้องถูกเก็บภาษีตามเนื้อที่นาทั้งหมดอยู่ดี ต่อมานิยมรัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการเก็บค่านาใหม่ โดยพิจารณาจากลักษณะที่นาด้วยว่าเป็นนาที่จะให้ผลิตผลเพียงใด เช่น เป็นนาที่ได้อาศัยน้ำจากแม่น้ำ สำคอง ซึ่งเรียกว่า นาน้ำท่า นาชนิดนี้ให้ผลิตผลสูง หรือเป็นนาที่อยู่ในที่ดอน ได้น้ำฝนมาบำรุงเท่านั้น เรียกว่า นาฟางลาย ก็จะมีการเก็บไม่เหมือนกัน นาน้ำท่าเก็บจากจำนวนคูโภกที่ใช้ในการทำ渠 หรือไม่ทำเลยในปีนั้น ก็ต้องเสียจากจำนวนคูโภก ส่วนนาฟางลาย คิดจากผลผลิตที่ได้ คือมีกองฟางอยู่เท่าใด ก็เก็บเท่านั้น¹⁷⁰

สำหรับชาวไร่ราษฎร ต้องเสียอากรค่าสวนแกรรูบราล โดยจะเก็บจากจำนวนต้นไม้ซึ่งต้นให้ผลในไร่นั้น ว่ามีทั้งหมดเท่าไร ยังมีอากรสวนอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า สมพัตธร เป็นการเก็บจากสวนซึ่งปลูกพืชสัมฤทธิ์ เช่น อ้อย ยาสูบ มันเทศ สาบ งา กล้วย ผัก ข้าวโพด ฯลฯ โดยจะเก็บจากจำนวนเนื้อที่ ที่ใช้เพาะปลูก¹⁷¹

ราชภรัตน์นำสินค้าไปขาย จะถูกเก็บภาษีที่เรียกว่า อากรชนอน รัฐบาลก็มักจะตั้งด่านเก็บให้ตามทางสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก โครงการสินค้าบรรทุกใส่เรือหรือเกวียนหรือขันมาด้วยวิธีใดจะถูกเก็บภาษีเป็นมูลค่า 1 ใน 10 ของมูลค่าทั้งหมด¹⁷² อากรชนอนนี้ในสูญไปเรียกว่า อกอบ หรือ จังกอบ ได้เคยมีการยกเลิกไปประชบหนึ่งคือในสมัยพ่อขุนรามคำแหง นอกจากนี้แล้ว รัฐบาลยังเก็บภาษีอื่น ๆ อีกเช่น อากรคลาด คือ ภาษีที่เรียกเก็บจากผู้ที่นำของมาขายที่ตลาด อากรค่าน้ำ คืออากรจับปลาเนื้องเงื่อง จะเก็บจากเครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ในการจับปลา อากรคุوا เก็บจากผู้ผลิตสุราในยัตราก

1 นาทต่อเหล้า 1 สัง จนถึงสมัยสมเด็จพระนราธิณเจิงเก็บเพิ่มเติมเป็น 2 เท่า นอกจากนี้ยังมีภาษีเรือ ก่อนสมัยสมเด็จพระนราธิณ โครงการต่อเรือขึ้นจะเสียภาษีว่าละ 1 นาท โดยคิดตามความกว้างของ ปากเรือ มาในสมัยสมเด็จพระนราธิณ คิดภาษีเรือที่กว้างมากกว่า 6 ศอกขึ้นไป เสียภาษี 6 นาท และตั้งด่านเก็บตามลำนำ¹⁷³

สำหรับทางด้านรัฐบาล มีนโยบายส่งเสริมการประกอบอาชีพต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้าน เกษตรกรรมอย่างเดิมที่ ทั้งนี้ เพราะแรงงานในการเพาะปลูกมีจำกัดในขณะที่ที่ดินยังมีที่รกร้าง ว่างเปล่าอีกมาก รัฐบาลจึงพยายามส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรสำหรับใช้เลี้ยงคูอาณาจักร ให้มากขึ้นและรัฐบาลเองจะได้เก็บอากรค่าสวนค่าน้ำได้มากขึ้นด้วย การส่งเสริมอาชีพของรัฐบาล มีอยู่หลายประการ และมีผลเป็นอย่างมากต่อสิทธิ เสรีภาพและฐานะความเป็นอยู่ของประชาชน นโยบายของรัฐบาลในสมัยอยุธยาไม่แตกต่างไปจากสมัยสุโขทัยและล้านนาแต่อย่างใดเลย ดังนี้

รัฐบาลพยายามส่งเสริมให้ราชภราหักรังสางพงและบุกเบิกเป็นไร่น้ำทึบมา ให้หักรังสางพง ได้เท่าไรให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่ผู้นั้น กรรมสิทธิ์ในที่ดินของประชาชนนี้ มีข้อที่จะต้องทำความเข้าใจ บางประการคือ ในทางทฤษฎี พระมหากษัตริย์ทรงถือว่า ที่ดินทุกตารางนิ้วเป็นของพระมหากษัตริย์ ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในพระไอยการเบ็ดเสร็จที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ว่า “ที่ใน แวงแควนกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา.....เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราชภราหักรังสาง พื้นที่นี้เป็นข้าแผ่นเดินอยู่ จะได้เป็นที่ราชภราหามิได้....”¹⁷⁴ และพระไอยการเบ็ดเสร็จอีกมาตราหนึ่ง กระนั้นไว้วังนี้ “มาตราหนึ่ง สำที่นักเมืองหลวงอันเป็นแวงแควนกรุงศรีอยุธยา (ม) ใช้ที่ราชภรา อย่างให้ชื่อข้ายแก่กัน....”¹⁷⁵ เมื่อที่ดินทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์แล้วเช่นนี้ พระมหากษัตริย์ เป็นผู้อัมมัดให้ประชาชนที่มีความอุดສำหะสร้างไว่นำได้เข้าไปอยู่อาศัยและประกอบอาชีพได้ มี สิทธิที่จะตรวจสอบประโยชน์จากที่ดินนั้นได้เต็มที่ และมีสิทธิที่จะยกให้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน สืบไป/ด้วย มีสิทธิที่จะนำไปชื่อข้ายกัน ยกเว้นที่นักเมืองออกໄไป¹⁷⁶ กรรมสิทธิ์ในที่ดินของราชภรา จึงมีความดังได้กล่าวแล้ว หลักฐานที่แสดงว่า รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้บุกเบิกที่ทำเป็น ไร่นาและถ้าไครบุกเบิกจะให้เอกสาร แสดงกรรมสิทธิ์มืออยู่ดังนี้ ในพระไอยการเบ็ดเสร็จ มาตรา ที่ 45 กล่าวไว้ว่า

“....สำผู้ได้ก่นสร้างเลิกรังที่ไว่นาเลือกสวนนั้น ให้ไปบอกแก่เสนอฯ ระหว่างนายอากร ไปดูที่ไว่นาเรือกสวนที่ก่นล้างนั้นให้รูมากแลน้อย ให้เสนอฯ ระหว่างนายอากรเขียนโนนภัยให้ไว แก่ผู้เลิกรังก่นล้างนั้น....”¹⁷⁷ โครงการไม่แจ้งก็จะมีโทษเช่นกัน เพราะทางรัฐบาลต้องการทราบจำนวน ที่ไว่นาเพื่อใช้ในการเก็บอากร

ข้อความอีกด่อนหนึ่งในพระไอยการบัญชีก มีดังนี้

“อนึ่ง ปัดงทุกว่างรังเทร หาผู้อยู่ทำมาหากินมีได้ แลผู้ได้ซักสวนราชภราให้เข้าทำมาหากิน เอาส่วนสาภกอนขึ้นพระคลัง บ้านนาเป็นลห”¹⁷⁸

หลักฐานที่แสดงว่า ที่ไว่นาที่ราชภราบุกเบิกไว้นั้น ราชภรา มีสิทธิที่จะยกเป็นมรดกทอด ไปถึงลูกหลานได้นั้น มีปรากฏอยู่ในพระไอยการเบ็ดเสร็จที่ตราขึ้นสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1

“มาตราหนึ่ง หัวป่าและที่มีเจ้าของสืบส้าง และ ผู้หันตาข ได้แก่สูกหลาน สำแลผู้ได้ไป
แฝ่วทาง嫁เออง ท่านว่า คนผู้นั้นมังอาร์ ให้ใหมลาหนึ่ง เป็น สินใหม } กึง คืนที่นั้นให้แก่พีน้อง
สูกหลานมัน”¹⁷⁹

นอกจากนี้ยังมีกรณีที่พระมหากริจารย์ยังพระราชทานที่ดินให้แก่ราชภรรยาที่มีความดีความชอบ
ในการราชการ และให้เป็นมรดกตกทอดไปยังสูกหลานได้ ดังนี้

“มาตราหนึ่ง สมเด็จพระพุทธชี้ເຂອຍหัวให้พระราชทานรังวัน (รางวัล) ทรัพย์เสือผ้า โโค
กระปือ เงิน ทอง อากอร เรือสวน พศดุ ทรัพย์สิ่งใด ๆ แก่ไพร์ฟ้าข้าแผ่นดิน ท่านว่าเป็นสิทธิ
แม้นใครผู้ใดมากล่าวพิภักษ์สิ่งสินสรพรเหตุช้างม้า ข้าคนโกระบือ ซึ่งพระราชทานนั้น ท่าน
มิให้ว่าเลย แม้นเข้าผู้ให้สินพหายานั้นล้มตาย และพื้นอังคูกหลานเขษง ให้สินนั้นเป็นลักษณะ....”¹⁸⁰

รัฐบาลมีนโยบายลดหย่อนภาษีให้แก่ประชาชนที่หักร่างถางพงในรายแรก ในสมัยสมเด็จ
พระรามาธิบดีที่ ๑ มีกฎหมายระบุไว้ว่า ที่นอกเมืองออกไปที่รังร้างอยู่นั้น สำราญภูรเข้าไปบุกเบิก
สร้างเป็นไร่นาเป็นสวน รัฐบาลจะจดเว้นไม่เก็บอากรให้ ๑ ปี¹⁸¹ ต่อมาสมัยอยุธยาตอนปลายมี
กฎหมายออกมาว่า ไพร์ที่ไปสร้างไร่นาใหม่ รัฐบาลจะละเว้นไม่เก็บอากรค่านาใน ๒ ปีแรก แต่ถ้า
เป็นนาร้างอยู่แล้วมาทำใหม่ จะเร้นค่านาให้ ๑ ปี¹⁸² ทั้งนี้เพื่อราชภรรยาจะได้เก็บผลประโยชน์ได้
เต็มที่สมกับที่ได้สำนักหักร่างถางป่ามาในตอนแรก

รัฐบาลของอยุธยาซึ่งมีนโยบายเหมือนกับรัฐบาลสมัยสุโขทัยและล้านนาอีกประการหนึ่ง
คือ สนับสนุนประชาชนให้อุดสาหะ ในกรณีที่เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ดี ในกรณีที่เกี่ยวกับการ
เช่าที่ดินก็ดี รัฐบาลจะมุ่งให้ผลประโยชน์แก่ผู้มีความชั้นหมื่นเพียรเป็นสำคัญ ดังตัวอย่างต่อ^{ไปนี้ เช่น}

สำผู้ได้ทิ้งที่ให้ร่างไปถึง ๙ ปี ๑๐ ปี โดยมิได้ทำประโยชน์จากที่นั้น จะหมดสิทธิการเป็น
เจ้าของ ให้ทางการจัดให้ผู้ที่ไม่มีที่ทำกินเข้าไปอยู่และทำไร่นามีสิทธิในที่ดินนั้นแทน¹⁸³ จะเห็น
ได้ว่า กรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นจะหมดไปสำราญทิ้งไว้ให้ว่างเปล่า บุคคลใดไปขอทำกินในที่ดินของ
ผู้อื่น และได้ทำกินเป็นเวลาติดต่อ กันมาถึง ๓ ปี บุคคลนั้นมีสิทธิที่จะอยู่ในที่นั้นต่อไปได้เลย แต่
จะเอาไปขายไปจำนำหรือยกให้เป็นมรดกตกทอดต่อไปมิได้ สำผู้นั้นตายลงที่ดินก็เป็นสิทธิของ
เจ้าของเดิม¹⁸⁴ สำเจ้าของนาให้เช่านาไปแล้ว แต่ผู้เช่าไม่ส่งค่าเช่านา เมื่อเจ้าของนาไปทาง ผู้เช่า
ยังคงเป็นต่อสู้เจ้าหนี้ที่อึก ให้ปรับผู้เช่าโดยเอาค่าเช่าปรับใหม่ก็คุณและให้คืนที่ดินแก่เจ้าของไป¹⁸⁵

นอกจากนี้แล้ว ในสมัยอยุธยาซึ่งมีกฎหมายอีกหลายข้อสำหรับป้องกันการแย่งที่นาจาก
ผู้สร้าง¹⁸⁶ และช่วยป้องกันผลิตผลในที่นา เช่น ป้องกันข้าวในนาให้แก่ราชภรรยา มีกฎหมายลงโทษ
เจ้าของ สัตว์ที่เข้าไปเหยียบย้ำท่าลายข้าว แต่ทั้งนี้ เจ้าของนาต้องทำรั้วส้อมที่ไว้ด้วย สำไม้ทำรั้ว
จะเอาผิดแก่เจ้าของสัตว์มิได้¹⁸⁷ มีกฎหมายกำหนดโทษของผู้ที่ไม่ข้าวในนาผู้อื่น จะมีความผิด
หนักเบาขึ้นอยู่กับข้าวนั้นว่า ให้ผลแล้วในระดับใด เช่น ยังเป็นต้นกล้า หรือโคลแล้ว ออกรวงแล้ว

หรือ เก็บเกี่ยวแล้ว หรือ สิ้นแล้ว เป็นต้น นอกจากนี้ ก็มีกฎหมายลงโทษผู้ที่ไม่เครื่องมือทำงาน หรือ ลักน้ำในนาของผู้อื่น¹⁸⁸

ผลงานสำคัญของรัฐบาลในการสนับสนุนเกษตรกรอีกประการหนึ่งก็คือ “ได้อย่างกฎหมายกำหนดไว้ว่า สำราษชาชนมีคดีถูกฟ้องร้องด้วยเรื่องไร่นา ศาลจะรับฟ้องไว้ได้ เมื่อเลี้ยเวลาเก็บเกี่ยวข้าวไปแล้ว ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้คู่คดีต้องเสียเวลาทำมาหากิน”¹⁸⁹

สำหรับในด้านการค้า ราชภูมิครองเสรีภาพทางการค้าบางประการ เพราเวรูบาล มีนโยบายผูกขาดการค้าสินค้าบางประเภท พระมหาชัตวิร์ย์อยุธยาจะทรงเริ่มผูกขาดการค้าข่าย ตั้งแต่สมัยรัชกาลใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด มาเมืองหลักฐานแน่ชัดปรากฏอยู่ในพระไอยการหลวง ซึ่ง ตรากี้ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ห้ามมิให้ประชาชนขายสินค้าต้องห้ามแก่พ่อค้าต่างชาติ¹⁹⁰ สินค้าต้องห้าม ก็คือ สินค้าที่รัฐบาลผูกขาดการค้าไว้แต่ผู้เดียว โดยจะพิจารณากำหนดจากสินค้า ที่พ่อค้าต่างชาติต้องการ เมื่อกำหนดປະເທດສินค้าต้องห้ามแล้ว ราชภูมิได้ผลิตหรือหาสินค้า ดังกล่าวไว้ ต้องนำมายield ให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเท่านั้น ห้ามไปขายให้แก่พ่อค้าต่างชาติด้วย ตนเอง ในเวลาต่อมา องค์การที่เจ้าหน้าที่รับเชื้อสินค้าต้องห้ามคือ พระคลังสินค้า และคลังสินค้า จะเป็นผู้ซื้อและนำไปขายแก่พ่อค้า โดยวิธีเช่นนี้ รัฐบาลสามารถกำหนดราคากัน (มักเป็นราคากูก) และขาย (มักเป็นราคاضง) เอาได้ตามใจชอบ ทำให้มีกำไรอย่างมากมาย นอกจากนี้ พระคลังสินค้า ยังมีอำนาจเลือกซื้อสินค้าจากเรือต่างชาติได้ก่อน เช่น พวากอวุธ ปืน ดินปืน หรือสินค้าต่างๆ ที่ประชาชนต้องการ และพระคลังฯ จะนำไปขายต่อให้ประชาชนอีกทีหนึ่ง สรุปได้ว่า พระคลัง สินค้าของรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการขาย และซื้อสินค้าที่สำคัญกับพ่อค้าต่างชาติ ราชภูมิจะต้อง ดำเนินการโดยผ่านพระคลังสินค้าอีกทีหนึ่ง เสรีภาพในการค้าตั้งที่เคยปรากฏในสมัยสุโขทัยก็หมดไป บางส่วน ราชภูมิได้ฝ่าฝืนกฎหมาย นำสินค้าต้องห้ามไปขายหรือซื้อห้ากับพ่อค้าจะมีโทษ พวาก ญูลนายที่มีหน้าที่บังคับบัญชาราชภูมิเหล่านั้น และนายตลาดที่ดูแลการค้าอยู่ในตลาด ก็จะมีโทษ ด้วย¹⁹¹

รัฐบาลจะแต่งตั้งเจ้าหน้าที่โดยตรวจตราการลักลอบค้าข่ายสินค้าต้องห้าม หากเจ้าหน้าที่ เหล่านี้ทำความผิดเอง ถึงขนาดลักเอาสินค้าต้องห้ามจากห้องพระคลังไปขาย จะมีโทษถึงพนคอ รับเรือน และปรับให้บุตรและภรรยาเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง¹⁹²

ส่วนสินค้าอื่น ๆ ที่รัฐบาลมิได้ระบุว่าเป็นสินค้าต้องห้าม ราชภูมิสิทธิค้าข่ายได้อย่างเสรี สินค้าต้องห้ามที่ปรากฏหลักฐานในสมัยนี้คือ กฤษณา ฝาง ดีบุก หนองแระ งช้าง “นั้นจันทร์”¹⁹³ รายการสินค้าต้องห้ามจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามนโยบายของรัฐบาล ต่อมานิสมัยสมเด็จพระเจ้า ปราสาททองได้เพิ่มรายการสินค้าต้องห้ามที่นี้อีกตั้งนี้ ดินประสิว ตะกั่ว ฝาง หมากสูก หนังสัตว์ ไม้ กฤษณา ช้าง และงช้าง ส่วนสินค้าที่ซื้อจากพ่อค้าต่างชาติ มีการผูกขาดพวาก อวุธ ดินปืน และผ้า¹⁹⁴ พวากผ้านี้ รัฐบาลจะนำมายield ต่อให้ประชาชนเอากำไรอีกทีหนึ่ง

นโยบายที่สำคัญอีกประการหนึ่งในด้านการค้าก็คือ รัฐบาลมีนโยบายควบคุมราคасินค้า ด้วยอย่างเข้มงวด ประชาชนที่นำของมาขายที่ตลาดต้องขายตามราคาก็ทางรัฐบาลกำหนดไว้

มีใช้ ชื่อมาสูก แต่อาจมานาخي้แพงเกินราคากา ทำให้ผู้บริโภคเดือดร้อน ใครฝ่าฝืนขายของเกินราคาก็จะมีโทษหนัก เช่น จำเลยข้อไว้สามวันแล้วเอาไปประจานราบตลาด ทวนตัวว่าไม่หาย 25 ที่ สาผู้ดูแลตลาด เรียกว่า กำหนดตลาดไม่ดูแลปล่อยให้มีการซื้อขายเกินราคาก็จะถูกจำเลยข้อหา 3 วัน และเชี่ยน 15 ที่¹⁹⁵

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนส่วนใหญ่ของอุธยา ก็คงอยู่ในระดับพอกินพอใช้ ราชภูมิเป็นจำนวนมากสามารถส่งเงินค่าราชการไปแทนแรงงานของตนได้ มีของกำนัลต่าง ๆ มาให้มูลนาย และมีไม่น้อยที่สามารถใช้เงินติดสินบนพวkmูลนาย เพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าเวร แต่ก็มีราชภูมิอีกเป็นอันมากที่มีฐานะยากจน ต้องตกเป็นลูกหนี้และถูกเป็นทาสของเจ้าหนี้หรือขายตัวเป็นทาสกับผู้อื่นเอาเงินมาใช้หนี้ ถ้าราชภูมิเป็นหนี้คนหลายคนใช้ไม่หมด กกฎหมายระบุให้อาดัลลูกหนี้ไปป้าย ได้เงินมาเท่าไหร่แบ่งให้เจ้าหนี้ไปตามส่วน¹⁹⁶ รัฐบาลมีนโยบายที่จะช่วยเหลือบุคคลเหล่านี้อยู่หลายประการ ดังเช่นตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เกี่ยวกับสวัสดิการของไฟร์หลวง เช่นลดเวลาการเข้าเวรให้กับไฟร์ที่ตกยาก เพื่อให้ไฟร์มีเวลาไปทำงานชดใช้หนี้ได้มากขึ้น กกฎหมายยังระบุให้มูลนายคอยซ่วยเหลือไฟร์ที่ต้องตกเป็นทาส หากกรณีเจ้าสังกัดมักสนไม่สามารถซ่วยไฟร์ได้ กรณีอื่นเพอมีเงินซ่วยไก่ถอนก็ให้ย้ายไฟร์หลวงนั้นไปสังกัดกับกรมที่ซ่วยมา¹⁹⁷ หรือถ้าซ่วยไม่ได้อย่างใด ให้นำความกราบบังคมทูลพระมหาทักษิณ จะได้ทรงพิจารณาหาทางช่วยให้ไฟร์นั้นคงกรมอยู่ตามเดิม¹⁹⁸ เห็นได้ว่า จุดประสงค์สำคัญในการซ่วยไฟร์นี้ ก็เพื่อรักษาจำนวนไฟร์ไว้มิให้ร้ายหลอกลายเป็นทาสไปจนหมด จะทำให้ทางราชการขาดกำลังคน ถ้าไฟร์ติดตามไปราชการกับมูลนายเกิดนาคแคลนเงิน ขอภัยเงินจากมูลนาย กกฎหมายกำหนดให้มูลนายเอาเงินใช้แค่เงินเดือน ห้ามมิให้อาดออกเบี้ยจากไฟร์¹⁹⁹

สิทธิของไฟร์ในด้านต่าง ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ไฟร์มีจำนวนจำกัดและไฟร์เป็นกลุ่มสำคัญยิ่งต่อเสถียรภาพความมั่นคงของอาณาจักร จะนั้น รัฐบาลจึงต้องหาวิธีการควบคุมแรงงานไฟร์ให้นำมาเป็นประโยชน์ ต่อราชการมากที่สุด และขณะเดียวกันก็ต้องพยายามทำนุบำรุงรักษาแรงงานนี้ไว้มิให้สูญหายไปด้วย ดังนั้น ในระบบไฟร์ ไฟร์จึงถูกควบคุมด้วยกฎหมายทำนุบำรุงรักษาแรงงานนี้ให้ไว้ ไม่ให้สูญหายไป เช่น สิทธิเสรีภาพในการเคลื่อนไหว ไฟร์จะต้องอยู่ใต้การดูแลของมูลนาย และจะต้องมาทำงานตามกำหนดเวลาจะบิดหรือไม่ได้ ถ้าไฟร์ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนี้ ไฟร์จะถูกลงโทษ และจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมาย การควบคุมเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นในอันที่จะควบคุมแรงงานไว้มิให้กระจัดกระจายไป แต่ขณะเดียวกัน ในระบบไฟร์นี้ รัฐบาลก็ได้ให้สิทธิ์ต่าง ๆ แก่ไฟร์ (คุณทฤษฎี) ไว้อย่างพอเพียง ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์ที่จะทำนุบำรุงดูแลให้ไฟร์มีความสุข มีความเป็นอยู่ดี เพื่อจะได้ไม่ดันเร่หลบหนีออกจากระบบไฟร์ การปกครองประเทศก็จะได้ดำเนินไปตามคติล้องที่กำหนดไว้ สิทธิต่าง ๆ ที่ให้แก่ไฟร์เหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการหลักการปกครองแบบธรรมราชา ซึ่งเป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาด้วย กล่าวได้ว่า โดยทั่ว ๆ ไป รัฐบาล

สมัยอยุธยาปะสบความสำเร็จในการรักษาระบบไฟร์หรือลักษณะการปกครองประชาชนตามวิธีที่ใช้อยู่ ไม่ปรากฏว่าประชาชนจะเกิดความเดือดร้อนโกรธแค้นสึ่งขั้นรวมตัวเป็นกบฏต่อฝ่ายรัฐบาลเพื่อลบสังหารหรือเปลี่ยนแปลงระบบไฟร์นี้แต่อย่างใด

ข้อบังคับด่าง ๆ ที่ไฟร์ต้องปฏิบัติตามได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อข้างต้น ที่ว่าด้วยการขันทะเบียน และการทำงานของไฟร์ ต่อไปนี้ จะขอกล่าวถึงสิทธิที่รัฐบาลให้แก่ไฟร์เพื่อเป็นประโยชน์แก่ไฟร์บ้าง มีที่สำคัญ ดังนี้

ไฟร์มีสิทธิได้รับความคุ้มครองป้องกันจากภัยอันตรายด่าง ๆ นโยบายนี้เป็นนโยบายหลักสำคัญที่พระมหากษัตริย์พยา想像กับฝ่ายขุนนางหรือเจ้านายที่มีหน้าที่ดูแลไฟร์ เพื่อจะให้ไฟร์ได้อยู่อย่างปลอดภัยแล้ว ก็จะไม่ดันรอนอกไปอยู่ป่าซึ่งเต็มไปด้วยอันตราย และไฟร์จะต้องป้องกันตัวเอง มีข้อความตอนหนึ่งในพระราชกำหนดเก่าที่ตราขึ้นใน พ.ศ. 2270 ระบุไว้ดังนี้

“อนึ่ง ให้เจ้าเมืองเอาใจใส่รักษาประชาราษฎร์อันมีในจังหวัดแขวงเมืองนั้น อย่าให้มีผู้เบียดเบี้ยน กันโซกราช รุกรานผ่านไฟร์เมืองท่านได้ สำเร็จเมืองและผู้รังเมืองมีได้เอาใจใส่พิทักษ์รักษาราษฎร์ไฟร์พลเมือง แม่มีผู้ร้ายปล้นสุดมีเบียดเบี้ยนกันโซกราชพื้น>tag>ไฟร์บ้านพลเมือง ทึ้งหลายได้ใช้ จะให้ลงโทษแก่เจ้าเมืองกรรมการจังหวัง สำมีผู้มากันโซกล้าเหลือจวามมีได้ ก็ให้บอกหนังสือเข้าไปปังสูกขุนศากาให้เอกสารทุกประกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าลօองฯ”²⁰⁰

ราชภรัมมีสิทธิได้รับความยุติธรรมตามกฎหมายบ้านเมือง มีกฎหมายระบุไว้ว่า หากราษฎร์ถูกกล่าวหาว่ากระทำการความผิดใด ๆ เช่น เป็นโจรสู้ร้าย เป็นลูกหนี้มิใช้เงิน หรือถูกกล่าวหาอื่น ๆ เช่น ว่าเป็นกระสือ ผีปอบ มีให้คุ้คดีใช้อำนาจเข้าจับกุมอาตามใจ ต้องให้ไปแจ้งความต่อสูกขุน มูลนายตามลำดับ และเมื่อเจ้าหน้าที่ได้ตัวมาแล้ว ห้ามตัดสินลงโทษกันเอง โดยที่มีได้นำเรื่องขึ้นสู่ศาลให้มีการสืบสวนสืบพยานเสียก่อนจนกว่าจะได้หลักฐานแน่นอน หากศาลจะเป็นผู้ตัดสินลงโทษเอง เจ้าหน้าที่ผู้ใดหรือคุ้คดีคนไหนใช้อำนาจจับกุมตัวผู้ต้องหาแล้วมาลงโทษเองโดยผลการจะมีความผิดอย่างหนัก สำทำผู้ต้องหาถึงตาย จะมีโทษถึงตายด้วย²⁰¹

ราชภรัมที่ถูกบ่เมืองหรือมีเรื่องพิพาทดรามา กับผู้ใด มีสิทธินำเรื่องขึ้นสู่ศาลขอความยุติธรรมได้ แต่สิทธินี้มีข้อจำกัดตรงที่ว่า ราชภรัมไม่สามารถนำเรื่องขึ้นศาลได้ด้วยตนเอง จะต้องแจ้งเรื่องไปยังมูลนายให้มูลนายส่งเรื่องขึ้นศาลให้²⁰² มูลนายจะเป็นธุระพ้าไฟร์ไปให้การในศาล จนกระทั่งสิ้นสุดคดี แต่การจ่ายค่าธรรมเนียมศาลมีค่าต่าง ๆ ไฟร์จะต้องชำระเอง ต่อมาก็มีการยกเว้นให้ในบางคดีความที่ราชภรัมจะไม่ต้องเสียค่าฤชาค่าธรรมเนียมศาลมีได้แก่ คดีที่ราชภรัมมาร้องทุกข์กกล่าวหาว่า มีผู้เบียดบังพระราชทรัพย์ของหลวง เบียดบังงานวนไฟร์หลวง กรณีเช่นเมืองราชภรัม ฉ้อราชภรัม รับทรัพย์ราชภรัม และทำลายพระพุทธรูป พระสูปเจดีย์²⁰³ ในกรณีที่ราชภรัมมาร้องทุกข์แล้วมูลนาย แซเขื่อนมีอาธุระ ให้ราชภรัมไปฟ้องยังสูกขุน ณ ศากา (คือที่ประชุมเสนาบดี) สำสูกขุน ณ ศากา ยังไม่อาธุระ ก็ให้ท้าภีกกราบบังคมทุกพระมหากษัตริย์ได²⁰⁴

ในการตัดสินคดีความ มีกฎหมายควบคุมตรวจสอบการทำความชอบด้วยความยุติธรรมผู้พิพากษาตรา��การที่ทำหน้าที่อย่างสุจริตมิให้ประชาชนเดือดร้อนได้ จะมีบานหนึ่งรักษา

ราชกิริ²⁰⁵ ถ้าผู้พิพากษาตระลักษณ์ผู้ใด ส่วนความราษฎรให้ล่าช้าเพื่อเอาเงินสินบนหรือตัดสินไม่ยุติธรรม เพราะเกรงวิทีพลของลูกความฝ่ายหนึ่งที่เป็นคนของผู้ยิ่งใหญ่ หรือบ่มทูทำทูด้วยลูกความจะมีโทษหนักฐานและเมิด 6 สถาน²⁰⁶ ได้มีการคุบคุมการพิจารณาคดีของผู้พิพากษาตระลักษณ์ โดยให้มีผู้นั้นกำกับเวลาสอบสวนปากคำซึ่งจะกระทำการโดยเจ้าหน้าที่ของกรมกองต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคดีนั้น และมีคนดูอยสอดแนมการกระทำการของผู้พิพากษา ส่วนในต่างจังหวัด ให้ยกกระเบื้องเป็นผู้ดูแลการตัดสินในศาลต่าง ๆ²⁰⁷

ราชภูมิที่ไม่พอใจคำพิพากษาของตระลักษณ์ มีสิทธิอุธรณ์คดีต่อไปได้ โดยให้มูลนายเป็นผู้จัดการ²⁰⁸ และกรรมกองนั้น จะจัดตั้งตระลักษณ์ใหม่ขึ้นสอบสวนคำพิพากษาของตระลักษณ์ชุดเก่า เรียกว่า ตั้งศาลใหม่ขึ้นพิจารณาในชั้นต้น ผู้อุธรณ์จะต้องเสียค่าธรรมเนียมในศาลใหม่นี้ อีก แต่ภายหลัง รัฐบาลได้ลดหย่อนให้ว่า ใน การอุธรณ์ยังไม่ต้องเสียค่าตั้งศาล ผู้อุธรณ์จะได้ไม่ต้องเสียค่าทุชาและธรรมเนียมมากเกินไป²⁰⁹ การอุธรณ์คดีนี้มีข้อบังคับไว้ว่า ถ้าผู้อุธรณ์เป็นฝ่ายแพ้แพ้ตระลักษณ์ จะต้องถูกปรับให้แพ้ในคดีแรกด้วย แต่ถ้าผู้อุธรณ์เป็นฝ่ายชนะ ตระลักษณ์จะถูกเพี้ยน²¹⁰ ราชภูมิที่ไม่พอใจคำตัดสินของตระลักษณ์ มีสิทธิถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ได้ แต่จะต้องกระทำการฟ้องมูลนายเป็นลำดับขั้นไป จนถึงสมุหนายกและสมุหกลาโหม อัครมหาเสนาบดี ทั้งสองจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ พระมหากษัตริย์จะทรงพิจารณาและอาจทรงวินิจฉัยให้ตั้งตระลักษณ์ใหม่ขึ้นสอบสวนตระลักษณ์เก่าได้²¹¹ ในเวลาต่อมา คือ ใน พ.ศ. 2142 ได้มีการกำหนดว่า มีฎีกาใดบังถึงจะนำขึ้นทูลเกล้าถวายและฎีกาใดให้เสนอต่อพระมหากษัตริย์ สำหรับคดีประชามติของพิจารณาฎีกาที่จะนำความถวายพระมหากษัตริย์ได้คือ ฎีกาเกี่ยวกับผู้คดีร้ายต่อแผ่นดิน ลักษณะของพระราชนครพันธุ์ของหลวง เปิบงสารบัญชีไฟร์หลวง ขั่นเหงกราชโภษราชภูมิที่ต้องแต่งงานช้านเชื้อไป รับทรัพย์จากประชาชน ส่วนคดีนอกเหนือจากนี้มีต้องนำขึ้นทูลเกล้าถวาย ให้จัดส่งไปตามกระทรวง²¹²

ไฟร์ที่ไม่พอใจการกระทำการของมูลนาย เช่น นายอาจขั่นเหงรังแก ไฟร์มีสิทธิฟ้องร้องมูลนายได้ แต่กฎหมายในสมัยอยุธยาไม่ได้ให้รายละเอียดว่าให้ดำเนินการอย่างไร สันนิษฐานว่า คงให้ยื่นฟ้องต่อขุนนางผู้บังคับบัญชา มูลนายขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง หรือให้ยื่นฟ้องต่อลูกขุน ณ ศาล หรือถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ ไฟร์ที่แพ้คดีจะถูกเพี้ยน และให้คงอยู่ตามหมู่เดิมต่อไป²¹³ (ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ระบุไว้ว่า ไฟร์สมที่จะฟ้องร้องมูลนายต้องย้ายสังกัดเป็นไฟร์หลวงก่อน จึงจะฟ้องได้)²¹⁴

ราชภูมิที่ตัดกิริเป็นจำเลย ตระลักษณ์จะเอาหมายมาทุบตัวไปสอบสวนและอาจถูกคุมขังไว้ชั่วคราว ราชภูมิมีสิทธิข้อประกันตัวได้ แต่ถ้าเป็นคดีอุจจักร ประกันตัวไม่ได้ นายประกัน มีสิทธิใช้แรงงานไฟร์ได้ในขณะนั้น²¹⁵ ในขณะไปให้การในศาล หากคุกคิดฝ่ายหนึ่งเป็นขุนนาง อีกฝ่ายหนึ่งเป็นไฟร์ ให้คุกคิดทั้งสองนั้นในที่ที่เท่าเทียมกันได้ แต่ลูกความจะนั่งเสมอ กับตระลักษณ์ มิได้²¹⁶

ราชภูมิมีสิทธิได้รับการคุ้มครองให้พ้นจากการข่มเหงของขุนนางและเจ้านายที่มีอำนาจในสมัยอยุธยา มีกฎหมายออกมหาดไทยต่อหลาภฉบับ เพื่อควบคุมมิให้ผู้มีอำนาจทั้งหลาภข่มเหง